

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

С. О. Рибак

**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

Чернігів

2019

Затверджено до друку вченою радою Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 10 від 25.11.2019).

Рецензенти:

- Чугунов І. Я.** доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, завідувач кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету;
- Єфименко Т. І.** доктор економічних наук, професор, Академік НАН України, президент Академії фінансового управління;
- Dobrovic J.** PhD, assoc. prof. Ing., Institute of Technology and Business in Ceske Budejovice, Faculty of Corporate Strategy, Department of Management;
- Васильєва Т. А.** доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету.

Рибак С. О.

P49 Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави: теорія, методологія, практика : монографія / С. О. Рибак. – Чернігів : ЧНТУ, 2019. – 306 с.

ISBN 978-617-7571-86-4

Монографія присвячена дослідженню теоретико-методологічних та прикладних засад забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин. Процес забезпечення бюджетної безпеки держави розглядається як базова умова функціонування національної економіки та життєдіяльності суспільства, що дозволило сформулювати теоретико-методологічне підґрунтя забезпечення бюджетної безпеки держави та гарантування належного її рівня з позиції системно-синергетичного підходу. Значна увага приділена механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин як цілісної впорядкованої сукупності підсистем, взаємопов'язаних методів і інструментів економічного, науково-технічного та організаційного характеру, спрямованого на формування умов стійкого розвитку національної економіки. Здійснена оцінка сучасного стану національної економіки, досліджено ефективність бюджетної політики держави, проведено моніторинг впливу рівня бюджетної безпеки на можливості забезпечення нею соціально-економічного розвитку національної економіки. Узагальнено закордонний досвід забезпечення бюджетної безпеки держави та обґрунтовано можливості його адаптації в сучасних умовах.

Монографія призначений для науковців та спеціалістів, які досліджують проблеми забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин національної економіки, науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти.

Друкується в авторській редакції з авторського оригіналу.

УДК 336.143

ISBN 978-617-7571-86-4

© С. О. Рибак., 2019

© Чернігівський національний технологічний університет, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	
БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	10
1.1. Економічна сутність бюджетної безпеки та її змістовні ознаки	10
1.2. Система бюджетної безпеки та особливості її функціонування	35
1.3. Роль бюджетної безпеки в забезпеченні фінансової стабільності держави	61
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	
ДЕРЖАВИ	81
2.1. Наукові положення дослідження системи бюджетної безпеки держави	81
2.2. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави як основа її фінансової безпеки	106
2.3. Інструментарій забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин	132
РОЗДІЛ 3. ДІЮЧА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	151
3.1. Сучасні тенденції функціонування бюджетної системи держави	151
3.2. Оцінювання поточного рівня бюджетної безпеки держави та аналіз його динаміки	187
3.3. Особливості забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах соціальних зрушень	212
РОЗДІЛ 4. ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СИСТЕМУ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ	
СИСТЕМУ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ	225
4.1. Суперечності та ризики забезпечення бюджетної безпеки держави	225
4.2. Трансформація стану бюджетної безпеки держави в умовах циклічних коливань фінансової системи	242
4.3. Закордонний досвід забезпечення бюджетної безпеки держави	262
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	285

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	5
 CHAPTER 1. THEORETICAL PRINCIPLES AND PREREQUISITES	
FOR THE FORMATION OF THE STATE BUDGETARY SECURITY	10
1.1. The economic essence of budgetary security and the substantive features of its nature study.....	10
1.2. Budgetary security system and specific features of its functioning	35
1.3. The role of budgetary security in ensuring the financial stability of the state	61
 CHAPTER 2. THE METHODOLOGY OF ENSURING THE BUDGETARY	
SECURITY OF THE STATE.....	81
2.1. Scientific theses of the study of the budgetary security system of the state.....	81
2.2. The mechanism of ensuring the state budgetary security as the basis of its financial security.....	106
2.3. Instruments for ensuring the budgetary security of the state in the conditions of transformation of financial relations.....	132
 CHAPTER 3. CURRENT PRACTICE OF THE FORMATION OF UKRAINE'S	
BUDGETARY SECURITY POTENTIAL.....	151
3.1. Current trends in the functioning of the state budgetary system.....	151
3.2. Assessment of the current level of state budgetary security and analysis of its dynamics	187
3.3. Specific features of ensuring the budgetary security of the state in the conditions of social changes	212
 CHAPTER 4. DETERMINANTS OF THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION	
PROCESSES ON THE BUDGETARY SECURITY SYSTEM.....	225
4.1. Contradictions and risks of ensuring the state budgetary security	225
4.2. Transformation of the state of country's budgetary security in the conditions of cyclical fluctuations of the financial system.....	242
4.3. Foreign experience in ensuring the state budgetary security.....	262
 LIST OF REFERENCES.....	 285

ВСТУП

У сучасних умовах питання забезпечення належного рівня бюджетної безпеки держави набуває першочергового значення, виступаючи основою економічної політики, а також є індикатором та найважливішою характеристикою стану життєзабезпечення суспільства.

Суттєві трансформації фінансових відносин у державі характеризуються посиленням нестійкості та невизначеності динаміки соціально-економічних процесів, наслідками яких стало посилення дисбалансів соціально-економічного розвитку, що перешкоджає ефективному функціонуванню фінансової системи держави, негативно впливає на забезпечення належних умов життєдіяльності суспільства. Ігнорування обсягів та динаміки впливу зазначених процесів у системі управління державними фінансами посилює наявні ознаки системної кризи в економіці, а також може спричинити падіння темпів економічного розвитку, негативно позначитись на рівні економічної та бюджетної безпеки держави.

Розбалансованість структурних показників соціально-економічного розвитку держави, надмірне зростання державного боргу та висока залежність економіки від зовнішніх кредиторів, висока питома вага тіньової економіки, суспільно-політична нестабільність та наявність військових дій, а також інші соціально-економічні деформації виступають загрозливими чинниками для бюджетної безпеки держави.

Розвитку теоретико-методологічних засад забезпечення бюджетної безпеки держави в сучасних умовах присвячена значна кількість праць як на світовому, так і на вітчизняному рівні. Проте обґрунтування теоретичних, методологічних та практичних засад забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин потребує подальшого розвитку та поглиблення. Необхідність та актуальність теми дослідження посилюється наявністю взаємозалежності між категоріями «безпека», «національна безпека», «економічна безпека», «фінансова безпека», «бюджетна безпека»,

«механізм забезпечення бюджетної безпеки», що дає змогу комплексно оцінювати стан та прогнозувати динаміку макроекономічних процесів розвитку національної економіки.

На особливу увагу заслуговують фундаментальні проблеми розробки та адаптації до сучасних умов механізму забезпечення бюджетної безпеки держави, невирішеність яких унеможлиблює ефективне управління державними фінансами та забезпечення стійкого розвитку національної економіки. Однак обмеженість методологічної бази досліджень значно стримує вирішення зазначених проблем. Так, не повною мірою використовується потенціал системно-синергетичного та інших наукових підходів.

У монографії досліджено теоретичні, методологічні та практичні аспекти механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин, що обумовило її структуру.

У першому розділі монографії досліджено головні виміри категорій «безпека», «бюджетна безпека», «бюджетна безпека держави в умовах трансформації фінансових відносин», розглянуто концептуальні засади формування бюджетної безпеки держави. Деталізація зазначених питань виступила основою формування методологічно важливих положень, що детермінують роль бюджетної безпеки держави в забезпеченні її фінансової стабільності національної економіки.

У другому розділі монографії акцентовано увагу на методології забезпечення бюджетної безпеки держави, узагальнено можливий інструментарій забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин, закладено теоретико-методологічні основи механізму забезпечення бюджетної безпеки держави як ключової умови її соціально-економічного розвитку.

Третій розділ монографії присвячений моніторингу сучасних тенденцій функціонування бюджетної системи держави, що дозволило акцентувати увагу на практиці формування та використання потенціалу бюджетної безпеки

країни. Здійснено загальну характеристику стану бюджетної безпеки держави, що дало можливість узагальнити основні загрози та ризики забезпечення економічних інтересів держави в процесі трансформації фінансових відносин.

У четвертому розділі обґрунтовано доцільність застосування системно-синергетичного підходу в процесі забезпечення бюджетної безпеки держави з урахуванням циклічних коливань фінансової системи, закладено теоретико-методологічні основи механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах циклічності економіки.

На наш погляд, монографія призначений для науковців та практиків, які цікавляться станом, приймають рішення щодо бюджетної безпеки держави та формування умов сталого розвитку національної економіки, науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти.

INTRODUCTION

In modern conditions, the issue of ensuring the appropriate level of the state budgetary security is of paramount importance, acting as a basis for economic policy, as well as an indicator and the most important characteristic of the society livelihood state.

Significant transformations of financial relations in the state are characterized by increasing instability and uncertainty of the dynamics of socio-economic processes, which results in increasing imbalances of socio-economic development, which hinders the effective functioning of the state financial system and negatively affects the process of ensuring the proper living conditions in society. Ignoring the volume and dynamics of the impact of these processes in the state finances management system exacerbates the existing signs of systemic crisis in the economy and can lead to a decline in economic development and negatively affect the level of economic and budgetary security of the state.

Imbalance of structural indicators of socio-economic development of the state, excessive growth of state debt and high dependence of the economy on external creditors, high share of the shadow economy, socio-political instability and present military actions, as well as other socio-economic distortions, act as threatening factors for budgetary security of the state.

A significant number of studies, both at the world and domestic levels, are devoted to the development of theoretical and methodological principles of ensuring the state budgetary security in modern conditions. However, the substantiation of theoretical, methodological and practical principles of ensuring the state budgetary security in the conditions of transformation of financial relations needs further development and deepening. The need and relevance of the research topic is enhanced by the interdependence between the categories of «security», «national security», «economic security», «financial security», «budgetary security», «mechanism of ensuring the budgetary security», which allows us to comprehensively assess the situation and to forecast the dynamics of macroeconomic processes of development in national economy.

Of particular note are the fundamental problems of developing and adapting to modern conditions the mechanism of ensuring the state budgetary security, the unresolved issues of which make it impossible to effectively manage the state finances and to ensure the sustainable development of the national economy.

However, the limited methodological basis of the studies significantly hinders the solution of these problems. Thus, the potential of system-synergetic and other scientific approaches is not fully used.

The monograph examines the theoretical, methodological and practical aspects of the mechanism of ensuring the budgetary security of the state in the conditions of transformation of financial relations, which determines its structure.

The first chapter of the monograph examines the main aspects of the categories «security», «budgetary security», «budgetary security of the state in the conditions of transformation of financial relations», studies the conceptual principles of formation of state budgetary security. Detailing of these issues is the basis for the formation of methodologically important provisions that determine the role of budgetary security of the state in ensuring the financial stability of the national economy.

The second chapter of the monograph focuses on the methodology of ensuring the budgetary security of the state, summarizes possible tools for ensuring budgetary security in the conditions of transformation of financial relations, lays the theoretical and methodological basis of the mechanism for ensuring the budgetary security of the state as a key condition for its socio-economic development.

The third chapter of the monograph deals with monitoring the current trends in the functioning of the state budgetary system, which allowed to focus on the practice of forming and using the potential of country's budgetary security. The general characteristic of the condition of state budgetary security has been carried out that gave the chance to generalize the basic threats and risks of ensuring the economic interests of the state in the process of transformation of financial relations.

The fourth chapter substantiates the appropriateness of applying a system-synergetic approach in the process of ensuring the budgetary security of the state taking into account the cyclical fluctuations of the financial system, lays the theoretical and methodological basis of the mechanism of ensuring the state budgetary security in conditions of the cyclical nature of economy.

In our opinion, the monograph is intended for scientists and practitioners, who are interested in or make decisions concerning budgetary security of the state and the formation of conditions for sustainable development of the national economy, teaching staff and students.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Економічна сутність бюджетної безпеки та її змістовні ознаки

Розвиток національної економіки перебуває залежно від внутрішніх та зовнішніх чинників, які постійно здійснюють вплив на її функціонування та визначають тенденції подальшої розбудови господарства країни. Насамперед такі фактори детермінують рівень стійкості економічних систем, зумовлюють необхідність постійного пошуку механізмів забезпечення їх безпеки на всіх рівнях функціонування таких систем.

Безпосередньо важливу роль у розвитку економіки будь-якої країни відіграє ефективно функціонуюча бюджетна система. Саме через таку систему відбувається акумуляції фінансових ресурсів у централізовані державні фонди з подальшим витрачанням їх на підтримку окремих галузей та сфер національного господарства, забезпечення належного рівня економічного та соціального забезпечення населення. Розвиток такої системи також можливий лише через наявність належного рівня її безпеки, стійкості до деструктивних чинників, які мають змогу негативно впливати на її гармонійний розвиток, призводити до розбалансування такої системи. Погоджуємося з позицією О. Богми, яка констатує, що забезпечення бюджетної безпеки є одним із головних завдань, що стоять перед будь-якою державою, оскільки необхідний і достатній її рівень забезпечує повноцінну реалізацію національних інтересів у бюджетній сфері та виступає базисом для реалізації національних економічних інтересів загалом, забезпечує можливості повноцінного виконання державою її функцій за кошти бюджету, фінансування структурної реструктуризації національної економіки, розвитку пріоритетних галузей, підвищення рівня та якості життя населення, підтримання макроекономічної стабільності в країні [11, с. 66]. Таким чином, окреслене актуалізує питання необхідності проведення нових досліджень з метою пошуку та поглиблення передусім теоретичних аспектів забезпечення

належного рівня бюджетної безпеки країни. Відповідно, у цьому розділі монографії основна увага буде сфокусована на дослідженні сутності категорії «бюджетна безпека», наукових підходів до розгляду цього поняття та виокремлення базових особливостей розгляду змісту цієї дефініції.

У науковій літературі на сьогодні вже сформовано значну кількість наукових робіт у сфері пізнання сутності бюджетної безпеки, особливостей цього явища, дослідження його онтологічної природи. Варто зауважити, що дослідження цієї дефініції тісно пов'язано з розумінням базових категорій як теорії безпекознавства, національної безпеки, так і питань функціонування бюджетної системи, особливостей реалізації бюджетного менеджменту в країні тощо. Погоджуємося з позицією Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих, які зауважують, що «поняття “бюджетна безпека держави” є кумулятивним, що поєднує змістовні ознаки таких дефініцій як “фінансова безпека держави”, “бюджетна система держави”, “державний бюджет”, “бюджетна політика держави”, сутність яких досить детально розглядається у наукових та навчальних роботах. Це дає можливість теоретичні та методичні результати проведених науковцями досліджень для розгляду найбільш вагомих базових понять категорії “бюджетна безпека держави” як самостійного об’єкта дослідження» [92, с. 98–99].

Отже, для обґрунтування сутності категорії «бюджетна безпека» необхідно, на наше переконання, проаналізувати природу таких дефініцій, як «безпека» та «бюджет», з’ясувати їхні базові ознаки. Дослідження розпочнемо з аналізу природи дефініції «безпека».

Категорія «безпека» є універсальним поняттям, яке дозволяє забезпечити можливість розуміння певного стану, функціонуванню та розвитку якого не загрожують деструктивні чинники. Термін «безпека» походить від латинського слова «*securitas*», що перекладається як «без турботи, страху» [51, с. 240]. Цей термін використовували вже у XII столітті для позначення відповідного стану людини, якому був притаманний спокій, захист від небезпеки [133, с. 21]. Розуміння сутності безпеки завжди пов'язано з усвідомленням змісту понять «небезпека», «загроза», «страх» і т. ін.

Безпосередньо складність розуміння природи безпеки полягає в багатоаспектності цього поняття, його використанні в значній кількості наук. Доцільно в цьому випадку, зауважує О. Полтораков, що «безпека є категорією міждисциплінарною, синтетичним поняттям, що зумовлює наявність широкого трактування сутності цієї дефініції, проте єдино визначеного, узагальненого трактування цієї категорії на сьогодні нема» [133, с. 19]. Безпека фактично пов'язана з усіма аспектами людської життєдіяльності, функціонуванням окремих соціальних систем, макросистем різної природи. Наприклад, у Законі України «Про національну безпеку України» надається визначення національної безпеки України і ця категорія розглядається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [137].

Також слушно зазначає В. Пасічник, що «в теорії національної безпеки широко використовуються такі поняття: "соціальна безпека", "національна безпека", "технологічна безпека", "безпека особи", "військова безпека", "суспільна безпека", "екологічна безпека", "державна безпека", "регіональна безпека", "інформаційна безпека", "міжнародна безпека", "енергетична безпека", "інформаційна безпека", "економічна безпека", "політична безпека" тощо» [124].

Відповідно в межах економічної науки зміст категорії «безпека» набуває власного значення та розуміння. Це насамперед пов'язано з наявністю властивостей, які притаманні таким системам, принципів їх зародження, функціонування та розвитку. Розглянемо окремі наукові підходи до розгляду сутності категорії «безпека», а саме:

- 1) безпека – рівень захисту певного об'єкта від деструктивного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників [56, с. 21];
- 2) безпека – стан відсутності будь-якої загрози [57, с. 59];
- 3) безпека – означає свободу від страху і свободу від стороннього ворожого впливу [110, с. 7-8];

4) безпека – сформовані певною системою, що функціонує, умови, наявність яких гарантує неможливість втрати інформації, що є важливою та конфіденційною, порушення таємниці, запобігання різним диверсіям і які дозволяють забезпечити нормальне функціонування такої системи [61, с. 22];

5) безпека – це такий стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації [124];

6) безпека – це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними щодо цієї складної системи відповідно до наявних на цьому етапі потреб, знань та уявлень [62, с. 96];

7) безпека національна – певний ступінь захищеності особи, певного суспільства та держави загалом від екзогенних та ендогенних деструкцій, що забезпечує умови для їх нормального функціонування [206, с. 49];

8) безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [17, с. 7].

Отже, аналіз наведених вище підходів до розуміння змісту категорії «безпека» дає можливість визначити базові ознаки цього явища, а саме:

- стабільне функціонування об'єкта в певному середовищі, яким можуть виступати соціальні, економічні, природі та інші види систем;

- базова умова для подальшого розвитку, висхідного вектора функціонування, умова переходу з одного стану до більш прогресивного;

- багатогранність, поліваріативність розуміння природи;

- суб'єктна обумовленість специфічних рис забезпечення;

- об'єктивність протидії для формування;

- одномоментний багатоаспектний вимір.

Враховуючи окреслене, для конкретизації сутності дефініції «бюджетна безпека» також акцентуємо увагу на розгляді змісту категорії «бюджет». Одразу зауважимо, що для цієї дефініції також існує значна кількість різних трактувань, наукових концепцій розгляду її природи. Це поняття досить часто

використовується в різних аспектах як у повсякденному житті, так і в економічній науці. Безпосередньо ця категорія пов'язана з фінансовими ресурсами, фінансовими відносинами, які виникають у процесі розподілу та перерозподілу коштів. У межах фінансової науки бюджет розглядається на різних рівнях функціонування економічних суб'єктів. У Бюджетному кодексі України бюджет розглядається як «план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [19].

Отже, у контексті розгляду сутності «бюджету» варто констатувати, що одні науковці розглядають цю дефініцію у статичному виразі як певний баланс грошових надходжень та їх витрат. Також цю економічну категорію трактують наступним чином: «бюджет – це баланс грошових доходів (надходжень) і витрат (використання), що складається для держави, місцевих органів управління, підприємств, установ, сімей або окремих осіб на певний термін». Подібну концепцію розгляду природи бюджету також використовують Й. С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич, які стверджують, що бюджет (англ. *budget*) – грошове вираження збалансованого кошторису доходів і видатків на певний період [61, с. 30]. Такий підхід зустрічаємо також у роботі О. Полторакова, а саме: «бюджет (від старонормандського *bougette* – кошіль, сумка, шкіряний мішок) – схема доходів і витрат певної особи (сім'ї, бізнесу, організації, держави тощо), встановлювана на певний період» [133]. В Енциклопедичному словнику з державного управління також зазначено в контексті розгляду природи саме державного бюджету, що такий «вид бюджету – кошторис щорічних доходів та видатків держави, розроблений в установленому порядку урядом країни та затверджений відповідним законом. Його сутність визначається державним устроєм та функціями, що виконує держава, а також рівнем розвитку продуктивних сил, природою форм власності, іншими факторами» [57, с. 70].

З іншого боку, значна кількість науковців зауважують, що бюджет – це не лише кошторис доходів та видатків, які ми можемо зафіксувати на певний момент часу й розглядати їхній зміст, структуру і проводити відповідний аналіз. Учені акцентують увагу на тому, що бюджет являє собою фінансові відносини, що виникають між окремими економічними суб'єктами в процесі формування вже конкретного виду кошторису, тобто при цьому застосовується більш динамічний, процесний підхід до конкретизації змісту категорії «бюджет». Наприклад, В. Федосов, С. Юрій зазначають, що бюджет у сучасному його розумінні є системою економічних (грошових) відносин, виникнення та реалізація яких пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих фондів державних фінансових ресурсів. Зародження та функціонування бюджетних відносин нероздільно пов'язані з процесами становлення і розвитку держави та товарно-грошового господарства [17]. В. Опарін, Л. Сафонова, досліджуючи теоретичні, методологічні та прикладні аспекти розвитку бюджетного менеджменту в Україні, розглядають особливості формування саме бюджету держави й зазначають також, що «бюджет держави являє собою сукупність законодавчо регламентованих відносин між державою і юридичними та фізичними особами з приводу розподілу й перерозподілу ВВП, а за певних умов – і національного багатства з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій» [20, с. 34].

Також деякі вчені розглядають сутність бюджету як економічної категорії. Наприклад, Л. Є. Клець стверджує, що «бюджет, як провідна ланка фінансової системи, – найважливіша економічна категорія, що відображає грошові відносини між державою та учасниками суспільного виробництва в процесі розподілу та перерозподілу новоствореної вартості в суспільстві. Бюджет – це невід'ємний атрибут кожної країни та важливий інструмент реалізації економічної та соціальної політики» [75, с. 12]. Подібний підхід також підтримують і С. Юрій та В. Дем'янишин, які зауважують, що «бюджет – це, насамперед, економічна категорія, за допомогою якої держава здійснює

розподільчі процеси, лише завдяки гармонійно організованому розподілу і перерозподілу ВВП можна активно і дієво впливати на усі стадії суспільного відтворення та темпи соціально-економічного розвитку країни» [220, с. 7].

Отже, у науковій літературі, враховуючи універсальність бюджету як економічної категорії, значну популярність оперування цією дефініцією серед науковців, які займаються дослідженням питань функціонування бюджетної системи, формування дієвої системи бюджетного менеджменту, розподілу державних видатків, на сьогодні зафіксовані відмінні підходи до її трактування. На наш погляд, загалом усі окреслені вище концепції є правильними й розкривають окремі специфічні риси бюджету як невід'ємної складової нашого економічного життя. Враховуючи вищезазначене, деякі науковці розглядають сутність бюджету в декількох вимірах, намагаючись врахувати всі його онтологічні особливості. Наприклад, В. В. Шалімов, М. І. Яворська констатують, що «бюджет за своїм змістом та природою є досить складною дефініцією з позиції її вичерпного обґрунтування і саме бюджет як окрему категорію можна розглянути у трьох аспектах:

- по-перше, як правовий акт, згідно з яким виконавчі органи влади розпоряджаються фондами грошових ресурсів;

- по-друге, як сукупність видатків та доходів, які притаманні окремим видам бюджетних установ;

- по-третє, як економічна категорія, оскільки державний бюджет відображає грошові відносини з приводу утворення, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів [214, с. 225].

Взагалі такий підхід також є правильним. Проте, на наше переконання, найбільш доцільним способом для ідентифікації змісту категорії «бюджет» є передусім врахування специфіки наукового дослідження, у межах якого відбувається її використання. Цілком зрозуміло, що в межах окремих досліджень бюджет розглядається з позиції конкретного з перерахованих підходів до його трактування. При розгляді структури бюджетів різних рівнів

акцент робиться на статичному підході до його розгляду, аналізується структура видатків, доходів, діагностику яких можна реалізувати лише при фіксованих значеннях показників бюджетів у конкретні періоди.

Звертаючи увагу на питання побудови бюджетної системи, особливості взаємозв'язку між окремими органами влади, бюджетними установами, досліджуючи процес створення та затвердження бюджету, дослідник акцентує увагу на вивченні бюджету як сукупності відносин, які виникають між економічними суб'єктами в процесі їх взаємодії. У такому випадку бюджет розглядається в динамічному вимірі як простір узгодження інтересів між окремими суб'єктами.

Розгляд бюджету як економічної категорії полягає в проведенні досліджень онтологічного розуміння бюджету, використання цього підходу для узагальненого пояснення природи цієї дефініції. Категорія як наукове поняття означає передусім «складне універсальне явище, яке за своєю природою є формою мислення, оскільки дозволяє ідентифікувати та описати найбільш суттєві риси, ознаки, властивості та зв'язки об'єктивних процесів, явищ та предметів» [49, с. 198]. Таким чином, розгляд бюджету як економічної категорії безпосередньо пов'язаний із внутрішнім розумінням людиною тих процесів, явищ та структур, які у сукупності формують наше уявлення про бюджет як об'єкт існування в межах нашої реальності. Використовуючи категорію «бюджет», ми маємо можливість конкретизувати загальні, найбільш прийнятні її властивості, ознаки та принципи. Отже, аналіз концепцій трактування сутності бюджетної безпеки дозволяє виділити такі наукові підходи до її розгляду, що представлені на рис. 1.1.

У контексті дослідження сутності дефініції «бюджетна безпека», на наш погляд, доцільно бюджет розглядати як економічну категорію, а бюджетну безпеку – як похідну субкатегорію, яка конкретизує, узагальнює, поєднує та синтезує в собі окремі риси, ознаки, властивості та зв'язки бюджету через призму теорію безпекознавства. Розглянемо природу бюджетної безпеки більш докладно, оперуючи тими теоретичними положеннями, що були узагальнені вище.

Рис. 1.1. Наукові концепції розгляду сутності категорії «бюджет»

Джерело: складено автором.

Як зазначалося вище, питання пізнання сутності окресленої дефініції нині активно досліджуються вітчизняними та закордонними ученими. Здебільшого науковці розглядають бюджетну безпеку як «здатність держави ефективно виконувати покладені на неї функції та забезпечувати фінансову стійкість державних фінансів за рахунок збалансування доходів та видатків зведеного бюджету з урахуванням соціально-економічного розвитку економіки» [208]. Проте значна кількість науковців у своїх роботах не лише конкретизують сутність цієї категорії, але і значну увагу приділяють виокремленню базових підходів до її розгляду. Розглянемо деякі з них.

Наприклад, Н. А. Плешакова, Т. М. Гриб, аналізуючи підходи вітчизняних та закордонних дослідників до розгляду сутності бюджетної безпеки, зауважують, що «категорія бюджетної безпеки є синтезованим поняттям, яке акумулює в собі окремі риси методологій таких наук, як юриспруденція, економіка, має двоїстий характер, оскільки може розглядатися як з позиції сукупності правових відносин, так і як окремий характерний параметр, що описує стабільність функціонування бюджетної безпеки в країні, свідчить про ефективність роботи всієї системи

державних фінансів» [131, с. 364]. Отже, автори пропонують розглядати бюджетну безпеку як сукупність відносин, що виникають у процесі забезпечення стабільності функціонування бюджетної системи країни та як критерій ефективного її розвитку. Однак відкритим залишається питання щодо розуміння сутності бюджетної безпеки як базового критерію оцінки ефективності бюджетної політики, оскільки не зрозуміло таким чином, як визначати такий критерій. Логічно, що оцінка рівня бюджетної безпеки базується на численних показниках, які обчислюються на основі статистичного та аналітичного матеріалу щодо функціонування системи державних фінансів, макроекономічних параметрів розвитку національного господарства.

У свою чергу, О. В. Проказюк зазначає, що «враховуючи поліваріантність наукових концепцій розгляду сутності категорії «бюджетна безпека», можна виокремити такі концептуальні підходи до його трактування:

- як стан платоспроможності держави;
- як фінансові умови, які визначені в обсягах бюджетних ресурсів і базових, регламентованих законодавством, принципах їх створення та використання;
- як частина державної політики, яка спрямована на забезпечення можливості захисту національних економічних інтересів країни;
- як співвідношення параметрів формування бюджетних коштів та сумарних потреб одержувачів цих коштів;
- як показник спроможності держави виконувати покладені на неї функції відповідно до її фінансових можливостей;
- як процес розробки, прийняття і контролю (моніторингу) виконання бюджету;
- як ступінь збалансування бюджету [138, с. 41–42].

Подібні підходи до розгляду сутності бюджетної безпеки є в працях таких учених: І. М. Макарчук, В. М. Виноградня, В. В. Малишко [105, с. 561], С. В. Онищенко [115], М. М. Петричко [126, с. 143], Н. Ф. Чечетова та ін.

Ю. П. Постоленко зазначає, що «бюджетна безпека відображає, з одного боку, закономірності функціонування бюджету як об'єктивної реальності, а з іншого – суб'єктивні прояви людської діяльності, що знаходять свій вираз у бюджетній політиці. У комплексному розумінні бюджетної безпеки як економічного поняття зміст бюджетної безпеки проявляється як співвідношення бюджетних коштів, параметрів їх формування та розподіл та сумарних потреб одержувачів таких ресурсів» [134, с. 122]. Проте в такому випадку виникає питання щодо врахування безпекових параметрів, специфічних рис, які, безумовно, притаманні категорії «бюджетна безпека». У цьому випадку логічно конкретизувати, що такий вид безпеки дійсно пов'язаний із бюджетними відносинами, однак її онтологічна природа також безпосередньо корелює із загрозами, які існують для бюджетної системи країни. Такі деструктивні чинники дійсно пов'язані з людською діяльністю, проте з неї корелюють і позитивні зрушення в цій сфері, які зумовлюють розвиток такої системи і не завжди у процесі їх вивчення увага приділяється процесам забезпечення її стабільності.

Аналіз значної сукупності варіантів до розгляду сутності категорії «бюджетна безпека», вивчення особливостей сформованих у науковій літературі способів до виокремлення підходів її трактування дозволило визначити базові теоретико-методологічні підходи до розгляду цієї дефініції. До їх числа віднесено такі.

1. Статичний підхід – сутність такого підходу полягає в розгляді бюджетної безпеки як певного стану бюджетної системи, державних фінансів, який обумовлюється здатністю держави виконувати власні функції та сприяти соціально-економічному забезпеченню розвитку країни. Наприклад, О. В. Горалько констатує: «бюджетна безпека – це можливість держави забезпечити власну платоспроможність з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [36, с. 232]. Подібний підхід пропонує використовувати і Н. М. Ухналь [203, с. 66]. У табл. 1.1 представлені концепції розгляду бюджетної безпеки за допомогою використання статичного підходу.

Таблиця 1.1

*Наукові концепції розгляду сутності категорії «бюджетна безпека»
на основі використання статичного підходу*

Визначення	Джерела
1	2
Бюджетна безпека держави як складник фінансової безпеки – це особливий стан платоспроможності держави, що забезпечує збалансування доходів і видатків державного та місцевих бюджетів та ефективне використання фінансових ресурсів бюджетної системи в процесі виконання державною та місцевою владою своїх функцій (державного управління, міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури й охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки та оборони, реалізації інвестиційної й екологічної політики) за рахунок збереження фінансової стабільності (стійкості) бюджетної системи до впливу загроз [202, с. 90-91].	Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 332 с.
Бюджетна безпека регіону – це стан бюджетної системи регіону, що характеризується збалансованістю, високим рівнем ліквідності активів і наявністю грошових, валютних та інших резервів, здатних забезпечити ефективне державне управління і захист економічних інтересів регіону, стабільність регіональної економіки, стійке економічне зростання, задоволення суспільних потреб [68, с. 8].	Изотова Г. С. Методы обеспечения безопасности бюджетной системы региона: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.10 / Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет. Санкт-Петербург, 2004. 20 с.
Бюджетна безпека регіону - це стан захищеності фінансової системи регіону, що включає бюджетний, соціальний, власне фінансовий і виробничий сегменти, від зовнішніх і внутрішніх загроз, що порушують її стійкість, тобто здатність регіону забезпечити необхідний рівень доходів бюджету в такій кількості, в якому вимагають витрати відповідно до споживчих потреб [184].	Савина Т. Н., Огнянов М. А. Бюджетная безопасность как ключевая составляющая финансово-экономической безопасности. <i>Научные труды КубГТУ</i> . 2018. № 6. С. 322-329.
Бюджетна безпека – стан бюджетної системи, при якому в умовах відсутності реальних загроз, своєчасного ефективного прогнозування та зниження потенційних ризиків, відбувається повна реалізація особистісних, суспільних і державних інтересів у бюджетній сфері [85]. Бюджетна безпека – це стратегічна ціль у вирішенні завдань підвищення стійкості і надійності бюджетної системи і процесу, що визначає напрям шляхів досягнення ефективності реалізації функцій бюджету [85].	Корень Н. В. Бюджетна безпека як складова економічної безпеки: сутнісно-структурний аспект. <i>Формування ринкових відносин в Україні</i> . 2015. № 11(174). С. 59-62.
Бюджетна безпека – стан бюджетної системи, який характеризується збалансованістю доходів і видатків державного і місцевого бюджетів, високим рівнем ліквідності активів, наявністю грошових валютних та інших резервів, які здатні забезпечити стабільність національної економіки [138, с. 42].	Проказюк О. В. Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози. <i>Фінансовий простір</i> . 2016. № 3 (23). С. 39–45.

1	2
<p>Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, за якого уповноважені державні органи влади можуть максимально ефективно виконувати покладені на них функції. Вона визначає спроможність бюджетної системи забезпечити фінансово-економічну самостійність держави за рахунок достатності фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджетів різних рівнів внаслідок акумулювання податкових та інших надходжень, та передбачає здійснення ефективного використання бюджетних коштів у процесі виконання функціональних обов'язків, тобто забезпечення соціального захисту, державного управління, фінансування охорони здоров'я, науки, освіти, культури, спорту, забезпечення безпеки й оборони і т. д. [97].</p>	<p>Ладюк О. Д. Теоретичний базис бюджетної безпеки України. <i>Ефективна економіка</i>. 2018. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6130</p>

Джерело: систематизовано та узагальнено автором.

2. Підхід перманентного потенціалу – сутність цього підходу полягає в розгляді змісту категорії «бюджетна безпека» як здатності, спроможності держави протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам і при цьому виконувати покладені на неї функції. У цьому контексті акцент робиться на розуміння бюджетної безпеки не як певного стану у визначений момент часу, а як постійного процесу підтримки можливостей держави бути платоспроможною, стійкою і таким чином позитивно впливати на економічний розвиток держави. Зауважимо, що в межах цього підходу також виокремлюють такі концепції:

1) перманентний потенціал держави – концепція полягає в розгляді бюджетної безпеки як невід'ємної складової забезпечення розвитку країни, об'єктивно існуючої передумови до формування сприятливого економічного середовища функціонування національного господарства;

2) перманентний потенціал бюджетної системи – у цьому випадку акцент здійснюється на здатності саме бюджетної системи протидіяти деструктивним чинникам різної природи та здійснювати стабільне функціонування в межах усієї фінансової системи країни;

3) перманентний потенціал системи державних фінансів – при цьому увага фокусується не лише на забезпечення стійкості механізмів роботи бюджетної системи, але й загалом на забезпеченні всієї системи державних фінансів у країні.

У табл. 1.2 представлено окремі наукові підходи до розгляду сутності категорії «бюджетна безпека» на основі використання підходу перманентного потенціалу.

Таблиця 1.2

*Наукові концепції розгляду сутності категорії «бюджетна безпека»
на основі використання підходу перманентного потенціалу*

Визначення	Джерело
1	2
<i>Перманентний потенціал держави</i>	
Бюджетна безпека – здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції та завдання, а також задовольняти потреби платників податків і одержувачів бюджетних коштів з урахуванням суспільних інтересів [187, с. 170].	Сергієнко Л. К., Онуфрієнко І. І. Бюджетна безпека як складник бюджетної політики держави. 2018. <i>Науковий погляд: економіка та управління</i> . 2018. № 2 (60). С. 169–175.
Бюджетна безпека – здатність держави виконувати покладені на неї завдання та функції шляхом ефективного використання бюджетних коштів, забезпечуючи національну безпеку та соціально-економічний розвиток країни [189, с. 167].	Ситник Н. С., Субицька Д. Я. Бюджетна безпека України: загрози та напрями її зміцнення. <i>Причорноморські економічні студії</i> . 2018. Вип. 34. С. 167–171.
Бюджетна безпека регіону – здатність органів державної влади та місцевого самоврядування забезпечувати фінансування через бюджети всіх рівнів закріпленого за ними повного комплексу повноважень по виконанню гарантованих Конституцією держави прав громадян у довгостроковій перспективі в умовах дестабілізуючого впливу різноманітних чинників (загроз) та підвищувати фінансовий потенціал та рівень розвитку регіону [192].	Снісаренко О. Б., Отцович А. О. Вплив бюджетної безпеки на соціально-економічний розвиток регіону. URL: https://eprints.kname.edu.ua/38847/1/56-59.pdf .
Бюджетна безпека держави – захищеність від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз бюджетній системі, що досягається за рахунок здатності органів влади формувати в достатньому обсязі бюджетних ресурсів для виконання ними своїх функцій, забезпечувати стійкість основних параметрів платіжно-розрахункової системи, найбільш оптимально залучати та використовувати позикові кошти для фінансування бюджетних видатків, попереджати порушення бюджетного законодавства з метою сприяння стійкому соціально-економічному розвитку держави [14, с. 7].	Бородій О. А. Управління бюджетною безпекою України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ЧНТУ. Чернігів, 2015. 20 с.
<i>Перманентний потенціал бюджетної системи</i>	
Бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективно використання нею бюджетних коштів в процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури і охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [42].	Деменок О. В. Бюджетна безпека України як одна з складових фінансової безпеки держави. <i>Publishinghouse Education and Science</i> . URL: http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Economics/43052.doc.htm

1	2
Бюджетною безпекою розуміють здатність бюджетної системи країни щодо забезпечення фінансової самостійності за рахунок раціонального використання бюджетних коштів, то критеріями її ефективності являються показники цілісності та збалансованості бюджетів, стабільності та забезпеченості їх доходних джерел, а також гармонізація бюджетної підтримки стратегічних і поточних завдань розвитку [12].	Богомолова Н. І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави. <i>Ефективна економіка</i> . 2011. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=759
Бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки й оборони. [117, с. 96].	Онищенко С. В., Голян Я. С. Сучасні тенденції бюджетної безпеки України. <i>Економіка і регіон</i> . 2015. № 3 (52). С. 96–102.
Бюджетна безпека держави – спроможність бюджетної системи якісно розподілити бюджетні ресурси під час реалізації своїх функцій та забезпечити фінансову самостійність держави. Зазначимо, що об'єктом бюджетної безпеки виступають: державні фінанси, бюджетна політика, бюджетна система, державний і місцеві бюджети, зведений бюджет держави [34, с. 176].	Гладкова О. В., Свиначенко Т. І. Бюджетна безпека регіону як фактор його сталого соціально-економічного розвитку. <i>Бізнес Інформ</i> . 2018. № 9. С. 174–181.
<i>Перманентний потенціал системи державних фінансів</i>	
Бюджетна безпека України – це здатність держави ефективно виконувати покладені на неї функції та забезпечувати фінансову стійкість державних фінансів за рахунок збалансування доходів та видатків зведеного бюджету з врахуванням соціально-економічного розвитку економіки [126, с. 142-143].	Петричко М. М. оцінка рівня бюджетної безпеки України: проблеми та шляхи вирішення. <i>Економічний простір</i> . 2015. № 97. С. 140–148.

Джерело: систематизовано та узагальнено автором.

3. Критеріальний підхід – сутність цього підходу полягає в розгляді природи бюджетної безпеки як оцінки ефективного функціонування всієї фінансової сфери держави або окремих її складових, до числа яких можна віднести знову ж бюджетну систему, систему державних фінансів. Наприклад, такого підходу дотримується К. В. Захожай, яка констатує, що «бюджетна безпека – один з базових параметрів визначення ефективності впровадження

державної соціальної політики, впливу на зростання наступних економічних процесів: підвищення обсягів ВВП країни, забезпечення її обороноздатності, оновлення матеріальної бази національного господарства, впровадження інновацій на бюджетоформуючих підприємствах, зниження рівня безробіття тощо» [64, с. 69]. Подібного підходу також дотримуються і Л. С. Гур'янова та В. В. Непомнящий [39], О. Д. Ладюк [97], які розглядають бюджетну безпеку як «рівень бюджетного потенціалу держави відносно виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевого бюджетів та доцільності, законності використання бюджетних коштів на всіх рівнях» [39].

Отже, враховуючи сутність представлених вище наукових підходів до розгляду змісту категорії «бюджетна безпека» зазначимо, що в науковому просторі існує досить значна поліваріантність щодо конкретизації природи цього поняття. Це, на наше переконання, зумовлюється, з одного боку, складністю розуміння безпеки як наукової категорії, а з іншого – різнобічністю підходів до трактування сутності бюджету. Також зауважимо, що представлені наукові концепції дозволяють констатувати розгляд бюджетної безпеки вченими через використання різних субкатегорій бюджету, до яких варто віднести такі: «бюджетна система», «бюджетні відносини», «бюджетний потенціал», «бюджетні інтереси» та ін. Розглянемо їхню сутність більш детально та встановимо онтологічний зв'язок між ними (рис. 1.2).

Аналіз категоріального простору у сфері функціонування бюджетної системи держави, що представлений на рис. 1.2, дозволяє констатувати складність дослідження сутності бюджету як окремої наукової категорії. Відповідно, враховуючи окреслені вище результати пізнання природи цієї дефініції, вважаємо за доцільне, використати їх для обґрунтування нової концепції дослідження сутності бюджетної безпеки.

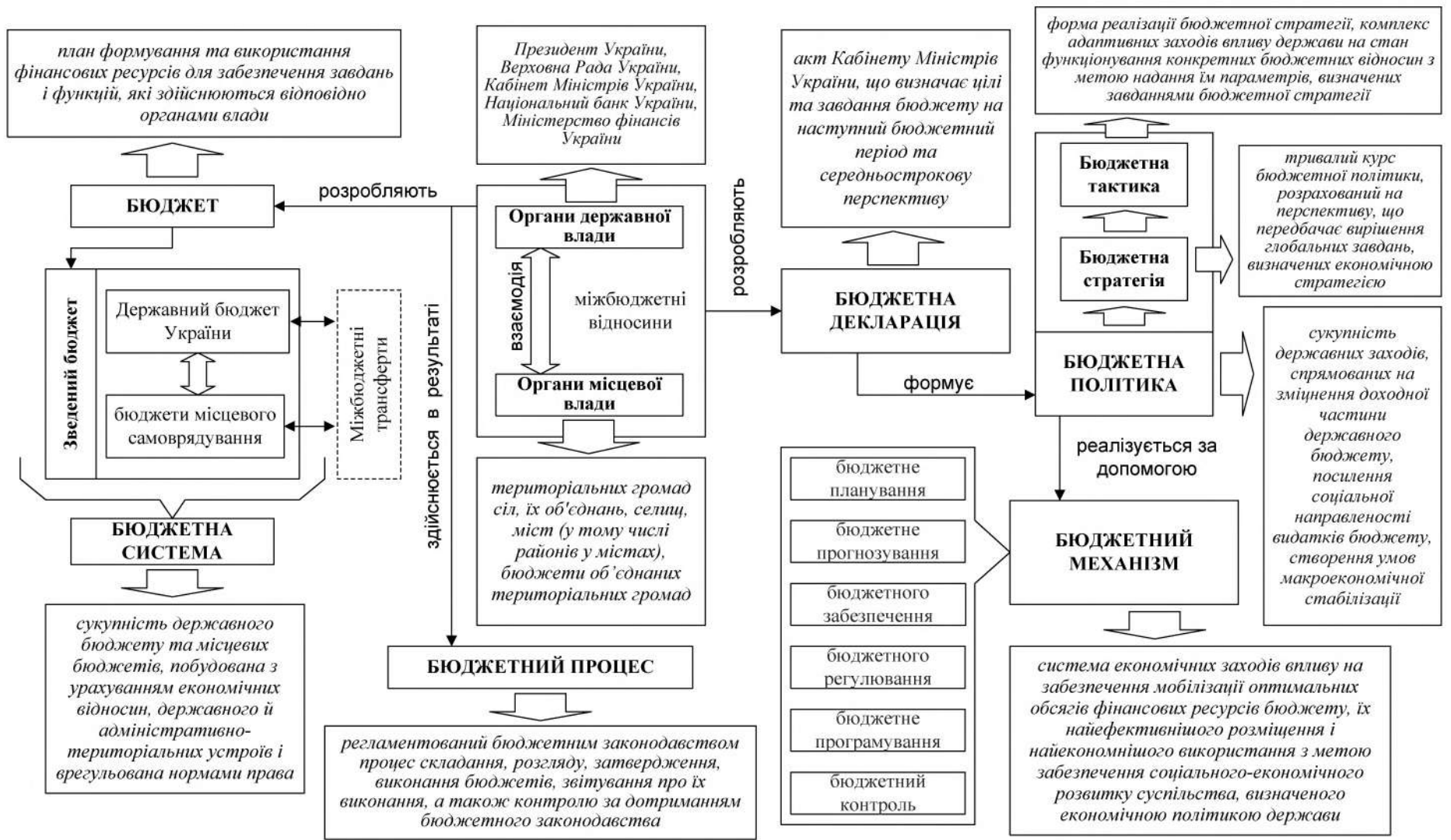

Рис. 1.2. Категоріальний простір дослідження основних дефініцій у сфері бюджетних відносин

Джерело: складено автором на основі [218].

На сьогодні сфокусовано в науковій літературі значна кількість підходів до розгляду бюджету. Окремі з таких підходів представлено на рис. 1.2. Враховуючи це, на нашу думку, частково можливо адаптувати таку систему концепцій і до розгляду бюджетної безпеки. Таким чином, враховуючи аналіз значної кількості наукових концептів щодо розуміння цього виду безпеки, її можна розглянути як:

1) статичну систему, яка характеризує рівень стабільності функціонування всієї сфери бюджетних відносин у країні в певний проміжок часу;

2) динамічну систему фінансових відносин, тобто з позиції процесного підходу, за якого увага приділяється аспектам формування належного рівня бюджетної безпеки, взаємодії між основними учасниками такого процесу, врахування їхніх можливостей та потенціалу протидіяти зовнішнім та внутрішнім деструктивним чинникам;

3) фінансову дефініцію, яка є невід'ємною складовою категоріального апарату фінансової науки.

Частково особливості використання статичного та динамічного підходів були приділено достатньо уваги. Однак уточнення сутності бюджетної безпеки як фінансової категорії, частини понятійно-категорійного апарату фінансової науки потребує додаткового обґрунтування. Проведемо відповідне дослідження. Для цього спочатку конкретизуємо зміст наукових дефініцій «категорія», «економічна категорія» та «фінансова категорія».

Розглянемо сформовані наукові концепції щодо розуміння сутності «категорії». О. М. Новиков, Д. О. Новиков зауважують, що «категорія – гранично широке поняття, в якому відображені найбільш загальні й суттєві властивості, ознаки, зв'язки та відносини предметів, явищ навколишнього світу» [114, с. 45]. У свою чергу, І. Н. Дрогобицький, аналізуючи особливості використання системного підходу в економічній науці та розглядаючи комплекс відповідних дефініцій, стверджує, що «філософські категорії на відміну від природничо-наукових понять не описуються однозначними визначеннями, а виражаються через інші поняття, характеризуються їх

ставленням до матерії і духу, або розкриваються через опис характерних властивостей» [47, с. 43]. О. В. Стукаленко зауважує, що «наукові категорії – це найбільш загальні, фундаментальні поняття, що являють собою форми та організуючі принципи наукового мислення. Вони мають подвійний характер, тобто вони систематизують та описують минулий досвід наукових досліджень і одночасно диктують напрями наступних розробок» [55].

Отже, можна стверджувати, що категорія як універсальний термін науки відображає в собі універсальні властивості, ознаки, принципи тих предметів, явищ та систем, які нас оточують. Саме завдяки використанню категорій наш мозок систематизує інформацію про навколишній світ і надає нам дані про особливості функціонування окремих об'єктів, що нас оточують. У цьому контексті доцільно навести зміст трактування категорії, що наводиться в Словнику іншомовних слів Мельничука: «категорія – поняття, яке відображає універсальні властивості й відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ; родове поняття, що позначає розряд предметів; група однорідних предметів, явищ, осіб» [191].

У свою чергу, у межах економічної науки використовується широкий спектр різних за своєю природою, проте пов'язаних між собою категорій. Безпосередньо категорії в межах економіки відображають ті явища, процеси, відносини, які пов'язані з базовими господарськими процесами, а саме: виробництвом, розподілом, обміном та споживанням. С. В. Мочерний зауважує, що економічні категорії є теоретичним вираженням, мисленнєвими формами окремих сторін, ланок, елементів виробничих відносин (а отже, і відносин економічної власності) в їх взаємодії з розвитком продуктивних сил [112, с. 62]. Відповідно всі дефініції, які використовується у процесі дослідження окреслених процесів, у сукупності формують категоріальний простір економічної науки.

Безперечно, фінансові категорії є невід'ємною складовою економічної науки, оскільки пояснюють, синтезують у собі всі процеси, які пов'язані з виникненням, функціонуванням та розвитком фінансових відносин у

суспільстві. На рис. 1.3 представлено базові ознаки економічних категорій. Їх використання та екстраполяція на процес пізнання «бюджетної безпеки» дозволить конкретизувати її сутність та довести, що ця дефініція є науковою категорією і невід’ємною складовою фінансової науки.

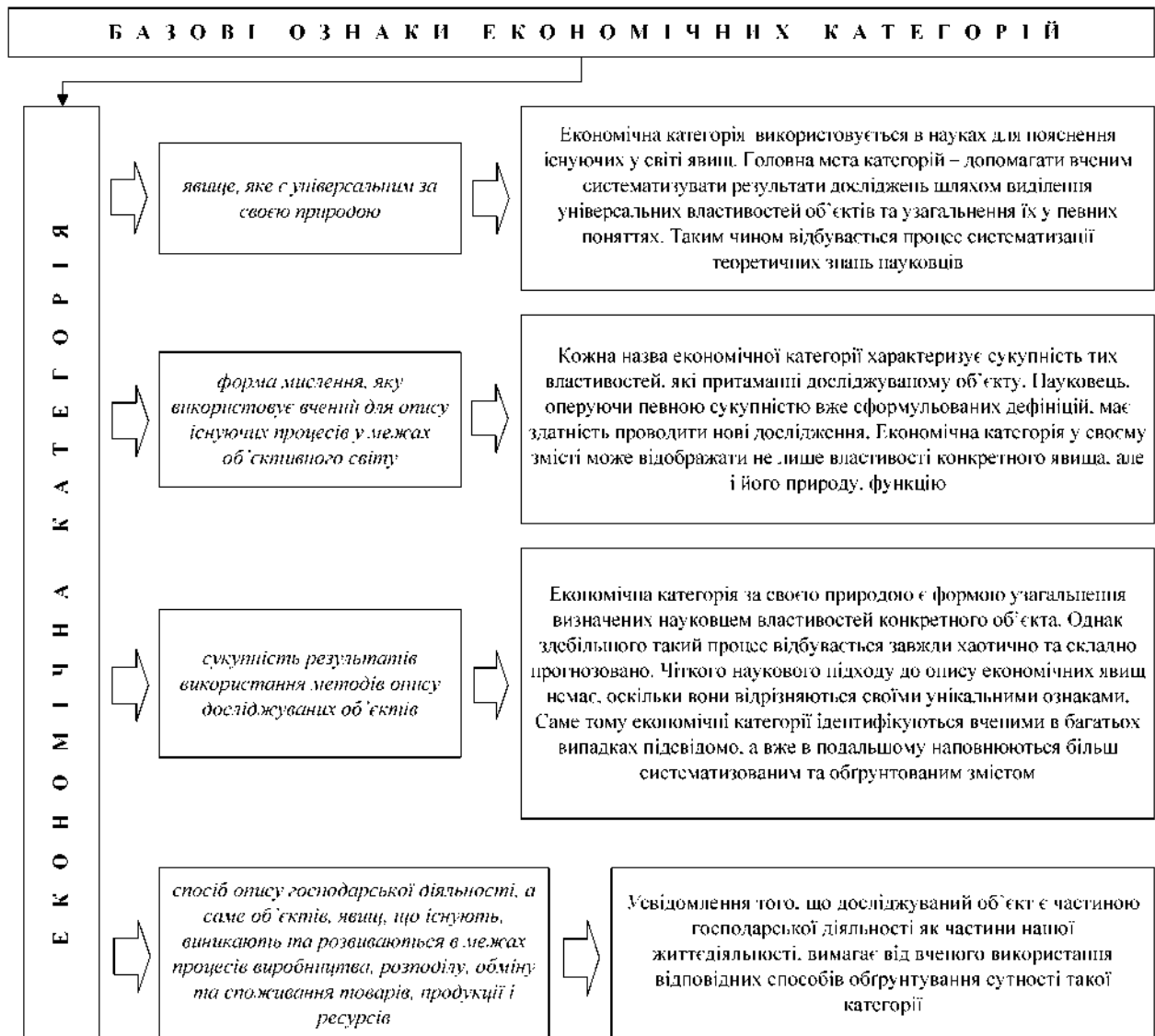

Рис. 1.3. Базові ознаки економічних категорій

Джерело: складено автором на основі [49; 71, с. 25-26; 72, с. 296; 204, с. 15].

Окреслені на рис. 1.3 ознаки, що притаманні економічним категоріям, також будуть відповідати й категоріям фінансовим, до яких нами було віднесено дефініцію «бюджетна безпека». Проаналізуємо її зміст за допомогою використання ознак економічної категорії.

1. Бюджетна безпека – явище, яке є універсальним і його використовують для пояснення конкретних процесів, об'єктів. Безпека є, як зазначалося, унікальним об'єктом дослідження, оскільки синтезує в собі різні змістовні ознаки. Проте ця категорія у нас асоціюється чітко з такими поняттями, як спокій, розвиток, надійність, стабільність. Окреслене дозволяє в межах дослідження бюджетної безпеки, враховуючи сутність дефініцій «бюджет», «безпека», чітко визначити її властивості, ознаки тощо.

2. Бюджетна безпека є формою мислення, оскільки ми інтуїтивно використовуємо цю дефініцію для пояснення процесу забезпечення надійності функціонування бюджетної системи, формування умов для справедливого розподілу державних коштів, створення певного запасу фінансових ресурсів на випадок виникнення непередбачуваних зовнішніх та внутрішніх деструктивних чинників, які негативно вплинуть на функціонування всієї фінансової системи країни. Також безпосередньо при розгляді бюджетної безпеки ми оперуємо поняттям функції, тобто тієї роботи, призначення, які є притаманним для конкретного явища. Відповідно для бюджетної безпеки також можна виділити конкретні функції, які вона повинна виконувати відповідно до власного призначення.

3. Бюджетна безпека – сукупність результатів, які були отримані науковцями в результаті опису конкретних процесів у сфері забезпечення надійності функціонування бюджетної системи. Доцільно зауважити, що питання формування та використання бюджетних коштів притаманні нашому суспільству здавна й безпосередньо пов'язані зі становленням та розвитком сучасних економічних та соціальних процесів. Однак на певному процесі фінансової науки об'єктивно виникла потреба в пошуку нового терміна, який би характеризував окремі специфічні процеси, що корелюють з питанням захищеності бюджетних ресурсів, стабільності роботи бюджетної безпеки. Відповідно поступово через використання різного спектра наукових методів було обґрунтовано доцільність впровадження в науковий кругообіг категорії «бюджетна безпека».

4. Бюджетна безпека – категорія, яка є невід’ємною складовою понятійного апарату фінансової науки, оскільки в реальності обґрунтовує, крім безпекознавчих процесів, також механізми обігу бюджетних ресурсів, забезпечення їх раціонального використання, властивості бюджетної системи, потенційні їх зміни в результаті впливу несприятливих кризових обставин і т. ін. Також зауважимо, що, з іншого боку, бюджетна безпека є частиною фінансових відносин, без їх існування і не може бути такої безпеки. Можна констатувати, що цей вид безпеки безпосередньо пов’язаний зі збереженням фінансових ресурсів, забезпеченням ефективної взаємодії між суб’єктами в процесі їх акумулювання та розподілу. Бюджетна безпека за своїм змістом охоплює і питання контролю за використанням бюджетних коштів, пов’язана з відповідальністю окремих економічних суб’єктів, які беруть активну участь у функціонуванні бюджетної системи та являю собою невід’ємні складові сформованого в державі механізму бюджетного менеджменту.

Отже, враховуючи результати проведеного дослідження у сфері пізнання сутності дефініції «бюджетна безпека», зауважимо, що загалом ця категорія є синтезованим поняттям, яке в поступовому розвитку фінансових систем, ускладненні грошових відносин, набуло власного змісту, власних функцій і акумулює в собі розуміння реальних економічних процесів, які відбуваються сьогодні в межах розвитку суспільства. С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко також акцентують увагу на синтетичному характері категорії «бюджетна безпека» і розглядають його в контексті поєднання сутнісних ознак дефініцій «фінансова безпека» та «бюджетна система». Концепт розуміння цих науковців сутності бюджетної безпеки представлено на рис. 1.4.

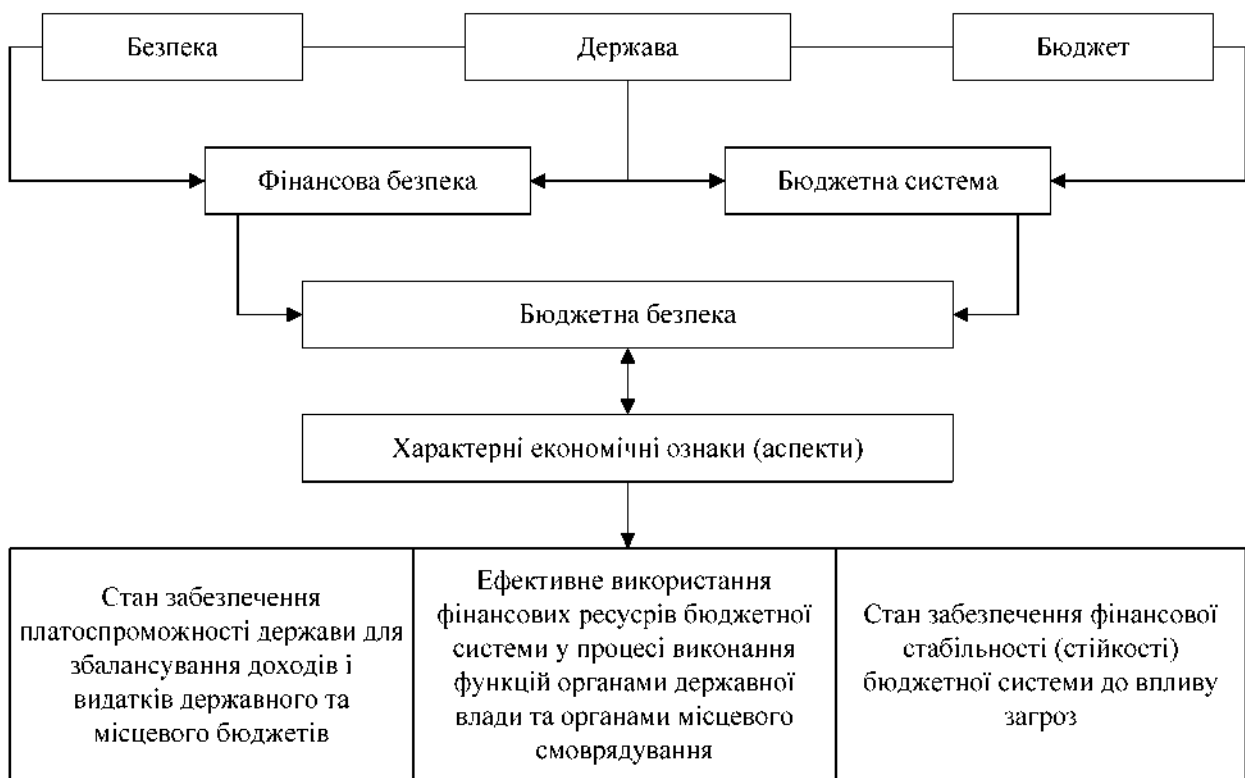

Рис. 1.4. Графічне подання терміна «бюджетна безпека»

Джерело: [210].

У свою чергу, Ю. П. Постоленко пропонує розглядати бюджету систему як частину економічної та фінансової безпеки. Автор зауважує, що національна безпека складається з науково-технологічної, екологічної, економічної, інформаційної та політичної. Своєю чергою, до економічної належить фінансова, частиною якої є бюджетна безпека (рис. 1.5).

Враховання результатів проведеного аналізу дозволяють сформулювати концептуальні положення щодо дослідження сутності бюджетної безпеки, конкретизації її змісту, яких варто дотримуватися для обґрунтування та поглиблення теоретичного опису природи цього поняття, а саме.

1. Існує багатоаспектність правильних підходів до трактування сутності «бюджетної безпеки», що обумовлюються різними концепціями розгляду сутності дефініції «бюджет». Це вимагає уточнення авторського підходу до бюджетної безпеки залежно від ракурсу наукового дослідження, яке проводиться.

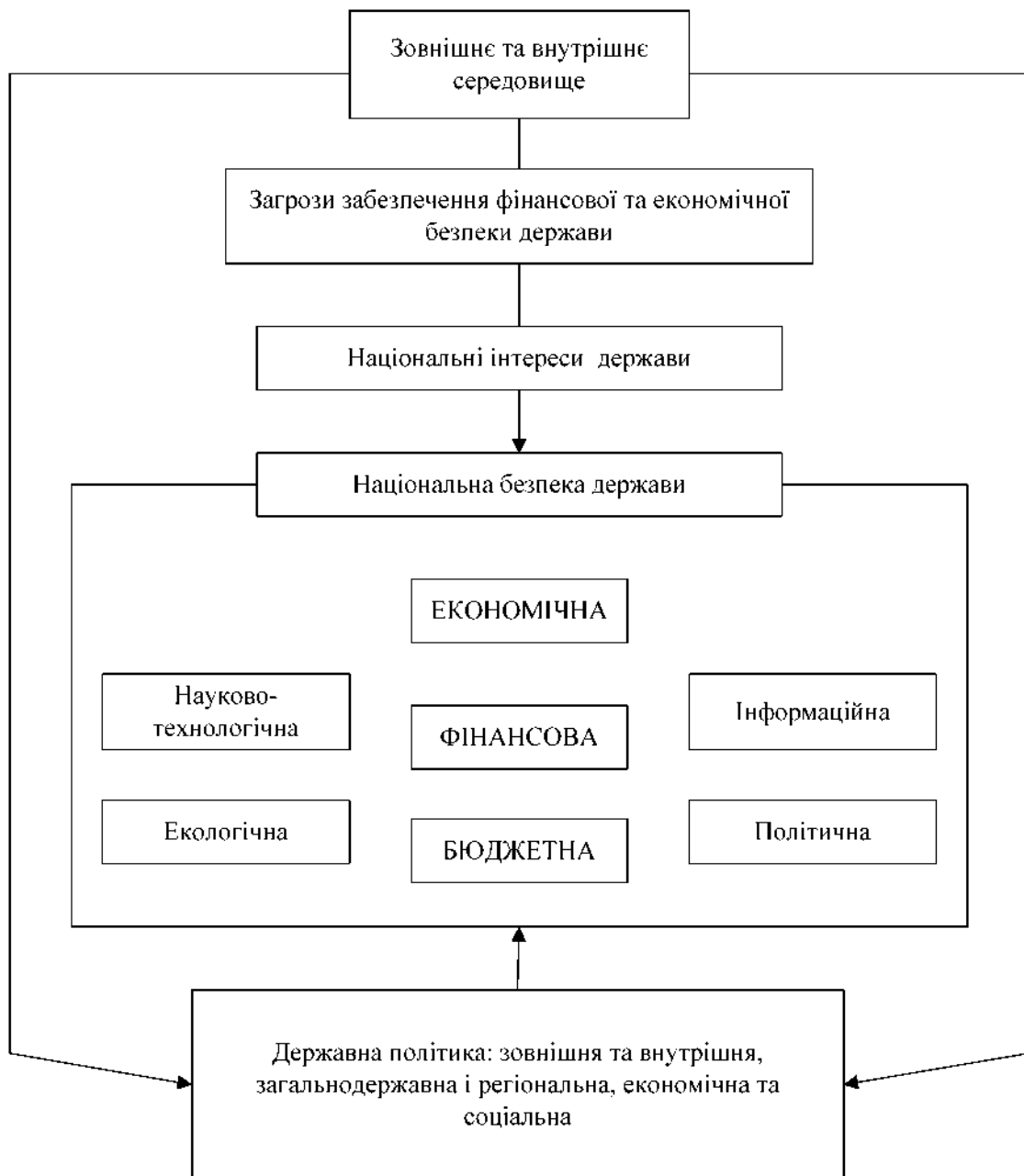

Рис. 1.5. Логіко-структурна схема категорії «бюджетна безпека»

Джерело: [134].

2. Необхідно враховувати принципові положення вже сформованих у наукових роботах підходів до розгляду бюджетної безпеки, виокремлення окремих концепцій її трактування.

3. Сутність бюджетної безпеки доцільно обґрунтовувати з урахуванням аналізу категоріального апарату фінансової науки, зокрема, сфери бюджетних відносин та теорії безпекознавства.

4. Бюджетна безпека є економічною категорією, а її зміст у цьому аспекті потребує конкретизації, також є необхідність визначення місця цієї дефініції в загальній системі понятійно-категоріального апарату економічної науки.

Враховуючи ці базові положення для обґрунтування сутності категорії «бюджетна безпека», сформулюємо авторське трактування її змісту (рис. 1.6).

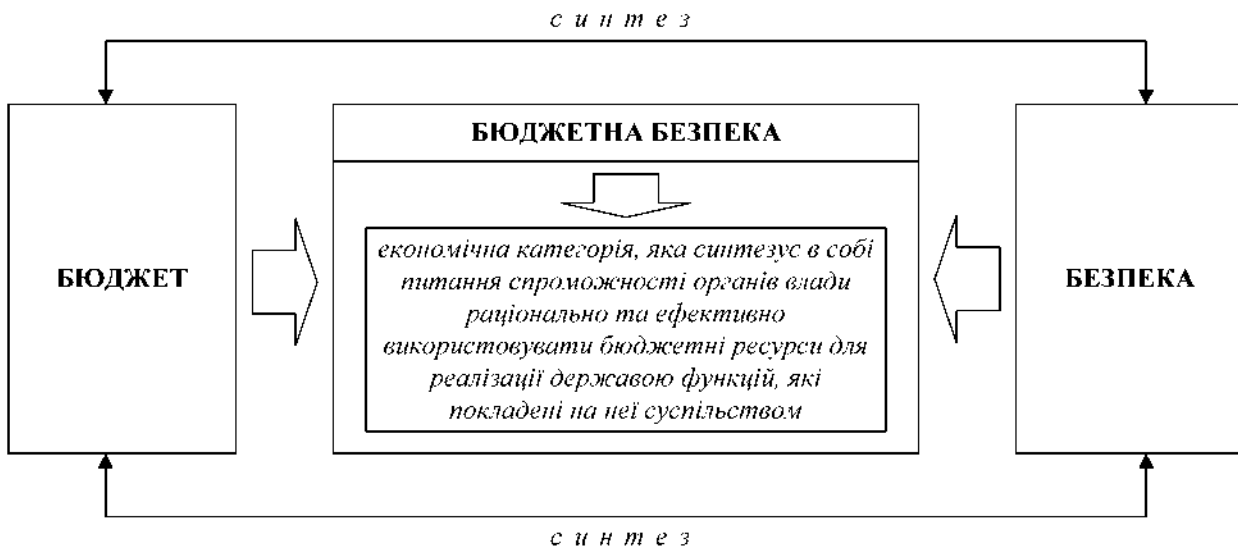

Рис. 1.6. Сутність дефініції «бюджетна безпека»

Джерело: обґрунтовано автором.

Окреслені вище положення були враховані у процесі дослідження природи бюджетної безпеки як економічної категорії. Однак аналіз сформульованого авторського підходу до розгляду сутності такого виду безпеки дозволяє також розшити перелік такими положеннями.

5. Бюджетна безпека є частиною системи економічної безпеки, що обумовлюється їх онтологічним поєднанням та об'єктивною взаємозалежністю.

6. Бюджетна безпека є морфологічно складною категорією, у межах якої сформований простір різних, типових уявлень про сутність окремих видів такого виду безпеки.

7. Категорія «бюджетна безпека» є вихідною для формування системи фінансових категорій, використання яких дозволяє найкращим чином розкрити природу такої безпеки та ін.

Таким чином, поступове розкриття таких додаткових особливостей та концепцій щодо розгляду сутності категорії «бюджетна безпека» дозволить конкретизувати зміст та поглибити розуміння змісту зазначеної дефініції, сформулювати простір нових теоретичних та методичних положень у цій сфері. Відповідно в наступному підрозділі монографії окреслені питання будуть розкриті більш докладно.

1.2. Система бюджетної безпеки та особливості її функціонування

Розвиток національної економіки країни не можливий без забезпечення ефективного функціонування її фінансової системи. Бюджетні відносини, що об'єктивно виникають у межах національних господарських систем і є невід'ємною складовою розбудови країни. Такі відносини відіграють ключову роль у питаннях державного регулювання економічних процесів, розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів, забезпечення належного функціонування соціальної сфери та в процесах створення умов для розвитку всього суспільства.

Відповідно ефективність функціонування фінансової системи країни є об'єктивною умовою забезпечення прийнятних темпів економічного зростання в країні. Світовий досвід свідчить, що ті країни, які спромоглися побудувати стійкі до зовнішніх впливів власні фінансові системи, змогли забезпечити активний економічний розвиток держав у довгостроковій перспективі. Саме тому питання побудови стабільно функціонуючих фінансових систем, у тому числі й бюджетної системи та загалом системи державних фінансів, є ключовим для реалізації державної економічної політики й відіграє найбільш важливу роль у формуванні фінансової основи для розвитку національного господарства.

Фінансова стабільність у державі є наслідком впровадження ефективної фінансової політики та пов'язана з формуванням належних умов для забезпечення прийняттого рівня фінансової безпеки держави. Такий тип безпеки значною мірою залежить від якісної роботи бюджетної системи в країні, що й актуалізує питання дослідження особливостей забезпечення її стійкого функціонування. Цілком погоджуємося з позицією Н. В. Корень, яка зауважує,

що «бюджетна безпека є важливим чинником забезпечення позитивних змін у структурі національного господарства, підвищенні рівня соціального забезпечення населення, розвитку інших, важливих сфер життєдіяльності суспільства. Дослідження особливостей і закономірностей розвитку бюджетної системи України в безпековому контексті на сучасному етапі стає важливим та дійсно актуальним, оскільки досягнення її певного рівня є одним із базових завдань держави, яке повинно вирішуватися з метою покращення і економічного, і соціального розвитку суспільства. Має бути досягнутий такий рівень захищеності, за якого держава здатна провадити бюджетну політику, яка забезпечує фінансову безпеку і відповідає національним інтересам» [84, с. 138].

У попередньому підрозділі монографії основна увага була сфокусована на розгляді бюджетної безпеки як економічної категорії, конкретизовано причини складності визначення її етимології. У підсумку було запропоновано таке трактування: бюджетна безпека – економічна категорія, яка синтезує в собі положення щодо забезпечення спроможності органів влади раціонально та ефективно використовувати бюджетні ресурси для реалізації державою покладених на неї суспільством функцій. Варто зазначити, що таке твердження є досить широким і не достатньо конкретизує ті економічні та організаційні процеси, які в підсумку характеризує ця категорія.

У великій кількості наукових робіт автори намагаються більш детально вписати її базові аспекти, розкриваючи при цьому окремі функції держави, її роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку окремих суб'єктів та систем. Наприклад, О. А. Бородій зауважує, що «бюджетна безпека держави – рівень захисту від впливу деструктивних чинників різної природи, що здійснюється через спроможність органів державної влади забезпечувати належний рівень фінансової стабільності в країні, знаходити баланс між доходами та видатками, створювати умови для валютної безпеки, стабільного функціонування платіжно-розрахункової системи, найкращим чином здійснювати запозичення та використовувати такі ресурси для фінансування державних видатків, запобігати порушенням бюджетного законодавства»

[14, с. 7]. Проте, на наше переконання, такий підхід є невдалим, оскільки обґрунтувати в межах самого визначення сутності бюджетної безпеки всі, навіть найбільш важливі функції держави в економічній сфері досить складно.

Саме тому, на наш погляд, для конкретизації змісту такого виду безпеки необхідно використати інший підхід, який дозволив би поглибити теоретичні та прикладні положення цієї категорії. У такому випадку доцільно використати методологію системного підходу для конкретизації природи бюджетної безпеки, розгляду її як цілісного об'єкта дослідження. Зазначимо, що розгляд бюджетної безпеки як окремої системи зумовлює особливості її дослідження, обґрунтування базових компонентів такої системи та її ієрархію в загальній структурі фінансової системи. Відповідно, аналізуючи зміст цього виду безпеки цілком логічно припустити, що вона є складовою системи більш високого ранку – фінансової безпеки, яка являє собою одну з найбільш важливих ланок загалом економічної безпеки в державі. Функціонування системи бюджетної безпеки, особливості її побудови в країні нерозривно пов'язані з процесами впровадження загальної політики державки у сфері підвищення стійкості національної економіки.

Цілком слушно зазначає О. Я. Колесник, що «виділення в окремий сегмент наукового провадження поняття бюджетної безпеки, без сумніву, пов'язане з дослідженнями економічної та фінансової безпеки, які активно розпочалися в Україні у середині 1990-х років» [82, с. 370]. Подібної концепції до розгляду бюджетної безпеки також дотримується Ю. П. Постоленко, яка зауважує, що «дослідження теоретичних засад бюджетної безпеки довело правомірність її розгляду як домінантної складової фінансової та економічної безпеки держави, невід'ємним і виключним атрибутом якої є бюджет. Концентруючи в собі ключові вектори життя суспільства, бюджет трансформує грошові відносини між державою, громадянами та бізнесом у суспільні блага, значні масштаби яких визначають актуальність бюджетної проблематики загалом та гарантування бюджетної безпеки, зокрема» [134, с. 125]. М. М. Петричко також констатує, що «бюджетна безпека України є домінантною складовою фінансової безпеки, яка

безпосередньо відображає відносини між суб'єктами господарювання та державою з приводу формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів країни та створює необхідні фінансові умови для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку та фінансової системи в цілому» [126, с. 142].

Таким чином, окреслене актуалізує необхідність уточнення сутності таких категорій, як «економічна безпека», «фінансова безпека», розгляд ролі бюджетної безпеки взагалі у формуванні їх належного рівня та забезпеченні стабільних умов розвитку національного господарства.

Базовим підходом до розгляду змісту економічної безпеки є концепція трактування цієї дефініції, яка сформульована в Наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». Зокрема в цьому документі надається таке визначення економічної безпеки: економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі й характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [135]. Варто зауважити, що за своєю природою економічна безпека є частиною національної безпеки країни, до складу якої відповідно до п. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» віднесено такі: воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна, екологічна, кібербезпека [137]. Проте забезпечити незалежність держави без розвитку національного господарства фактично неможливо і, відповідно, цілком доцільно стверджувати, що і бюджетна безпека також відіграє в цьому одну із провідних ролей.

Слушно стверджує О. С. Богма, що бюджетна безпека – це основна компонента всієї макросистеми безпеки держави, погіршення функціонування якої може призвести до зниження фінансової платоспроможності держави та її здатності загалом створювати умови для формування безпеки держави загалом [10, с. 283]. О. Я. Колісник також підтримує дану позицію і зауважує, що «бюджетна безпека є базовою основою забезпечення фінансової та, відповідно, економічної безпеки країни. Її особлива роль обумовлюється необхідністю

формування та використання бюджетних коштів в державі, необхідністю фінансувати соціальні видатки, підтримувати розвиток загальної інфраструктури. Фактично бюджетні кошти необхідні для виконання державою власних функцій, впровадження стратегії економічного розвитку країни, здійснення державного регулювання для забезпечення власної стабільності, фінансової спроможності забезпечувати власний поступ, дотримання суверенітету країни, її економічної самостійності» [83].

Розглянемо більш детально зміст категорій «економічна безпека» та «фінансова безпека», конкретизуємо їхню сутність та структурний взаємозв'язок із бюджетною безпекою. У табл. 1.3 окреслені окремі наукові концепції розгляду природи економічної безпеки.

Таблиця 1.3

Наукові концепції розгляду сутності категорії «економічна безпека»

Визначення	Джерело
1	2
Економічна безпека – це стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, суспільства, держави [56, с. 21]	Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.
Економічна безпека країни – це здатність економічної системи держави ефективно виконувати функції життєдіяльності за умов постійного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз задля забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни [201]	Ткач С. М. Система економічної безпеки: регіональний аспект URL: www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm
Економічна безпека – це стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави. Під життєво важливими інтересами розуміють сукупність потреб, які забезпечують існування і прогресивний розвиток особистості, суспільства, держави [139, с. 231]	Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки: Аналіз національної економіки: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 254 с.
Економічна безпека держави – це стан економіки держави, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обгрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян [190, с. 87]	Скорук О. В. Національна економічна безпека держави та її складові елементи. <i>Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки</i> . 2009. № 7. С. 84–88.

Закінчення табл. 1.3

1	2
Економічна безпека – складна поліструктурна наука, яка, за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо, є наукою про безпеку (точніше – „життєздатність”) соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [30, с. 45]	Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ, 2008. 48 с.
Економічна безпека – це стан держави, за якого вона має можливість створювати й розвивати ефективні умови для перспективного розвитку державної економіки та зростання добробуту громадян [213]	Чучка І. М., Молдавчук Р. І. Транс-кордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України. <i>Актуальні проблеми економіки</i> . 2010. № 9 (111). С. 92–98.

Джерело: систематизовано та узагальнено автором на основі [1, с. 32-33].

Таким чином, аналізуючи дані табл. 1.3, можна зауважити, що в науковій літературі існує значна кількість різних підходів до розгляду сутності економічної безпеки. Проте більшість авторів цілком логічно стверджують, що такий вид безпеки безпосередньо пов'язаний із питанням захищеності національної економіки від деструктивних впливів ендogenous та екзогенного характеру. Безпосередньо стабільність розвитку господарства країни є однією з визначальних умов активізації інвестиційної діяльності, залучення додаткових фінансових ресурсів для розбудови реального сектору та використання внутрішнього підприємницького потенціалу суспільства. Сама економічна безпека як категорія визначає досить широкий спектр різних за своїм змістом аспектів, які тісно пов'язані між собою. Окреслена дефініція є синтезованим, системним та узагальнюючим поняттям для багатьох процесів, що відбуваються в межах держави у сфері забезпечення стійкого її економічного розвитку. Саме тому в межах економічної безпеки країни прийнято виділяти окремі типи безпеки, які характеризують рівень стабільного функціонування базових господарських підсистем. Особливістю економічної безпеки є системність. Системна природа економічної безпеки проявляється, з одного боку, в тому, що вона є складовою системи вищого порядку – національної безпеки, яка, своєю чергою, входить до складу міжнародної та глобальної систем безпеки, з іншого боку, до складу економічної безпеки включаються системи нижчих рівнів, що

об'єднують різні галузі життя та розвитку людини, держави й суспільства. Кількість та склад цих структурних елементів визначаються типом економічної системи та її регуляторною моделлю [82, с. 71].

На рис. 1.7 на основі аналізу Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки в Україні конкретизовано основні її складові.

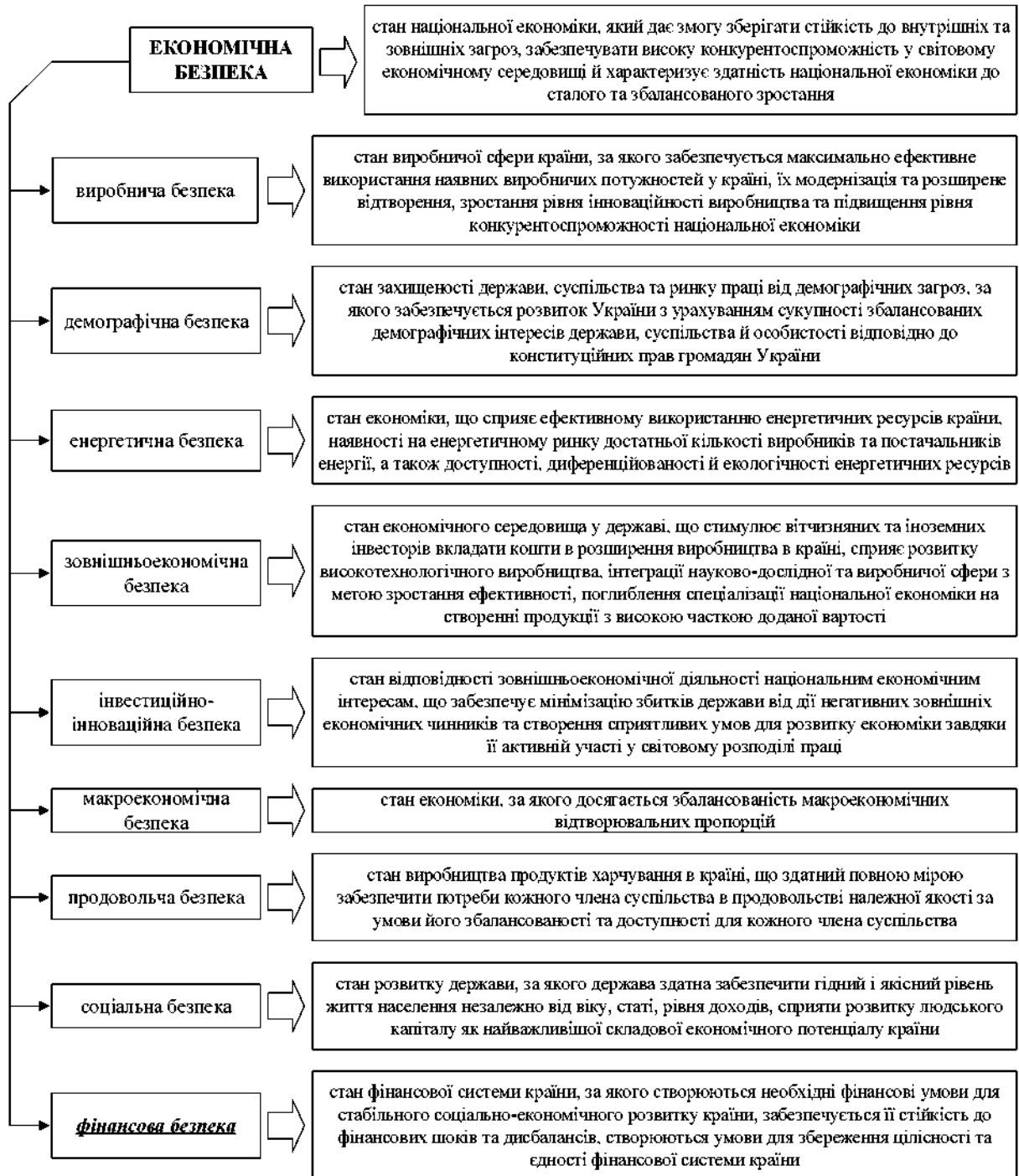

Рис. 1.7. Компонентний склад системи економічної безпеки в Україні

Джерело: [135].

Отже, з інституційної позиції економічна безпека є складноструктурованим поняттям, яка синтезує в собі всі аспекти, які пов'язані із забезпеченням стабільного розвитку економіки країни. Відповідно у структурі видів такої безпеки виділено в окрему категорію систему фінансової безпеки, яка, на нашу думку, є однією з найбільш важливих складових формування стабільного та сприятливого економічного середовища для розвитку національного господарства.

Погоджуємося з позицією О. В. Проказюк, що «фінансову безпеку можна розглядати як окремий елемент економічної безпеки держави і як фундаментальну основу її національної безпеки загалом. Водночас вона являє собою умови стійкого функціонування фінансової системи держави, забезпечуючи стабільність усіх процесів, які відбуваються в ній, де створюються фінансові умови необхідні для соціально-економічної і фінансової стабільності розвитку держави, збереження цілісності та єдності фінансової системи та подолання різного роду загроз у фінансовій сфері» [138, с. 39].

Як уже зазначалося між бюджетною та фінансовою безпекою існує онтологічний взаємозв'язок, оскільки при розгляді цих понять завжди акцентується увага на особливостях забезпечення стабільних умов функціонування фінансової системи країни. Логічно припустити, що бюджетна безпека є частиною безпеки фінансової і як категорія дозволяє пояснити процеси формування механізмів стійкої роботи бюджетної системи, розподілу бюджетних коштів. В. П. Синчак, Ю. Ю. Ярмоленко зауважують, що «...особливу увагу заслуговують наукові праці з питання бюджетної безпеки як невід'ємної складової національної фінансової безпеки. І це зрозуміло, адже від рівня бюджетної захищеності та достатності фінансових ресурсів залежатиме не тільки стан різних галузей економіки, але й сама незалежність країни і її подальший політичний та економічний розвиток» [188, с. 244]. Таким чином, для поглиблення розуміння системного виміру бюджетної безпеки більш детально проведемо дослідження сутності фінансової безпеки держави та її окремих типів. У табл. 1.4 представлено базові концепції розгляду сутності категорії «фінансова безпека».

Наукові концепції розгляду сутності категорії «фінансова безпека»

Визначення	Джерела
1	2
Фінансова безпека держави – важлива складова її економічної безпеки, такий стан існування держави, за якого можливим є забезпечення достатніми обсягами фінансових ресурсів її стабільного розвитку в довгостроковій перспективі, задоволення першочергових фінансових потреб та сприяння формуванню передумов для ефективного розвитку національної економіки [218, с. 198-199].	Шкарлет С. М., Гонта О. І., Маргасова В. Г., Дубина М. В. Механізм формування системи парабанківських посередників на фінансовому ринку в контексті забезпечення економічної безпеки України : монографія. Чернівці : ЧНТУ, 2014. 272 с.
Фінансова безпека – відсутність ризику ймовірного заподіяння неприпустимої шкоди фінансовій системі держави. При цьому фінансову безпеку держави ми визначаємо у загальноприйнятному розумінні – як сукупність відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, що відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, систему фінансових органів та інститутів [199].	Тихонова О. В. Методологічні засади визначення дефініції «фінансова безпека». <i>Часопис Київського університету права</i> . 2012. № 3. С. 139–143.
Фінансова безпека держави – основний критерій її здатності здійснювати самостійну фінансово-економічну політику відповідно до своїх національних інтересів. Ця безпека визначається здатністю державних органів забезпечувати стійкість розвитку держави проти впливу світових фінансових криз, умисних дій учасників загальносвітових фінансово-економічних відносин, впливу тіньових структур на національну й соціально-політичну систему, значного витоку капіталів за кордон, „втечі капіталу” з реального сектору економіки, конфліктів між чиновниками різних рівнів з приводу розподілу та використання ресурсів національної бюджетної системи [128].	Підхомний О., Білецька О., Шевцова Я. Чинники фінансової безпеки України в умовах глобалізації. <i>Вісник Львівського ун-ту. Серія екон.</i> 2008. Вип. 39. С. 424–426.
Фінансова безпека держави – цілеспрямований комплекс заходів фінансової та монетарної політики з метою досягнення стабільності фінансової системи та створення сприятливого інвестиційного клімату [96, с. 34].	Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. <i>Фінансова консультація</i> . 2000. № 5. С. 34.
Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [95, с. 169].	Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки. <i>Бізнес Інформ</i> . 2012. № 6. С. 168–175.
Фінансова безпека держави – важлива складова частина економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери [55, с. 112].	Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 2009. 312 с.

1	2
Фінансова безпека держави – багатопланове поняття, яке визначається конкретними показниками її функціонування, головними з яких є розмір внутрішнього та зовнішнього боргу, рівень інфляції, стійкість національної валюти, сальдо платіжного балансу, рівень бюджетних надходжень та інші [119, с. 34].	Оперенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення фінансової безпеки України. <i>Науково-аналітичний бюлетень «Євроатлантикінформ»</i> . 2006. № 1 (7). С. 34–36.
Фінансова безпека – це стан фінансово-кредитної сфери країни, що характеризується стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатністю забезпечувати стійкий економічний розвиток держави [208, с. 13-14].	Фінансова безпека підприємств і банківських установ / монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
Фінансова безпека держави – комплексне багатоаспектне поняття, що включає в себе зокрема і здатність держави вчасно та у належних обсягах виконувати взяті на себе фінансові зобов'язання держава, реалізуючи свої функції, здійснювати фінансування створення та розподілу суспільних благ, що колективно споживаються (державне управління, правоохоронна діяльність, освіта, охорона здоров'я, благоустрій, культура, наука тощо) [63, с. 80].	Захарін С. В., Чаленко Н. В. Податкове адміністрування як елемент підтримки фінансової безпеки держави. <i>Економіка і управління</i> . 2012. № 2. С. 79–84.

Джерело: систематизовано та узагальнено автором на основі [1, с. 32–33].

Враховуючи інформацію табл. 1.4, можна виокремити базові ознаки категорії «фінансова безпека», зокрема:

1) системність – фінансова безпека є підсистемою економічної безпеки, її невід'ємною частиною і являє собою також складну, динамічну систему;

2) складна структурованість – фінансова безпека є комплексним поняттям, яке включає в себе значну кількість різних аспектів, які пов'язані з процесами розподілу, перерозподілу бюджетних коштів, їх ефективним використанням;

3) ресурсне забезпечення – формування належного рівня фінансової безпеки в державі включно пов'язано з обігом фінансових ресурсів, організацією їх акумулювання та нагромадження;

4) критеріальний вимір – можливість оцінити рівень фінансової безпеки в конкретний період, що дозволяє проводити аналіз стану фінансового забезпечення стабільного розвитку економіки, визначати перешкоди, які стримують підвищення параметрів цього виду безпеки;

5) варіативність розуміння – фінансову безпеку як об'єкт нашої реальності можливо розглядати в багатьох вимірах, використовуючи різні наукові концепції до її трактування, а саме: як рівень; потенціал; критерій; систему; стан; відносини і т. ін.;

б) умова розвитку – фінансова безпека об’єктивно є передумовою забезпечення розвитку фінансової системи й національного господарства загалом; в умовах стохастичності та дисипативності економічного простору, нестабільності інституційних умов для розвитку бізнесу, коли рівень фінансової безпеки є незначним, створити умови на розбудови економіки дуже складно;

7) суб’єктна трансформація – фінансова безпека є об’єктивним явищем, яка завжди існує в середовищі розвитку фінансових відносин, проте, позитивні зрушення в підвищення її оптимального значення можливі лише через впровадження конкретних дій органами державної влади у сфері стабілізації фінансової системи в країні, забезпечення стабільних умов для підприємницької діяльності та захисту прав власників, формування передумов для стійкого розвитку банківської системи та ін.

До базових особливостей фінансової безпеки можна віднести такі (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Особливості фінансової безпеки

в контексті забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: [48].

Отже, враховуючи вищенаведені концептуальні положення щодо сутності фінансової довіри, розглянемо структуру такого виду безпеки більш детально. Зауважимо, що в науковій літературі сформувався на сьогодні різні концепції щодо розуміння морфології фінансової безпеки. Така ситуація може бути пояснена значним рівнем взаємодії між окремими ланками фінансової системи

держави, їх взаємним впливом і спроможністю формувати деструктивні чинники, які можуть поширюватися на інші сфери і тим самим погіршувати умови для функціонування фінансової системи. Саме така глибока кореляція і ускладнює сам процес управління фінансовою безпекою на рівні держави, оскільки вимагає дуже злагодженої роботи різних органів влади. На рис. 1.9 представлено компонентний склад системи фінансової безпеки та визначено роль саме бюджетної безпеки в цій структурі.

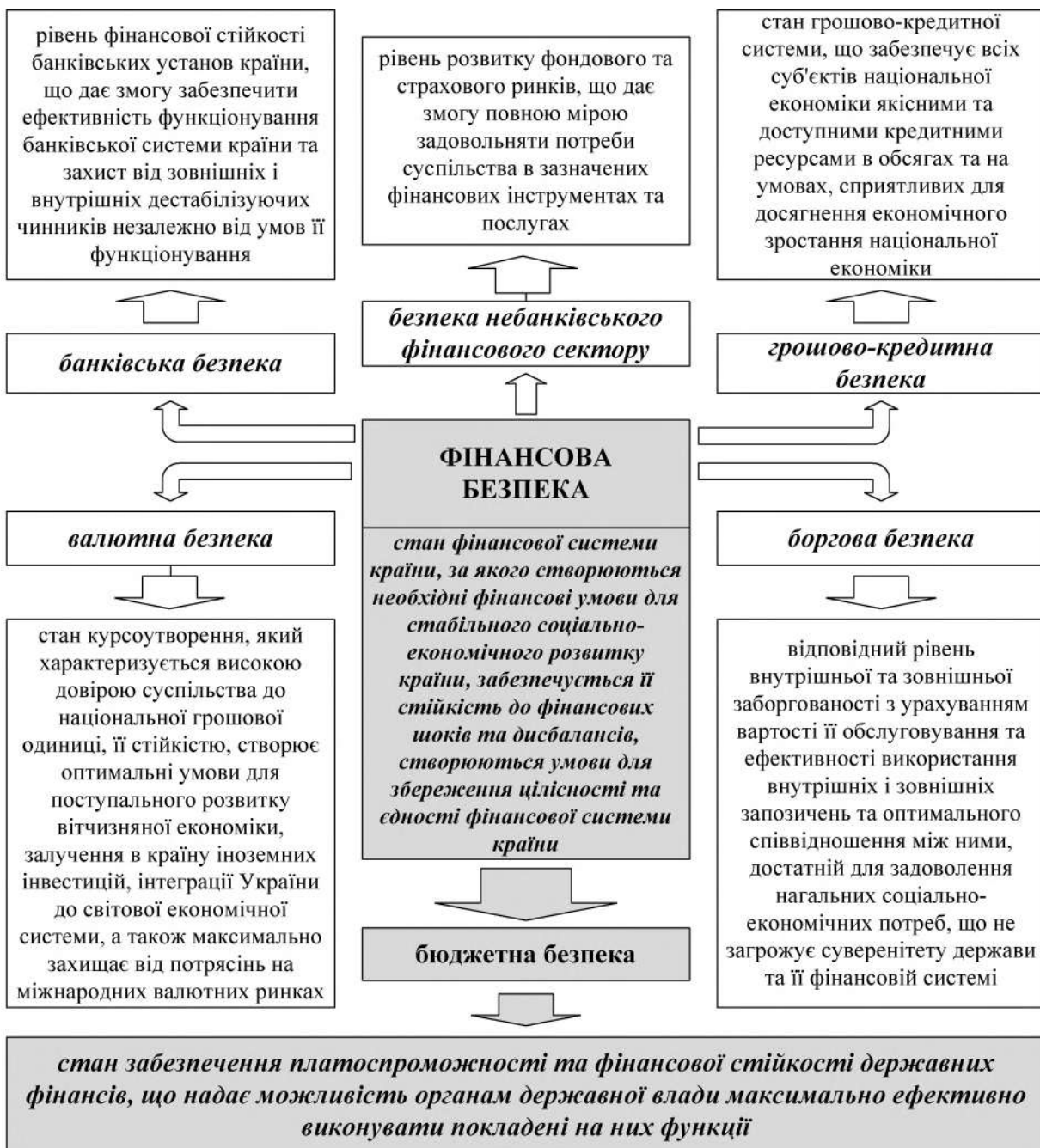

Рис. 1.9. Компонентний склад системи фінансової безпеки

Джерело: [135].

Таким чином, аналізуючи дані рис. 1.9, можна констатувати складність фінансової безпеки, наявність значної кількості компонентів у її складі, що одночасно й обумовлює складність пізнання цього явища. Бюджетна безпека у структурі фінансової безпеки розглядається як одна з важливих складових. Це цілком логічно, враховуючи, що цей вид безпеки безпосередньо пов'язаний з обігом бюджетних коштів, бюджетною системою, які є невід'ємними, онтологічно пов'язаними з усією фінансовою системою країни. Погоджуємося з В. М. Вареник, що бюджетна безпека як одна з основних компонентів фінансової безпеки залежить від якості впроваджуваної в країні фінансово-економічної політики, яка є базовою умовою для забезпечення національної безпеки. Ефективне використання бюджету, а саме ефективне управління грошовими потоками держави, має забезпечувати регулювання економічних і соціальних процесів в інтересах суспільства, створювати стабільні умови для економічного розвитку країни.

Бюджетна політика є складовою фінансової політики держави і як одна з важливих складових формування сприятливого економічного простору для розбудови національного господарства передбачає в обов'язковому порядку здійснення стабілізації функціонування системи державних фінансів, що відіграє ключову роль у забезпеченні поступального соціально-економічного розвитку держави» [21, с. 34].

Отже, враховуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне поглибити розуміння бюджетної безпеки як системної категорії, тобто розглянути її природу з позиції використання системного підходу. Доречно зауважують О. В. Гладкова та Т. І. Свинаренко, що дослідження категорії «бюджетна безпека» повинно базуватися на розумінні цього явища як системного [34, с. 175]. Н. В. Корень уточнює, що «зміст і роль бюджетної безпеки розкривається в її сутності як системної категорії. Системність передбачає наявність суб'єкта, об'єкта і певного характеру відносин між ними – так звані внутрішньосистемні зв'язки. Важливим елементом цієї системи є елемент «носії загроз», який виступає джерелом негативних факторів, що, власне, і створюють небезпеку функціонування бюджетної системи» [85, с. 61] (табл. 1.5).

*Концептуальні підходи до трактування категорії
«бюджетна безпека держави»*

Автор	Науковий підхід до трактування категорії «бюджетна безпека держави»
1	2
Зверук Л. А, Білик О. Г.	Спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність та стійкість держави ефективного використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури й охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики
Барановський О. І.	Стан забезпечення платоспроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави щодо виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевих бюджетів і доцільності, законності й ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях
Горалько О. В.	Стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів
Богомолова Н. І.	Здатність бюджетної системи країни до забезпечення фінансової самостійності за рахунок раціонального використання бюджетних коштів
Фролов С. М.	Особливий стан платоспроможності держави, що забезпечує збалансування доходів і видатків державного та місцевих бюджетів та ефективне використання фінансових ресурсів бюджетної системи в процесі виконання державною та місцевою владою своїх функцій (державного управління, міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури й охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки та оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики) за рахунок збереження фінансової стабільності (стійкості) бюджетної системи до впливу загроз
Варналій З. С., Сухоруков А. І.	Спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту, державного управління та міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури та охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики
Петричко М. М.	Здатність держави ефективно виконувати покладені на неї функції та забезпечувати фінансову стійкість державних фінансів за рахунок збалансування доходів та видатків зведеного бюджету з урахуванням соціально-економічного розвитку економіки
Оспіщев В. І.	Здатність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки й оборони
Громова А. С.	Здатність держави в мирний час і в разі надзвичайних ситуацій адекватно реагувати на внутрішній і зовнішній негативний фінансовий вплив

Закінчення табл. 1.5

1	2
Гурьянова Л. С., Непомнящий В.	Рівень бюджетного потенціалу держави відносно виконання ним своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевого бюджетів і доцільності, законності й ефективності використання бюджетних засобів на всіх рівнях
Ставнича М. М.	Здатність органів державної влади та місцевого самоврядування забезпечувати фінансування через бюджети всіх рівнів закріпленого за ними повного комплексу повноважень для виконання гарантованих Конституцією держави прав громадян у довгостроковій перспективі в умовах дестабілізаційного впливу різноманітних чинників (загроз)
Колісник О.	Виражає здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції та завдання, а також задовольняти потреби платників податків та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням індивідуальних, корпоративних і суспільних інтересів
Дець В. Ф.	Один з основних індикаторів оцінки ефективності державної політики з питань зміцнення соціальної сфери, впливу держави на розвиток таких макроекономічних процесів, як економічне зростання, забезпечення обороноздатності держави, прискорення темпів науково-технічного прогресу, докорінне переоснащення матеріально-технічної бази виробництва, розвиток інноваційних процесів, зменшення безробіття, підвищення зайнятості
Ситник Н. С., Субицька Д. Я.	Здатність держави виконувати покладені на неї завдання та функції шляхом ефективного використання бюджетних коштів, забезпечуючи національну безпеку та соціально-економічний розвиток країни

Джерело: узагальнено автором.

Враховуючи підпорядкований характер цього виду безпеки та її місце в структурі систем фінансової та економічної безпеки, розглянемо бюджетну безпеку як окремий цілісний об'єкт, окремий компонент ускладненої структури системи національної безпеки країни. Для цього використаємо методологію системного підходу для проведення відповідного дослідження.

Системний підхід є універсальним способом проведення досліджень систем різної природи. Зручність цього способу полягає в тому, що його застосування дозволяє досить чітко визначити сам об'єкт пізнання, його складові елементи, їх взаємозв'язки та загалом сформулювати уявлення про реальні механізми функціонування конкретного об'єкта вивчення. Сутність системного підходу полягає в розгляді будь-якого об'єкта як цілісної системи, яка містить у собі властивості досліджуваного явища. Для глибшого розуміння сутності системного підходу, розглянемо спочатку зміст наукової категорії «система».

«Поняття “система” може мати різні визначення залежно від обраного аспекту розгляду. Найбільш загальне з них, яке можна застосувати до системи в будь-якій сфері, – структурно-функціональна єдність елементів [197]. Наведемо декілька визначень цієї дефініції:

1) система – це сукупність елементів, які функціонують у певному просторі, взаємодіють між собою і цю сукупність виокремлено з цього простору з певною метою [5, с. 6];

2) системою є сукупність об'єктів і процесів, званих компонентами або елементами, взаємопов'язаних і таких, що взаємодіють між собою, які утворюють єдине ціле, таке, що володіє властивостями, які не характерні для окремо взятих його складових [129, с. 12];

3) система – це сукупність елементів, яка має нові властивості, відсутні в кожного елемента [193];

4) система – це безліч елементів, об'єднаних в єдине ціле для виконання певної функції [99];

5) система – множина елементів, що складають єдність, їх зв'язків і взаємодій між собою і зовнішнім середовищем, що створюють властиву цій системі цілісність, якісну визначеність і цілеспрямованість [212];

6) система – комплекс взаємопов'язаних елементів, який утворюється та функціонує в межах певного середовища на основі дії механізмів внутрішніх, зовнішніх зв'язків через вхідні та вихідні потоки і має чітко зазначену мету та функції [54, с. 9];

7) система – це відмежована від зовнішнього середовища сукупність взаємозв'язаних частин (компонентів), яка володіє якісно вищими та складнішими властивостями в порівнянні із сумою властивостей її частин і характеризується певним складом (набором) компонентів і певним способом їх взаємодії [53, с. 10];

8) економічна система – це сфера суспільства, у якій відбувається створення і споживання матеріальних благ і послуг через свідомо організовану взаємодію економічного центру та економічних суб'єктів на різних рівнях її структури [196, с. 156];

9) система – цілісний об’єкт дослідження, який цілеспрямовано виділений дослідником у процесі наукового пізнання, має певну окремо ідентифіковану мету функціонування, складається з компонентів та їх взаємозв’язків, взаємодіє з іншими об’єктами реальності, які становлять зовнішнє середовище щодо об’єкта пізнання [49, с. 46];

10) система – множина складових, що формують єдність елементів, їх зв’язків між собою, між ними й зовнішнім середовищем, яка утворює притаманну цій системі цілісність, якісну визначеність і цілеспрямованість [212, с. 7].

Отже, окреслені вище концепції розгляду наукової категорії «система» дозволяють стверджувати наявність різних підходів учених до її розгляду. Однак переважно науковці при вивченні цього поняття акцентують увагу на таких онтологічних ознаках системи:

1) єдність, система являє собою щось спільне, цілісне, те, що має межі й може бути представлено у вигляді єдиного об’єкта;

2) структурованість – у межах систем є окремі елементи, підсистеми і т. ін., що і утворюють єдине ціле;

3) обов’язкова взаємодія між окремими компонентами системи;

4) існування єдиної цілі, яка й об’єднує всі елементи для здійснення спільної роботи;

5) функціонування в межах певного простору, оскільки жодна система не є відірваною від реального світу, а є його частиною;

6) взаємодія з іншими подібними системами, об’єктами різної природи для підтримки власного функціонування;

7) еволюційна закономірність функціонування та розвитку, яка полягає в зародженні, функціонуванні, розвитку та руйнуванні системи в певному часовому періоді.

Зазначимо, що поняття системи є універсальним і широко використовується в економічній науці для пізнання окремих господарських об’єктів, виробничих процесів. Активно воно використовується і в дослідженні фінансових об’єктів. Зазначимо, що використання систем для зображення,

уявлення економічних об'єктів є зручним способом їх пізнання, конкретизації змісту, сутності та виявлення структурних зв'язків між окремими господарськими суб'єктами в процесі руху товарів, фінансових ресурсів, надання різних послуг. Саме така універсальність і сприяла перетворенню системного підходу на один із класичних методів дослідження економічних систем. Відповідно конкретизуємо сутність цього підходу.

Насамперед системний підхід дає можливість ученому комплексно згрупувати, систематизувати власні знання, інформацію про об'єкт дослідження, виокремити з нашої об'єктивної реальності структуру досліджуваного явища або процесу. Системний підхід – теоретичний науковий метод, якому притаманна універсальність і сутність якого полягає в розгляді досліджуваного об'єкта як цілісної системи, окремого явища, що складається з окремих компонентів та взаємозв'язків між ними [49, с. 47].

Особливості використання системного підходу полягають у тому, що він дозволяє розкрити певні взаємозв'язки між окремими підсистемами, компонентами, розглянути їх у єдності, дослідити механізми взаємодії таких систем і тим самим методично, поступово визначати нові теоретичні та методологічні особливості функціонування об'єктів, що вивчаються [209].

Таким чином, системний підхід є важливою складовою пізнання сутності економічних об'єктів і відповідно природи «бюджетної безпеки». На наше переконання, такий вид безпеки цілком можливо, враховуючи представлені в наукових роботах концепції дослідження «фінансової безпеки», «економічної безпеки», розглянути через використання методології системного підходу.

Зауважимо, що в науковій літературі на сьогодні є спроби обґрунтувати природу бюджетної безпеки з позиції розгляду її як цілісної системи, сукупності окремих компонентів, які у своїй взаємодії функціонують для досягнення єдиної мети. На рис. 1.10 представлено науковий підхід до побудови структури системи бюджетної безпеки держави.

Рис. 1.10. Структура системи бюджетної безпеки держави

Джерело: [14].

Аналізуючи дані рис. 1.10 та враховуючи особливості використання методології системного підходу, виникає декілька дискусійних моментів. Насамперед на рис. 1.10 не представлені структурні елементи системи бюджетної безпеки. Наприклад, така позиція, як національні інтереси в бюджетній сфері не є частиною такої безпеки як цілісного об'єкта дослідження, оскільки забезпечення таких інтересів є стратегічною метою функціонування системи бюджетної безпеки. Внутрішні та зовнішні загрози являють собою фактори, які виникають у межах економічного середовища, в якому відбувається рух бюджетних ресурсів, формуються та розвиваються бюджетні відносини. Відповідно вони організують простір, в якому розвиваються система бюджетної безпеки.

Таким чином, система, що представлена на рис. 1.10, дійсно враховує важливі структурні елементи бюджетної безпеки як важливої складової забезпечення стабільності національної економіки, проте ознаки системності в цьому випадку сформульовані недостатньо. Отже, питання побудови системи бюджетної безпеки на основі результатів використання системного підходу є актуальними й потребують власного уточнення.

Варто враховувати, що розгляд бюджетної безпеки як системи розпочинається передусім із розуміння сутності такої безпеки як економічної категорії. На початку цього підрозділу монографії було визначено, що такий вид безпеки є здатністю органів влади виконувати власні функції на основі наявності необхідних фінансових ресурсів. Варто зауважити також, що питання теоретичного визначення сутності бюджетної безпеки є складними також через

те, що межа між бюджетною безпекою та бюджетною небезпекою є досить умовною і іноді доволі складно ідентифікувати реальний стан бюджетної системи країни. Саме врахування значних особливостей у функціонуванні системи такої безпеки вимагає спочатку введення окремих припущень, врахування яких дозволить обґрунтувати позицію автора щодо розгляду окремих аспектів дослідження бюджетної безпеки. До їх числа віднесемо такі:

1) бюджетна безпека є сукупністю фінансових відносин, які безпосередньо пов'язані з рухом коштів;

2) бюджетна безпека охоплює не лише взаємодію між органами державної та місцевої влади;

3) бюджетна безпека є частково й результатом взаємодії економічних суб'єктів;

4) бюджетна безпека як система взаємодіє з іншими видами системи фінансової та економічної систем, піддається впливу загальних та специфічних чинників.

На рис. 1.11 графічно представлена модель системи бюджетної безпеки.

Таким чином, зауважимо, що, на наш погляд, бюджетна безпека є системним явищем і як система вона відображає сукупність відносин між окремими суб'єктами.

Між ними відбувається обмін фінансовими ресурсами, які в цій ситуації є коштами бюджетів різних рівнів. Особливістю відносин у системі бюджетної безпеки є те, що обов'язковими їхніми учасниками є бюджетні установи. Відповідно до Бюджетного кодексу України «бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими» [19]. Ці суб'єкти відіграють ключову роль у формуванні ефективно діючої системи бюджетної безпеки. До їх числа варто віднести всіх економічних агентів, оскільки будь-які з них мають право надавати роботи, послуги бюджетним установам і отримувати відповідну оплату. При цьому вони вступають у фінансові відносини з бюджетними установами.

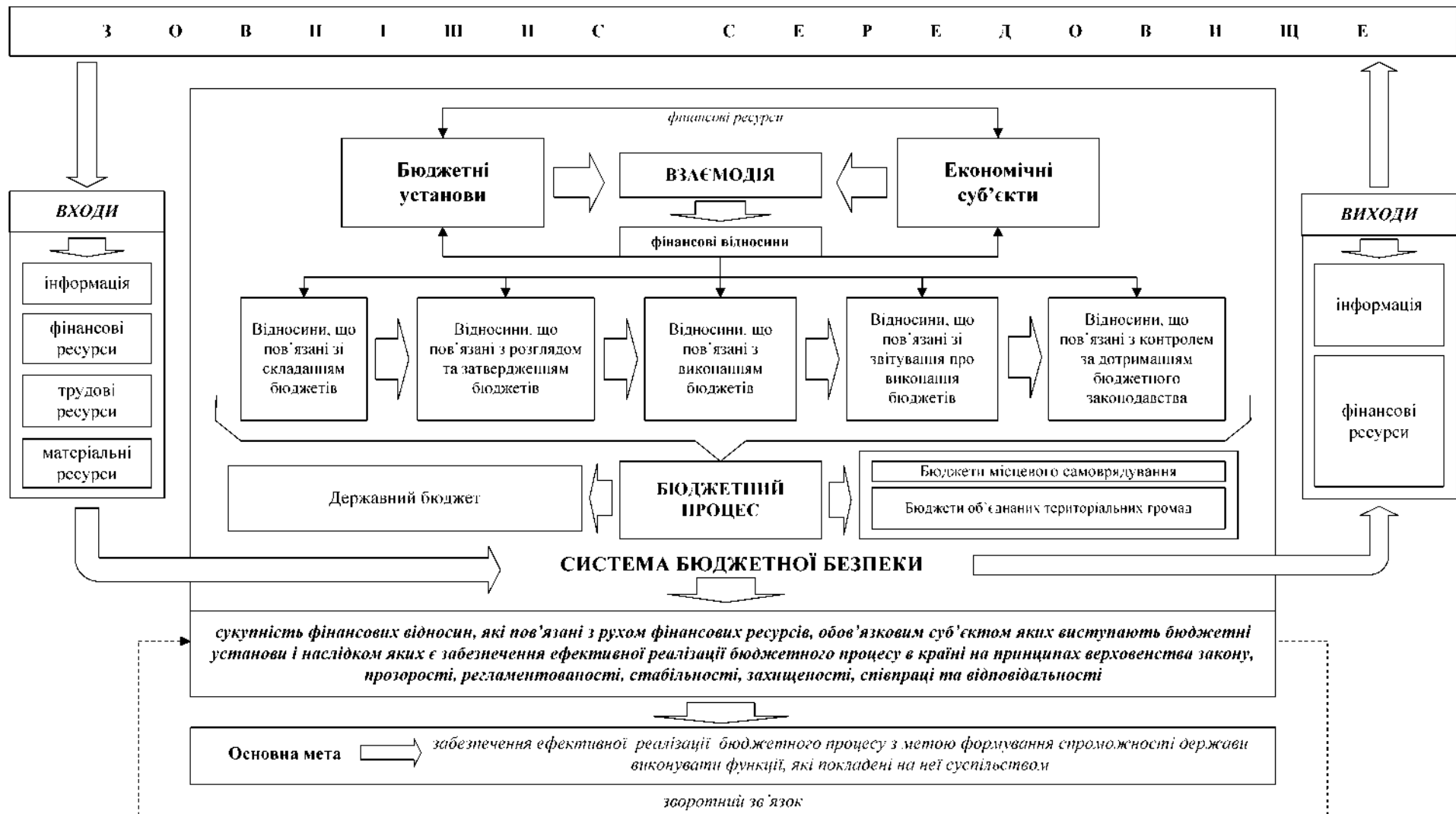

Рис. 1.11. Графічна модель системи бюджетної безпеки

Джерело: складено автором на основі [24; 102; 217].

Специфікою формування та функціонування відносин у системі бюджетної безпеки є те, що одночасно такими агентами можуть бути виключно бюджетні установи, які взаємодіють між собою в межах бюджетного процесу. Така особливість є важливою з позиції розробки заходів підвищення рівня бюджетної безпеки в країні через покращення окресленої взаємодії.

Також системність бюджетної безпеки визначається компонентним складом тих елементів, які формують структуру такої системи. Враховуючи, що ця система являє собою сукупність відносин, то, на наше переконання, її композицію варто аналізувати через використання процесного підходу до ідентифікації базових компонентів системи. У цьому випадку, зважаючи на специфічну роль бюджетної безпеки в усій системі функціонування бюджетної системи, доцільно розкрити морфологію досліджуваної системи через базові елементи бюджетного процесу. Бюджетний процес являє собою регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [19].

Зауважимо, що потреба в розгляді системи бюджетної безпеки через призму окремих процесів у формуванні бюджетів у країні зумовлена тим, що на кожному з окреслених процесів відбуваються специфічні дії та певна взаємодія між конкретними суб'єктами. Для кожного з цих процесів притаманними є свої особливості та існує конкретна мета їх реалізації. Відповідно в межах таких процесів під час взаємодії можуть відбуватися неправомірні дії, прийматися неправильні рішення для забезпечення надійного функціонування бюджетної системи та достатнього рівня її безпеки.

Бюджетний процес у цьому випадку розглядається з позиції функціонування всієї бюджетної системи, тобто враховуючи всі дії, що здійснюються з державним бюджетом, бюджетами місцевого самоврядування, бюджетами об'єднаних територіальних громад. Це також дозволяє зауважити можливість розгляду бюджетної безпеки як складно ієрархічної системи, у структурі якої існують окремі підсистеми, які виокремлені за ознакою типу бюджету.

Будь-яка система, як уже зазначалося вище, не може бути ізольованою, а завжди взаємодії з іншими подібними системами, окремими суб'єктами тощо. Система бюджетної безпеки також є складовою більшої системи фінансової безпеки та взаємодія з іншими макроекономічними системами. Такий взаємозв'язок відбувається за допомогою обміну між цією системою та іншими утвореннями, що здійснюється через сукупність різних входів, тобто ресурсів, які використовує система бюджетної безпеки для забезпечення власного розвитку, та через виходи, які являють собою вже процес впливу цієї системи на функціонування окремих суб'єктів зовнішнього середовища. Відповідно система бюджетної безпеки серед усіх окреслених на рис. 1.11 ресурсів найбільше пов'язана з рухом фінансових ресурсів та інформації. Зазначимо, що інформація також відіграє одну з ключових ролей у функціонуванні всієї бюджетної системи і бюджетної безпеки також.

Безумовно, у системи бюджетної безпеки є єдина глобальна мета функціонування, яка полягає в забезпеченні ефективної реалізації бюджетного процесу з метою формування спроможності держави виконувати функції, які покладені на неї суспільством. Зауважмо, що така мета має власну систему цільових орієнтирів, досягнення яких дозволяє забезпечити стабільну роботу бюджетної безпеки в країні й тим самим сприяти стійкому розвитку національної економіки.

Особливу увагу в дослідженнях системи бюджетної безпеки науковці приділяють конкретизації її об'єкта та предмета. Це питання є досить важливим із теоретичного погляду, оскільки дозволяє визначити ті відносини, що безпосередньо варто розглядати при вивченні системи бюджетної безпеки, закономірностей її функціонування, базових принципів покращення її рівня. Наприклад, О. С. Богма зауважує, що «об'єктом безпеки виступають: бюджетна система, бюджетний потенціал, бюджет, державні фінанси, бюджетна політика, бюджетний процес [9, с. 28]. С. В. Онищенко, Я. С. Голян зазначають, що «об'єктом бюджетної безпеки виступає діяльність держави, фінансових інституцій, спрямована на реалізацію певного її рівня шляхом

впливу на об'єкт бюджетної безпеки. Предметом бюджетної безпеки є бюджетні ресурси, кількісні та якісні характеристики бюджетної системи й параметри бюджетного процесу, внутрішні та зовнішні загрози, що оцінюються в процесі забезпечення бюджетної безпеки» [117, с. 97]. Ю. П. Постоленко констатує, що «об'єктом бюджетної безпеки прийнято визначати обсяг бюджетних коштів, особливості їх розподілу між різними ланками та сферами бюджетної системи держави, окремі особливості реалізації бюджетного процесу, що виступають як індикатори та критерії оцінки й забезпечення бюджетної безпеки, предметом бюджетної безпеки, у свою чергу, є діяльність держави, спрямована на гарантування певного рівня бюджетної безпеки, шляхом впливу на вищезгадані суспільно-політичні, правові та процедурні аспекти бюджетного процесу» [134, с. 122].

О. Я. Колесник стверджує, що «за формою прояву бюджетна безпека виявляється в системі оцінок, що характеризують її рівень у динаміці й відносно оптимального значення індикаторів. Об'єктом бюджетної безпеки є бюджетні ресурси, кількісні та якісні характеристики бюджетної системи й параметри бюджетного процесу, що оцінюються в процесі забезпечення бюджетної безпеки. Предметом бюджетної безпеки виступає діяльність держави, фінансових інституцій, спрямована на реалізацію певного її рівня, шляхом впливу на об'єкт бюджетної безпеки» [82, с. 376].

На наш погляд, враховуючи сутність бюджетної безпеки як окремої системи, яка була визначена в цьому підрозділу монографії, об'єктом такої системи є бюджетні кошти, саме фінансові ресурси, а предметом – відносини, що виникають у процесі планування, розподілу та використання таких ресурсів різними економічними суб'єктами, включаючи бюджетні установи, з метою забезпечення стійкості їхньої роботи та стабільності функціонування всієї бюджетної системи країни. На наш погляд, саме акцент на питаннях стабільності та стійкості розвитку бюджетної сфери є безпосереднім предметом цього виду безпеки й потребує ґрунтовного вивчення.

Таким чином, враховуючи окреслені теоретичні та методичні положення обґрунтування сутності категорії «система бюджетної безпеки», конкретизацію особливостей її побудови, загальних положень функціонування, виокремимо й розглянемо базові специфічні риси такої системи, ті базові параметри, які притаманні їй як окремому, специфічному об'єкту дослідження. До їх числа, на нашу думку, варто віднести такі.

1. Визначальна роль бюджетної безпеки в забезпеченні належного рівня фінансової безпеки держави. При цьому варто враховувати існування дуального взаємообумовленого взаємозв'язку між такою безпекою та стабільністю розвитку національної економіки, забезпеченням належного рівня взагалі безпеки країни, оскільки всі бюджетні сфери в державі є залежними від фінансових ресурсів держави. Тобто без достатньої їх наявності в окремих секторах економіки, сферах суспільства можуть поступово виникати та розвиватися кризові ситуації. Погоджуємося з позицією О. С. Богми, що «складові національної безпеки знаходяться між собою в певному взаємозв'язку і взаємозалежності. Подвійна природа категорії “бюджетна безпека” проявляється у тому, що усі складові національної безпеки в тій чи іншій мірі залежать від рівня безпеки бюджетної системи, в той же час рівень самої бюджетної безпеки в значній мірі залежить від рівня інших складових національної безпеки. Вплив фінансово-бюджетної складової на елементи національної безпеки полягає в наступному: дефіцит фінансових ресурсів призводить до недофінансування нагальних проблем в різних сферах життя – соціальне забезпечення, економіка, освіта, охорона здоров'я і т. д., тим самим створюючи в даних сферах певні загрози» [10, с. 283].

2. Бюджетні установи, тобто органи державної влади, місцевої влади мають виключне право та можливість здійснювати вплив на розвиток системи бюджетної безпеки в країні, формувати передумови для стабільного функціонування бюджетної системи, створювати інституційний фундамент для нормалізації відносин у межах такої системи, що буде сприяти лише її стійкості та підвищенню потенціалу протидії зовнішнім та внутрішнім викликам.

3. Забезпечення належного рівня бюджетної безпеки пов'язано не лише з використанням економічних та фінансових механізмів формування умов для підвищення її рівня, але й вимагає використання сукупності політичних, організаційних, інформаційних інструментів для забезпечення раціонального використання бюджетних ресурсів.

4. Бюджетна безпека є системою, а тому можна зафіксувати її стан на конкретний момент часу й використовувати цю інформацію в аналітичній роботі, яка стосується розвитку бюджетної системи, формування бюджетної політики в державі. Однак оцінка такого стану є лише окремим виміром загального функціонування всієї системи бюджетної безпеки.

5. Забезпечити вичерпний аналіз стану системи бюджетної безпеки неможливо, оскільки така система описує численні відносини між значною кількістю бюджетних установ, їхніми контрагентами, іншими економічними суб'єктами. Також у межах такої системи відбувається рух великих обсягів бюджетних коштів. Усе це ускладнює можливість врахування всіх процесів при розгляді поточного стану функціонування такої системи.

6. Бюджетна безпека є системою, яка завжди формується на основі закономірностей функціонування бюджетної системи в країні, повинна враховувати інтереси як центральних органів влади, так і місцевих. Важливим також є врахування розуміння необхідності пошуку оптимальних рішень, які б дозволили забезпечити безпеку як на національному, так і на регіональному рівнях, де відбуваються процеси формування та використання бюджетних ресурсів.

7. Бюджетна безпека як відкрита система піддається впливу великої кількості чинників різної природи, які мають здатність позитивно впливати на функціонування такої системи, а також можуть формувати деструктивний простір щодо зниження її рівня, або взагалі виникнення бюджетної небезпеки в країні.

Таким чином, у межах цього підрозділу монографії було розглянуто питання щодо обґрунтування сутності бюджетної безпеки за допомогою використання системного підходу до розгляду такої системи. Застосування методології зазначеного підходу дозволило конкретизувати структурні елементи системи бюджетної безпеки, базову мету такої системи, визначити її зміст.

Проте, як уже зазначалося вище, система бюджетної безпеки розвивається у відкритому й досить динамічному середовищі функціонування бюджетної системи. Така система, у свою чергу, залежить від значної кількості факторів, що здійснюють на неї вплив і досить часто визначають умови її подальшого розвитку. Відповідно і бюджетна система, і система бюджетної безпеки онтологічно поєднані й постійно перебувають у дисипативному та нестабільному економічному просторі. Питання конкретизації особливостей впливу окреслених чинників, вплив системи бюджетної безпеки на фінансову стабільність країни будуть детальніше розглянуті в наступному підрозділі монографії.

1.3. Роль бюджетної безпеки в забезпеченні фінансової стабільності держави

Забезпечення стабільного розвитку економіки країни є однією з умов її подальшого функціонування. Процеси стохастичності, дисипативності, турбулентності, які періодично виникають у межах господарських систем, вкрай негативно впливають на розбудову національного господарства країни, окремих його сфер та галузей. Особливо гостро деструктивні чинники від таких процесів відчуває фінансова система країни, яка при несприятливих умовах функціонування має потенціал до продукування власних деструктивних чинників та детермінант, які лише поглиблюють кризові ситуації в країні.

Відповідно уникнення окреслених ситуацій є одним із найважливіших завдань органів державної влади. Формування сприятливого економічного середовища для стійкого розвитку суб'єктів господарювання є беззаперечною умовою забезпечення фінансової стабільності в країні. Окреслені процеси можливо реалізувати виключно через підтримку рівня економічної безпеки на належному рівні, зокрема постійно здійснювати моніторинг параметрів безпеки в економічній сфері, включаючи фінансову та, зокрема, бюджетну безпеку.

Забезпечення ефективних умов для роботи бюджетної системи також є важливою та невід'ємною компонентою формування економічної безпеки в країні. Акумуляція, рух та використання бюджетних коштів є однією з найбільш важливих складових процесів перерозподілу ВВП, від таких ресурсів залежить функціонування системи державного регулювання економіки в усіх сферах національного господарства. Таким чином, бюджетна безпека відіграє ключову роль у реалізації процесів зміцнення економіки країни, формування її належного рівня та створення умов для його підтримки в довгостроковій перспективі. Погоджуємося з С. В. Онищенко, що «бюджетна безпека є гарантом державної незалежності України, умовою її прогресивного економічного розвитку і зростання добробуту громадян» [117].

Сфокусуємо увагу на питаннях дослідження ролі такої безпеки в забезпеченні фінансової стабільності в країні. Також вагому увагу приділимо вивченню факторів, які відіграють ключову роль у формуванні стабільно функціонуючої системи бюджетної безпеки.

Розпочнемо дослідження з пізнання сутності категорії «фінансова стабільність» та визначення базових її ознак. Такий підхід дозволить конкретизувати роль бюджетної системи у формування стійкого розвитку економіки країни, обґрунтувати важливість забезпечення безпеки функціонування такої системи. Зауважимо, що «фінансова стабільність – стан, до якого прагне будь-яка фінансова система. Хоча це поняття інтуїтивно зрозуміле, чітко дати йому визначення – непросте завдання» [41]. Взагалі «стабільність – це стан сталого функціонування всіх складових економіко-правових та політичних відносин на засадах збалансованості інтересів основних суспільних груп, у якості критерію стану функціонування суспільства» [4, с. 156]. Стабільність – це здатність системи перебувати в рівновазі, функціонувати, не змінюючи свою структуру [197]. У табл. 1.6 представлені наукові підходи до розгляду сутності категорії «фінансова стабільність».

Таблиця 1.6

Наукові концепції розгляду сутності категорії «фінансова стабільність»

Визначення	Джерела
1	2
Фінансова стабільність – динамічна характеристика здатності фінансово-кредитної системи до поглинання впливу негативних загроз зовнішнього та внутрішнього середовища з метою ефективної трансформації фінансових ресурсів у розвиток реального сектору економіки країни [186, с. 118]	Самко Н. Г. Фінансова стабільність як чинник розвитку національної економіки. <i>Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка</i> . 2014. Вип. 710-711. С. 113–117.
Фінансова стабільність – спроможність фінансової системи ефективно виконувати свої функції, передусім забезпечувати ефективний розподіл ресурсів та нормальний перебіг економічних і фінансових процесів, здатність фінансової системи виконувати свої функції навіть під впливом негативних шоків та у стані відхилення від рівноваги характеризує її стійкість [59, с. 3]	Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська та ін. Київ: НІСД, 2011. 88 с.
Фінансова стабільність – це стійкий стан фінансової системи країни, що дає змогу забезпечити безперебійне здійснення розрахунків в економіці, високий рівень довіри до фінансово-кредитних установ, відсутність надмірної волатильності фінансових ринків, ефективний розподіл фінансових ресурсів та можливість управління фінансовими ризиками, а також запас міцності у фінансовій системі, що дає змогу протистояти негативним економічним шокам у майбутньому та запобігати їх негативному впливу на економіку [140, с. 96].	Пшик Б. І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву. <i>Вісник СевНТУ. Сер.: Економіка і фінанси</i> . 2013. Вип. 138. С. 91–96.
Фінансова стабільність – це здатність фінансової системи протистояти негативним тенденціям та явищам у фінансовому секторі, які здатні вплинути на процес економічного зростання [4, с. 158].	Андрейків Т. Я., Канцір І. А., Сенищ П. М. Концепція фінансової стабільності: теоретико-методичний підхід. <i>Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки</i> . 2016. Вип. 51. С. 155-158.
Фінансова стабільність економічної системи – такий режим її функціонування, коли а) вона перебуває в динамічному стані фінансової рівноваги або б) у разі екзогенних або ендогенних шоків її відхилення від рівноваги лежить у заданих межах і вона здатна повернутися в режим фінансової рівноваги [201, с. 23].	Унковська Т. Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. <i>Економічна теорія</i> . 2009. № 1. С. 14-33.
Фінансова стабільність – це спроможність підприємства досягати стану фінансової рівноваги при збереженні достатнього ступеня фінансової стійкості та зберігати цей стан у довгостроковій перспективі при ефективному управлінні фінансами [216, с. 183].	Шевчук В. В. Фінансова стабільність держави та її ознаки. <i>Фінанси, облік і аудит</i> . 2013. Вип. 1 (21). С. 181–188.
Фінансова стабільність – це динамічний якісний стан фінансової системи, за якого вона здатна ефективно та безперебійно виконувати свої основні функції, навіть під впливом ендогенних та екзогенних шоків [86, с. 129].	Корінюк Я. О. Сутність фінансової стабільності та особливості її прояву. <i>Науковий вісник Херсонського державного університету</i> . 2015. Вип. 11. Ч. 2. С. 126-130.

Продовження таблиці 1.6

1	2
Фінансова стабільність – це стан динамічного розвитку фінансової системи, за якого протягом тривалого періоду зберігається її міцність і проявляється здатність еволюціонувати без збоїв за допомогою абсорбції різних шоків. [185, с. 37].	Саврадим В. М. Фінансова стабільність: теоретичні обґрунтування й практичні підходи. <i>Наукові праці НДФІ</i> . 2013. № 4 (65). С. 30-37.
Глобальна фінансова стабільність – такий розвиток фінансового сектору, який би сприяв довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел, створив рамкові угоди для запобігання кризовим ситуаціям у фінансово-банківській та валютно-курсовій сферах окремих країн і їх поширенню на інші країни [81, с. 35].	Козюк В. В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. <i>Вісник НБУ</i> . 2007. № 4 (134). С. 34–39.

Джерело: систематизовано та узагальнено автором.

Отже, врахування наукових концепцій розгляду сутності категорії «фінансова стабільність» дозволяє конкретизувати такі її особливості:

– невід’ємна частина забезпечення надійного функціонування фінансової системи країни;

– синергетичний результат взаємодії фінансових установ, фінансових ринків та інфраструктури, а також фінансових відносин, які виникають у сфері реальної економіки [140];

– стан рівноваги, стійкості та спроможності фінансової системи країни залишатися у такому положенні у довгостроковій перспективі;

– здатність протидіяти зовнішнім та внутрішнім деструктивним впливам;

– одна з базових умов забезпечення економічного розвитку в країні;

– об’єктива залежність від рівня стабільного функціонування інших систем, включаючи політичну стабільність, соціальну стабільність, економічну стабільність;

– формування відбувається під впливом великої кількості факторів, а саме: політичних, макроекономічних, соціальних, інформаційних, демографічних, інституційних та організаційних;

– частково визначається ефективною взаємодією між окремими економічними агентами, які беруть участь як у розбудові фінансової системи держави, так і в реалізації функцій регулювання і контролю;

– можливість кількісної та якісної детермінації рівня фінансової стабільності у визначений період.

Якщо фінансова система країни є стабільною, то можна констатувати такі особливості її функціонування:

1) відбувається ефективний процес перетворення тимчасово вільних коштів фізичних та юридичних осіб у інвестиції та позикові кошти;

2) існує певний запас фінансової міцності в банківській системі і сформований достатній обсяг золотовалютного запасу в країні;

3) існує достатній рівень довіри між власниками фінансових ресурсів та фінансовими установами, які бажають їх залучити для власної діяльності;

4) сформований ефективний процес повернення зовнішніх та внутрішніх позик і рівень державного боргу перебуває в допустимих із позиції економічного розвитку межах;

5) формування доходів та видатків бюджетів усіх рівнів є збалансованим, а показник бюджетного дефіциту лише сприяє економічного розвитку країни, а не є наслідком незбалансованого функціонування всієї фінансової системи;

6) існує здатність ефективно здійснювати регулювання системно важливих фінансових установ у країні, вчасно виявляти ризики їхньої неплатоспроможності та проводити відповідні санаційні заходи без негативного впливу на загальний розвиток фінансової системи держави;

7) на грошовому ринку існує достатня пропозиція фінансових ресурсів, а їх доступність не стримує розвиток економіки країни;

8) сформовані та запроваджені механізми гарантування повернення коштів економічним суб'єктам у разі настання несприятливих подій у функціонуванні фінансової системи країни і т. ін.

Отже, фінансова стабільність держави залежить від значної кількості різних за своєю природою процесів, які пов'язані з обігом фінансових ресурсів у межах системи національної економіки. Відповідно фінансова стабільність залежить

зазвичай і від ефективного функціонування бюджетної системи країни, її здатності протидіяти впливу ендогенних та екзогенних чинників, рівня її безпеки.

Бюджетна безпека та фінансова стабільність як два взаємообумовлені поняття мають досить тісний онтологічний зв'язок та здатність визначати стабільність і достатній рівень один одного. На рис.1.12 графічно проілюстровано такий зв'язок.

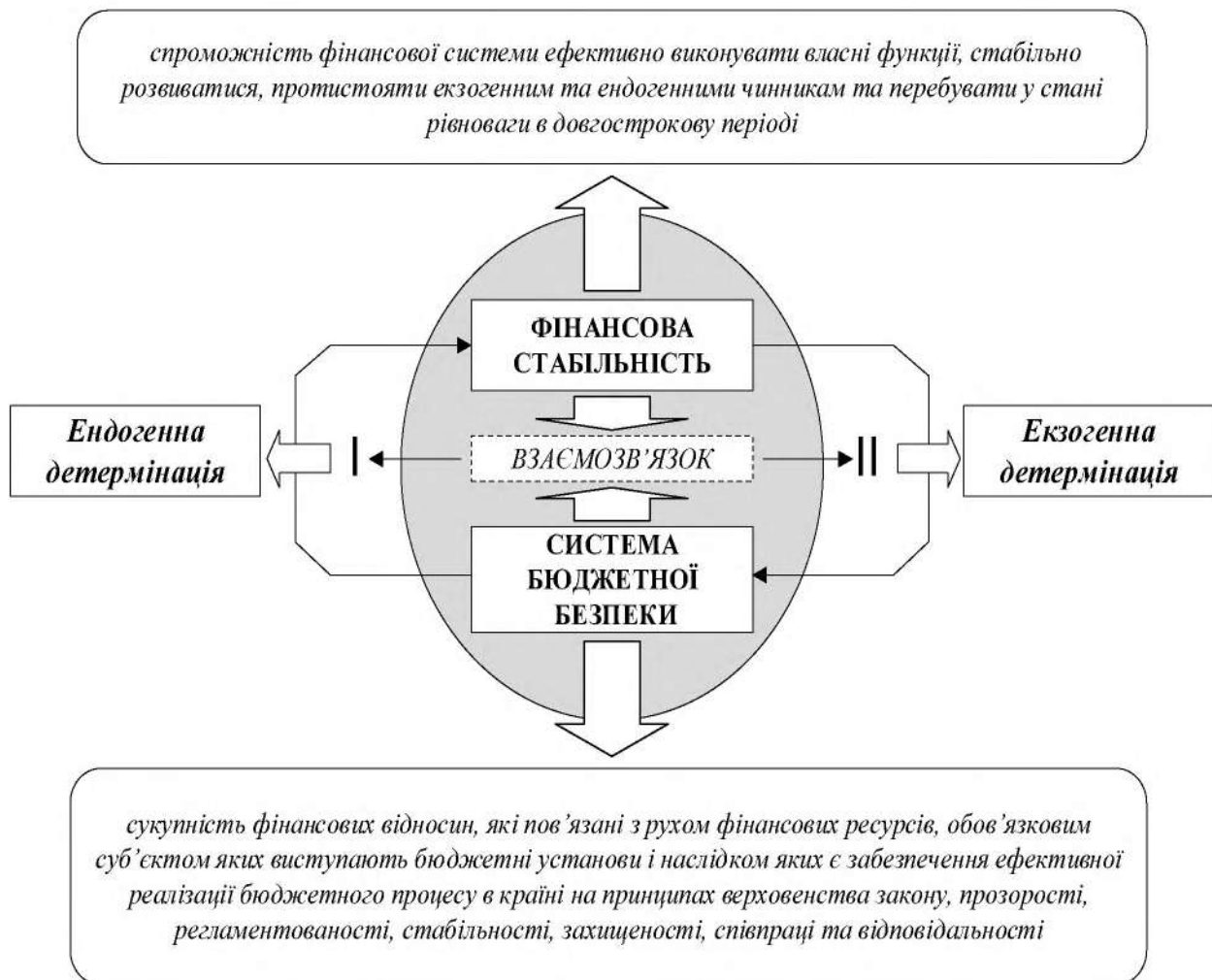

Рис. 1.12. Графічна модель онтологічного зв'язку

між бюджетною безпекою та фінансовою стабільністю в країні

Джерело: складено автором на основі [8; 104].

Розглянемо представлену на рис. 1.12 інформацію більш детально. Отже, між фінансовою стабільністю та бюджетною безпекою зв'язок можна описати за допомогою обґрунтування двох їх видів.

I Ендогенна детермінація – сутність зв'язку полягає в розгляді впливу бюджетної безпеки на формування належного рівня фінансової стабільності в країні. Цілком логічно, враховуючи окреслені підходи до розуміння сутності такої стабільності, що ефективне функціонування бюджетної системи є певним компонентом, який відіграє ключову роль у її забезпеченні.

Безпосередньо наявність належного рівня бюджетної безпеки в країні є позитивним для формування умов фінансової стабільності. Проте цього недостатньо. Для її забезпечення в країні також ефективно повинен функціонувати фінансовий ринок, стабільність повинна бути притаманною і для всієї банківської системи. Відповідно, враховуючи це, конкретизуємо базові положення ролі бюджетної безпеки в забезпеченні фінансової стабільності. До їх варто віднести такі:

- 1) формування належних обсягів бюджетних ресурсів для розвитку економіки країни, діяльності бюджетних установ;
- 2) ефективне управління дефіцитом державного бюджету;
- 3) вчасне використання бюджетних коштів на підтримку окремих галузей та сфер національного господарства, що опинилися у кризових ситуаціях;
- 4) вчасне здійснення соціальних виплат, постійне забезпечення соціально-економічного забезпечення громадян;
- 5) забезпечення дієвої системи управління державним боргом, що позитивно впливає на розвиток фінансового ринку в країні, дозволяє залучати інвестиції для активного функціонування національного господарства;
- 6) вчасність прийняття збалансованих державного бюджету та місцевих бюджетів сприяє підвищенню впевненості економічних суб'єктів у власному розвитку.

II Екзогенна детермінація – сутність цього зв'язку полягає у здатності макрофінансових процесів, що відбуваються в державі, впливати саме на бюджетну безпеку, стабільне функціонування бюджетної системи та загалом системи державних фінансів. У цьому випадку такий вплив можна розглядати як сукупність зовнішніх чинників, які детермінують процеси забезпечення належного рівня бюджетної безпеки. До їх числа варто віднести такі:

1) економічний розвиток країни, що впливає на рівень надходжень до бюджетів усіх рівнів;

2) розвиток фінансового ринку, що дозволяє державі акумулювати внутрішні ресурси для забезпечення розбудови національної економіки;

3) стабільність національної валюти в довгостроковій перспективі, що сприяє реальному підвищенню соціальних стандартів;

4) ефективне управління інфляційними процесами, що дозволяє мінімізувати знецінення доходів працівників бюджетної сфери.

Таким чином, враховуючи окреслені теоретичні положення щодо взаємодії між бюджетною безпекою та фінансовою стабільністю в країні, розглянемо більш детально ті чинники, які загалом впливають на формування належного рівня такої безпеки. Одразу зазначимо, що враховуючи макросистемний характер бюджетної безпеки, сукупність факторів, які здійснюють на неї тиск, є досить значною. Загалом, О. Кібак, досліджуючи облік економічного фактора в законотворчій діяльності, вивчає «поняття “економічний фактор” і пропонує його розглядати як основну ланку в процесах якісних змін політичної та правової системи, держави і права. Він відображає умови й вимоги економічної реформи, структуру власності, потреби і можливості розвитку економіки загалом і окремих адміністративно-територіальних одиниць, розвиток галузей господарського і соціального життя, питому вагу ринкових і планових важелів» [74, с. 77]. У свою чергу, М. В. Дубина розглядає сутність фактору як «сукупність умов, сил, які визначають внутрішню зумовленість розвитку конкретної системи» [218, с. 77].

У науковій літературі нині існує декілька концепцій розгляду факторів (чинників), які впливають на процеси забезпечення рівня бюджетної безпеки в країні. Розглянемо їх докладніше. О. Деменюк, В. Глухова наводять такий перелік чинників формування бюджетної безпеки держави:

1) організаційні: чинна правова база, рівень професіоналізму й ретельність розроблення бюджету, ступінь деталізації та прозорості бюджету при формуванні; надання пріоритетності певній бюджетній класифікації; ступінь

досконалості системи бухгалтерського обліку виконання бюджету й кошторисів витрат бюджетних установ; своєчасність прийняття рішень щодо бюджетно-податкового регулювання; характер касового виконання бюджету; ступінь узгодження фінансово-економічних інтересів різних верств населення;

2) фінансово-економічні: обсяг бюджету та ступінь його збалансованості; масштаби бюджетного фінансування; наявність чи відсутність бюджетних резервів; чисельність податкових пільг, що впливають на формування доходів бюджету; надання відтермінувань за платежами до державного та місцевого бюджетів [43].

О. В. Ковпак, у свою чергу, зауважує, що «до явищ і чинників, що можуть призвести до створення внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері, які впливають на рівень бюджетної безпеки, слід віднести: нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що зумовлює ухилення від сплати податків та вплив капіталу за кордон; вплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату; низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи; тінізація економіки» [77, с. 32–33].

Досить детально чинники бюджетної безпеки розглядаються в наукових працях О. І. Власюка. Його концепція ідентифікації чинників, що впливають на рівень такої безпеки, представлена на рис. 1.13.

Таким чином, враховуючи окреслені вище концепції ідентифікації чинників забезпечення достатнього рівня бюджетної безпеки в країні, розглянемо їх перелік та систематизацію більш докладно.

На нашу думку, усі фактори бюджетної безпеки варто поділити на дві великі групи: зовнішні та внутрішні. У цьому аспекті цілком підтримуємо позицію Н. С. Ситника та Д. Я. Субицької, які зауважують, що «враховуючи різну природу виникнення загроз бюджетній безпеці, їх доцільно поділити на внутрішні та зовнішні» [189, с. 168].

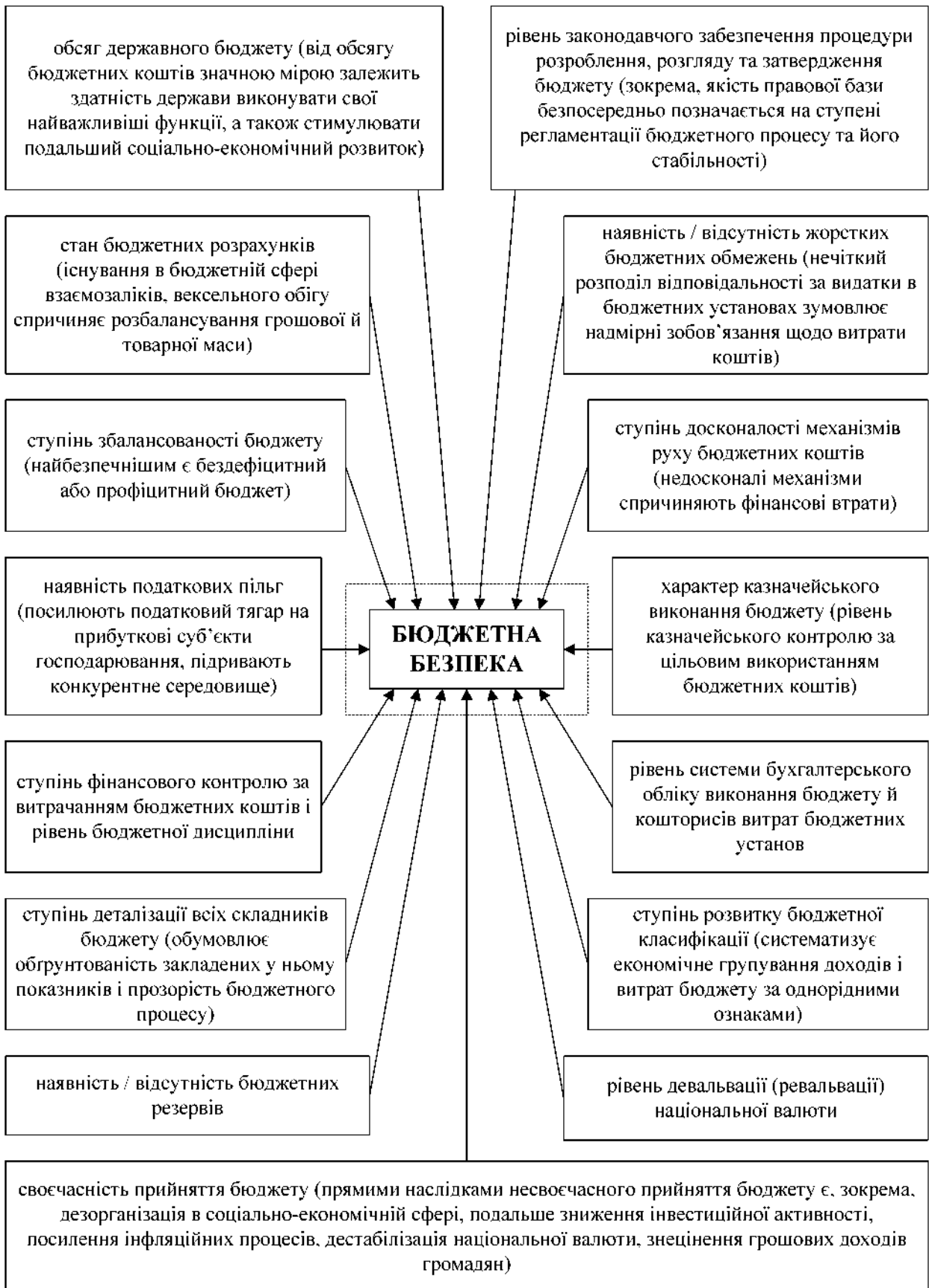

Рис. 1.13. Чинники, що впливають на рівень бюджетної безпеки

Джерело: [26; 28, с. 13].

Зовнішні фактори – це чинники, що формуються в межах глобальної фінансової системи, є об'єктивно діючими, і на силу їхньої дії процеси формування національні уряди не мають здатності впливати. У цьому контексті такі детермінанти можна, враховуючи сучасні тренди розвитку світової фінансової системи, обґрунтувати як наслідки впливу фінансової глобалізації на формування бюджетної безпеки держави. Питання дії таких чинників досить детально були розглянуті в наукових роботах С. В. Онищенко. Автор зазначає, що «чинники впливу фінансової глобалізації являють собою фінансові показники, які мають місце під час інтегрування країни у світовий фінансовий простір, глобальні чи міждержавні ринки та внаслідок дії яких посилюються позитивні (негативні) тенденції розвитку національної економіки» [116, с. 51].

На наше переконання, до таких факторів варто віднести такі:

- активне впровадження сучасних фінансових технологій у роботу фінансових установ та органів державної влади;
- дисбаланс попиту і пропозиції на фінансові ресурси на світових ринках капіталу;
- торговельні війни, які сприяють процесам перетоку фінансових ресурсів між країнами;
- перманентні економічні та фінансові кризи і їхній наслідок для розвитку світової фінансової системи;
- ефективна робота міжнародних фінансових інститутів, спроможність їх допомагати країнам, які потребують підтримки (МВФ, Світовий банк і т. ін.).

Загалом зовнішні чинники формування бюджетної безпеки обумовлюються загальними процесами, що відбуваються в розвитку світової економіки, у глобальному економічному просторі функціонування національних господарств різних країн.

Внутрішні чинники – це ті фактори, які формуються в межах країни, є суб'єктивно їм притаманними та можуть управлятися національними урядами країн. Спектр таких чинників також є значним. Серед групи внутрішніх чинників доцільно виділити також окремо велику групи факторів. Їх перелік представлений на рис. 1.14.

Рис. 1.14. Групи внутрішніх чинників, що здійснюють вплив на формування системи бюджетної безпеки

Джерело: складено автором на основі [50; 52; 107].

Враховуючи дані рис. 1.14 можна констатувати наявність значного спектра чинників, що визначають процеси забезпечення ефективного функціонування системи бюджетної безпеки в країні. Розглянемо їхній зміст більш докладно. Отже, до групи політичних чинників, що здійснюють вплив на розвиток системи бюджетної безпеки, належать такі:

- 1) якість законодавчого забезпечення в бюджетній сфері, його стабільність та надійність;
- 2) стабільність політичної ситуації в країні, відсутність внутрішніх конфліктів;
- 3) ефективність роботи судової гілки влади щодо спорів, які виникають у процесі акумулювання та витрачання бюджетних коштів;
- 4) ефективна організація системи лобіювання інтересів;
- 5) рівень сприйняття політичного популізму в країні;
- 6) політичний компроміс між органами державної та місцевої влади щодо розподілу повноважень, зокрема й у сфері акумуляції фінансових ресурсів до бюджетів;
- 7) наявність політичних переслідувань окремих осіб, здійснення на них політичного тиску та ін.

До соціальних чинників, які реалізують вплив на функціонування системи бюджетної безпеки, було віднесено такі: чисельність населення в країні; рівень соціально-економічного захисту населення; кількість соціальних гарантій, що визначені законодавством країни та необхідні обсяги бюджетних ресурсів для їх виконання; забезпечення соціально справедливого механізму розподілу бюджетних коштів між різними соціальними групами населення; міграційні процеси в країні та рівень безробіття; рівень бідності в країні та чисельність осіб, які перебувають за межею бідності та ін.

Зазначимо, що соціальні чинники також відіграють одну з ключових ролей у формуванні бюджетної безпеки країни, оскільки через бюджетну сферу відбувається розподіл коштів для реалізації соціальної політики держави, підтримку малозабезпечених верств населення. На сьогодні соціальні видатки в структурі витрат бюджету України мають найбільшу питому вагу.

Економічні чинники є найбільш вагомими факторами, які здійснюють найбільш потужний вплив на функціонування системи бюджетної безпеки, визначають рівень такої безпеки в країні, формують сприятливе середовище для підвищення цього параметра. До їх числа варто віднести:

- 1) обсяги економічного розвитку в державі;
- 2) наявність дієвої в країні бюджетної політики;
- 3) загальний інвестиційний клімат у країні, рівень конкурентоспроможності держави;
- 4) забезпечення макроекономічної стабільності через ефективне управління інфляційними процесами, стабільний курс національної валюти;
- 5) структура національного господарства, особливості роботи бюджетоутворюючих підприємств у країні;
- 6) ефективна робота фіскальної системи країни, вчасність та правильність акумуляції доходів до бюджетів усіх рівнів;
- 7) збалансованість державного бюджету, наявність допустимого рівня бюджетного дефіциту;
- 8) обсяг державного боргу в країні та витрати на його обслуговування.

Погоджуємося з позицією С. В. Онищенко, яка зауважує, що «суттєвим чинником, що породжує проблеми у сфері державних фінансів і здійснює вплив на бюджетну безпеку, є значне накопичення суми державного бору ... необхідно знайти оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням і внутрішніми та зовнішніми запозиченнями. Умови залучення нових позик мають оцінюватися з урахуванням здатності країни їх обслуговувати та ефективно використовувати» [117, с. 54–55].

- 9) наявність чи відсутність бюджетних резервів;
- 10) обсяг золотовалютних резервів у країні;
- 11) істотна виснаженість власних джерел фінансових ресурсів та ін.

Інформаційні чинники безпосередньо пов'язані з використанням сучасних технологій опрацювання даних про всі стадії бюджетного процесу, забезпечення прозорості їх реалізації. До цієї групи факторів віднесено такі:

- 1) рівень використання сучасних технологій у роботі органів державної влади, які займаються питанням формування бюджетної політики держави;
- 2) прозорість процесів акумулювання та використання бюджетних коштів, роботи бюджетних організацій;
- 3) прозорість розподілу бюджетних коштів, створення та підтримка відповідних інформаційних ресурсів щодо організації бюджетного процесу, акумулювання коштів та їх витрачання;
- 4) рівень інформаційної культури в органах державної влади, що беруть участь у функціонуванні бюджетної системи країни.

Безпосередньо ключову роль у формуванні бюджетної безпеки в країні відіграють організаційні чинники, які зумовлюють необхідність забезпечувати якісну взаємодію між усіма ланками бюджетної системи, органами влади та іншими бюджетними установами. До цієї групи чинників нами було віднесено такі: недосконала система бухгалтерського обліку виконання бюджету й кошторисів витрат бюджетних установ; недосконала система внутрішнього контролю за витрачанням бюджетних коштів; відсутність єдиної позиції щодо

бюджетної політики між різними гілками влади; рівень професіоналізму осіб, які залучені до розробки та виконання бюджетів усіх рівнів; наявність бюджетної дисципліни та контроль за її дотриманням.

Інституційні чинники є, безумовно, ключовими для забезпечення насамперед ефективного функціонування бюджетної системи, впровадження механізмів її розвитку, врахування закордонного досвіду в бюджетній сфері. До таких чинників варто віднести: правові, законодавчі інститути (інститут права, інститут держави, інститут влади, інститут управління), соціальні інститути (інститут сім'ї, інститут освіти, інститут найму праці), економічні інститути (інститут власності, інститут підприємництва, інститут конкуренції, інститут ринку). Наявність у суспільстві ефективно функціонуючих окреслених інститутів є важливою умовою для створення сприятливого середовища функціонування бюджетних установ, організації бюджетного процесу.

Важливу роль у групі інституційних чинників відіграють неформальні фактори. Враховуючи специфічність бюджетної системи та особливості забезпечення її безпеки, на наше переконання, цю групу необхідно виокремити в окрему систему чинників. Зазначимо, що під неформальним чинником прийнято розглядати «систему норм, правил, зв'язків, що виникає в результаті взаємодії індивідів, створюється еволюційним шляхом, формується під тиском об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, а механізм її функціонування не регулюється чинним законодавством» [49, с. 102]. Ю. М. Коваленко пропонує такий підхід до розгляду сутності цієї групи чинників: неформальні (традиційні) норми – ментальні стереотипи, звичаї, традиції, неписані кодекси й норми поведінки, господарська етика, культу, табу, релігійні, моральні, етичні та соціальні норми, соціокультурне тло – позбавлені жорсткого автоматизму й надають можливості для гнучкого пристосування до умов, що змінюються [76].

Отже, враховуючи окреслене, вважаємо, що до групи неформальних чинників забезпечення надійного рівня бюджетної безпеки з позиції забезпечення функціонування фінансової системи держави доцільно віднести:

- 1) значний рівень розвитку тіньової економіки;
- 2) наявність та вдосконалення механізмів оптимізації сплати податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів;
- 3) наявність корупційних схем розкрадання бюджетних коштів;
- 4) рівень довіри до органів влади та їхньої діяльності з боку суспільства;
- 5) наявність у бюджетній сфері так званих «відкатів», «конвертів», «подарунків», які у більшості випадків сприймаються адекватно і правильно;
- 6) призначення на посади державних службовців за винагороду, що негативно впливає на кадрове забезпечення здійснення бюджетного процесу.

Враховуючи окреслені чинники, варто констатувати, що в українському суспільстві спостерігається низький рівень довіри громадян до роботи органів державної влади, деструктивно трансформована ментальність суспільства, чиновників щодо питань корупції, хабарів (звичайно не всіх). Досить часто протиправні дії в неефективному витрачанні бюджетних коштів виправдовуються через відсутність інших варіантів розвитку.

Зазначимо, що неформальні інститути досить швидко розвиваються в суспільстві, але важко і тривалий час трансформуються, руйнуються та зникають. Приклад України свідчить, що наявність таких інститутів постійно призводить до ускладнень функціонування бюджетної системи, постійного удосконалення інституційних положень її розвитку, підвищення відповідальності всіх залучених суб'єктів. Проте очікуваного результату поки що не спостерігається.

При обґрунтуванні сутності бюджетної безпеки як економічної категорії було зафіксовано, що поглиблення теоретичних положень вивчення цього виду безпеки приводить до поступового зародження та розвитку відповідного понятійно-категорійного апарату у сфері бюджетної безпеки. Для розширення концептуальних аспектів забезпечення належного рівня цього виду безпеки проведемо аналіз тих базових категорій, які є важливими для системного та ґрунтового дослідження бюджетної безпеки.

До найбільш важливих дефініцій у цій сфері дослідження, на наш погляд, варто віднести такі: бюджетні загрози, бюджетні ризики, бюджетні інтереси, бюджетна криза, бюджетна небезпека, безпека державного бюджету, безпека місцевих бюджетів, безпека бюджетного процесу. Розглянемо сутність цих категорій детальніше.

Отже, забезпечення бюджетної безпеки безпосередньо полягає у формуванні та підтримці бюджетних інтересів держави, які полягають передусім у формуванні умов для стабільної та ефективної роботи бюджетної системи. Н. В. Корень, зокрема, зауважує, що бюджетні інтереси – потреби «здорової» і ефективної бюджетної системи в таких станах: бездефіцитність, збалансованість структури доходів і витрат, відсутність боргових навантажень, ефективність бюджетного процесу, пролонгованість бюджетного періоду, впровадження аудиту ефективності, раціональність поповнення резервів, високий рівень ліквідності активів, задоволення суспільних потреб, самодостатність, самостійність (незалежність) тощо [85, с. 61]. Таким чином, задоволення бюджетних інтересів є загалом локальною метою функціонування системи бюджетної безпеки, глобальна мета якої – забезпечення належного рівня економічної безпеки держави.

Бюджетні інтереси можуть бути досягнуті лише в умовах наявності в країні бюджетної безпеки. Однак такий стан не завжди вдається забезпечити через виникнення загроз, з якими стикається бюджетна система. У такому випадку виникають «бюджетні загрози», які являють собою несприятливі для розвитку фактори різної природи, вплив яких може призводити до деструктивних процесів у розвитку системи бюджетної безпеки. О. С. Бондарук зауважує, що «загроза бюджетній безпеці – це сукупність негативних умов і чинників, що перешкоджають повноцінній реалізації бюджетних інтересів і обумовлюють порушення одного або декількох аспектів безпеки бюджетної системи і бюджетного процесу» [13]. Як зазначає К. В. Захожай, «бюджетні загрози і ризики присутні на всіх рівнях економічних відносин і займають особливе місце у фінансовій безпеці держави» [64, с. 69].

У свою чергу, бюджетні загрози є наслідками існування певних бюджетних ризиків. Зауважимо, що ризик за своєю природою не є явищем негативним. У разі його настання поступово він уже перетворюється на загрозу, яка призводить до небезпеки. Доречно констатує Ж. С. Костюк, що «загроза є частиною ризику і конкретною формою небезпеки, яка виникає у разі негативного наслідку прийнятого рішення чи невиправданого ризику» [88, с. 148]. При цьому С. Булгакова та І. Микитюк зауважують, що «бюджетний ризик як економічне явище проявляється у сфері фінансової діяльності держави, на всіх рівнях бюджетної системи, він прямо пов'язаний із процесом формування доходів державного і місцевих бюджетів, характеризується можливими грошовими втратами у процесі здійснення фінансової діяльності та бюджетної політики держави» [15, с. 62].

Активний процес формування бюджетних загроз у певний період може призвести до виникнення ситуацій бюджетної небезпеки і, у підсумку, – до бюджетної кризи – невідворотного процесу у функціонуванні бюджетної системи, якому притаманні всі ознаки трансформації, руйнування, дестабілізації, безсистемності, дисипативності та хаосу. Бюджетні кризи є дуже рідкісними випадками в розвитку країн, проте, їх виникнення призводить до реформування системи державних фінансів, перегляду базових принципів її функціонування з метою недопущення кризових ситуацій у майбутньому. На рис. 1.15 представлено модель узгодження та взаємозв'язку базових дефініцій у сфері бюджетної безпеки.

Отже, питання забезпечення бюджетної безпеки дійсно є дуже важливими. Враховуючи потенціал бюджетної системи до формування внутрішніх деструктивних чинників, її відкритість та вразливість перед зовнішніми факторами, необхідність розробки й запровадження заходів щодо забезпечення безпеки такої системи стають одними з ключових для формування загалом національної безпеки держави. Формування негативних кризових явищ у межах бюджетної системи є загрозливим не лише для економіки країни, але і є небезпечним для виникнення суспільних протестів, оскільки бюджетна сфера пронизує суспільні відносини в країні і від якості її функціонування залежить якість життя великої кількості громадян.

потреби «здорової» і ефективної бюджетної системи в наступних станах: бездефіцитність, збалансованість, відсутність боргових навантажень, ефективність бюджетного процесу, пролонгованість бюджетного періоду, впровадження аудиту ефективності, високий рівень ліквідності активів, задоволення суспільних потреб, самодостатність, самостійність

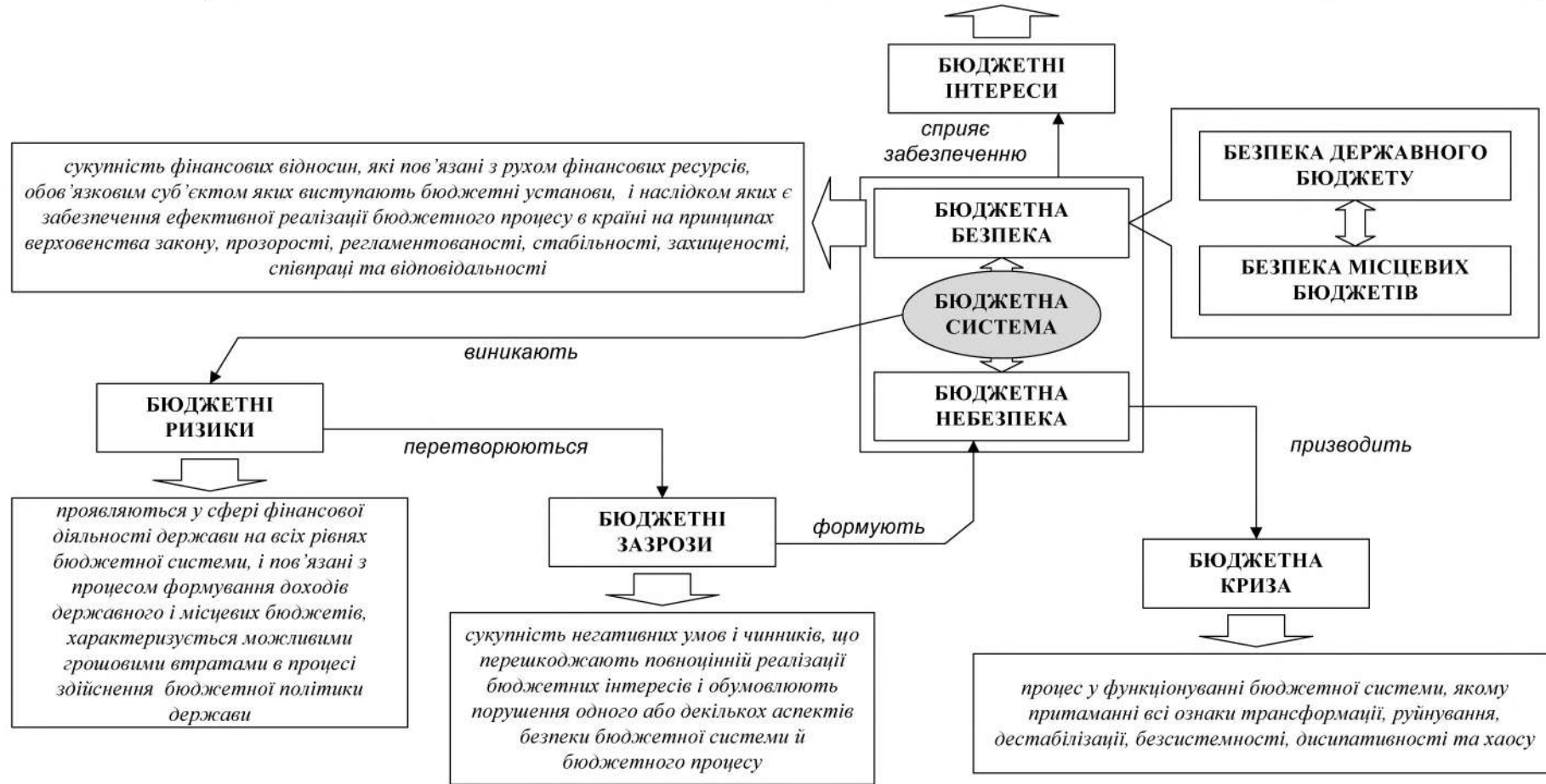

Рис. 1.15. Модель узгодження та взаємозв'язку дефініцій у сфері функціонування системи бюджетної безпеки

Джерело: складено автором на основі [13; 64, с. 69; 85, с. 61; 88, с. 148].

У межах цього підрозділу монографії було розглянуто питання ролі бюджетної безпеки в забезпеченні фінансової стабільності держави. Вагома увага була приділена теоретичному обґрунтуванню онтологічного взаємозв'язку між цими категоріями, конкретизовано їхній вплив один на одного. Також було досліджено базові питання щодо формування сприятливого середовища для ефективного функціонування бюджетної системи, зокрема, визначено та уточнено основні чинники, що впливають на її роботу.

Отже, у першому розділі монографії було сфокусовано увагу на поглибленні та обґрунтуванні теоретичних положень бюджетної безпеки, конкретизації сутності цієї категорії, визначення особливостей функціонування системи такої безпеки.

Використання системного підходу дозволило конкретизувати базові компоненти бюджетної безпеки, описати особливості існування такого явища та визначити ті чинники, що впливають на процеси забезпечення стійкості бюджетної системи й забезпечення належного для неї рівня безпеки. Проте деталізації також вимагають питання формування методологічних положень дослідження системи бюджетної безпеки, пошуку нових способів її пізнання з метою встановлення нових закономірностей та особливостей її функціонування.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Наукові положення дослідження системи бюджетної безпеки держави

В умовах великого зовнішнього боргу та його збільшення, зменшення надходжень до бюджету через зупинку значної кількості промислових підприємств, знецінення національної валюти особливої уваги потребує дослідження національної фінансової політики та бюджетної безпеки. Саме вони визначають ефективність відтворення фінансових ресурсів країни, виконання її фінансових функцій у всіх сферах життєдіяльності населення, забезпечення фінансових джерел національної безпеки загалом.

З іншого боку, важливим завданням національної фінансової політики є нарощування фінансових ресурсів на основі зростання базових факторів формування валового внутрішнього продукту (ВВП), тому поглиблених розробок потребує обґрунтування її спрямованості на усунення диспропорцій у розподілі первинних доходів між працею, капіталом та державою; зростання ролі бюджетних фінансів, підвищенні добробуту населення, зміцненні обороноздатності країни, поліпшенні міжнародного іміджу країни [106].

Фінансова політика є однією з головних функцій державної діяльності, яка має за мету обґрунтувати напрями ефективного розподілу наявних фінансових ресурсів з метою подальшого їх використання для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку суспільства та сталого розвитку довкілля. Її основними завданнями є формування механізму фінансового управління, регулювання та стимулювання організаційно-інвестиційних, інноваційних, виробничо-економічних та соціальних процесів у життєдіяльності суспільства. Щоби забезпечити покращення добробуту громадян, фінансова політика повинна спрямовуватись на постійне зростання економіки, для чого потрібно забезпечувати рівень оптимізації розподілу валового внутрішнього продукту. Загалом фінансова політика вибудовується на існуючій стратегії розвитку національної економіки та враховує її ресурсні можливості.

На нашу думку, треба погодитися з Е. Гатаулліною про те, що пріоритетними заходами державної фінансової політики, вжиття яких відбувається в країнах із розвинутою та трансформаційною економікою, є підвищення фіскальної ефективності податкової системи, вдосконалення системи управління державними фінансами, підвищення дієвості механізму середньострокового бюджетного планування та прогнозування. Також до них належить зниження показників дефіциту бюджету та державного боргу, приведення у відповідність видаткової частини бюджету до наявних доходів [45].

Отже, у такому розумінні фінансова політика є ключовим інструментом функціонування фінансової системи держави та регулює соціально-економічні процеси. У період структурних реформ її вплив на економіку необхідно посилювати, вдосконалюючи фінансові механізми та інструменти економічного зростання. Необхідним є формування оптимальної структури фінансової системи, функціонування, якої спрямоване на посилення результативності взаємодії державного регулювання економічних процесів та механізму забезпечення бюджетної безпеки держави. З цією метою необхідно сформувати відповідну інституційну систему, наділену ефективними фінансовими інститутами. Ініціювання змін в організації фінансових відносин, своєчасне врахування впливу зовнішніх соціально-економічних і виробничо-економічних факторів є важливими новітніми завданнями фінансово-економічної політики.

Як зазначає В. Кравець, під час формування фінансової політики на середньострокову перспективу необхідно зважати на існування значного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на економічну систему, які детермінують і особливості всього процесу соціально-економічного розвитку суспільства. До зовнішніх чинників варто віднести такі: зростання ВВП у країні, збільшення темпів розвитку країн, які імпортують товари вітчизняного виробництва, вартість товарів експорту та імпортованих енергоносіїв; обсяги іноземних інвестицій, їх види; стан економічної кон'юнктури на різних міжнародних ринках товарів та продукції. Усе це впливає на формування

спроможності держави вчасно за необхідності здійснювати необхідні запозичення та підтримувати стійкість власної фінансової системи, ефективно управляти державним боргом [91].

До внутрішніх чинників належать: частка перерозподілу ВВП через бюджет; прогнозований обсяг бюджетних доходів та видатків, дефіциту (профіциту) бюджету; обсяг прямого та гарантованого державного боргу; показники співвідношення заощаджень та інвестицій в економіку, грошово-кредитного регулювання [90; 106]. Як зазначає В. Малишко, реалізація фінансової політики держави здійснюється у вигляді комплексу заходів, реалізація яких базується на нормах фінансового права. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави з метою найбільш повного розкриття ролі фінансів повинен спиратися на елементи фінансової системи з метою реалізації положень існуючої концепції економічного розвитку.

Нині вітчизняні науковці, досліджуючи фінансову політику України, зазначають, що її проблемними наслідками є низька конкурентоспроможність та відсутність динаміки зростання національної економіки, а також повільне впровадження нової моделі фінансового механізму. Тільки системне вирішення зазначених проблем належним чином дасть країні можливості поступального розвитку. За наявного ресурсного потенціалу та належного фінансового забезпечення його відтворення вона має всі можливості посідати вищі позиції в рейтингах з-поміж найрозвинутіших країн світу. Так, на думку багатьох науковців, активізація процесів реформування національної економіки на інноваційних засадах, поглиблення системних змін сприяють сталому розвитку національної економіки [25].

Державна фінансова політика є ключовою основою соціально-економічної політики країни. Серед її основних елементів необхідно розглядати грошово-кредитну політику, бюджетно-податкову політику та політику управління державним боргом. Такий підхід дозволяє розглядати її сутність, напрями й механізми формування фінансової політики держави загалом, оскільки індикатори їхнього стану визначають соціально-економічний розвиток та рівень

бюджетної безпеки країни. Поточний стан фінансової системи сформований на наявній політиці її реалізації, відповідно до затвердженої фінансової стратегії та з урахуванням наявних соціально-економічних умов. Це дозволяє здійснювати системне управління фінансами, виявлення та розвиток джерел збільшення державних фінансів, збалансування надходжень та видатків.

Досягнення цілей економічного зростання та забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки держави передбачає формування ефективної системи управління державними фінансами. На нашу думку, її важливим завданням є подолання чинників, що здійснюють негативний вплив на бюджетну безпеку країни. Насамперед до них належать значний обсяг дефіциту державного бюджету; систематичне зростання внутрішнього й зовнішнього державного боргу; недостатні податкові внески великих корпорацій та холдингів, які зареєстровані в офшорах; значне фіскальне навантаження на малий та середній бізнес, відсутність середнього класу; низький рівень конкурентоспроможності національної економіки, знецінення національної валюти.

Подолання зазначених негативних факторів перебуває в площині ефективного управління наявними державними фінансовими ресурсами, посилення рівня фінансової довіри держави та суспільства, реалізована через наявну стратегію національного розвитку. Досить цікавою є думка значної частини науковців, що основними напрямками економічного розвитку держави на шляху до забезпечення бюджетної безпеки мають бути скорочення обсягу бюджетного дефіциту, приведення у відповідність видатків бюджету до фактичних його доходів [207].

Фінансова політика є важливою складовою соціально-економічної політики держави, яка забезпечує бюджетну безпеку, соціально-економічне зростання та має чітке стратегічне спрямування. У сучасних умовах господарювання вона спрямована на зменшення зовнішнього боргу, пошук внутрішніх фінансових джерел для зміцнення обороноздатності, країни, забезпечення соціального захисту населення, здійснення адміністративно-територіальної, освітньої, медичної реформ, розвиток громадянського суспільства загалом за умов збереження та посилення бюджетної безпеки.

Основні елементи бюджетної безпеки перебувають у постійному взаємозв'язку і взаємозалежності. Дуальна природа категорії «бюджетна безпека держави» проявляється в тому, що вона має безпосередній вплив на стан національної безпеки держави, визначає результативність функціонування бюджетної системи країни. Водночас рівень самої бюджетної безпеки держави значною мірою залежить від рівня інших елементів національної безпеки. Вплив фінансово-бюджетної складової на елементи національної безпеки полягає в наступному: дефіцит фінансових ресурсів призводить до недофінансування нагальних проблем у різних сферах життя – соціальне забезпечення, економіка, освіта, охорона здоров'я тощо, тим самим створюючи в цих сферах певні загрози.

Розуміння сутності такого взаємозв'язку між бюджетною безпекою та іншими складовими національної безпеки дає можливість своєчасно розробляти та впроваджувати заходи щодо попередження та подолання загроз національним інтересам країни в бюджетній сфері [10].

Саме тому бюджетна безпека держави – це основа її національної безпеки, економічної безпеки, недоотримання належного рівня якої унеможливорює результативне функціонування національної економіки, а також формує загрози суверенітету держави (рис. 2.1).

О. Деменюк зазначає, що ця дефініція безпосередньо розглядається разом з:

- здійсненням бюджетної політики держави, спрямованої на гарантування платоспроможності держави в контексті збалансування дохідної та видаткової частини бюджету відповідного рівня, а також забезпечення підвищення ефективності використання та цільового спрямування державних фінансових ресурсів;

- спроможністю бюджетної системи держави гарантувати фінансову стійкість та самостійність, з метою підвищення ефективності використання обмежених бюджетних фінансових ресурсів, спрямованих на дотримання відповідного рівня соціальних стандартів; підвищення ефективності державного регулювання та активізація міжнародної діяльності.

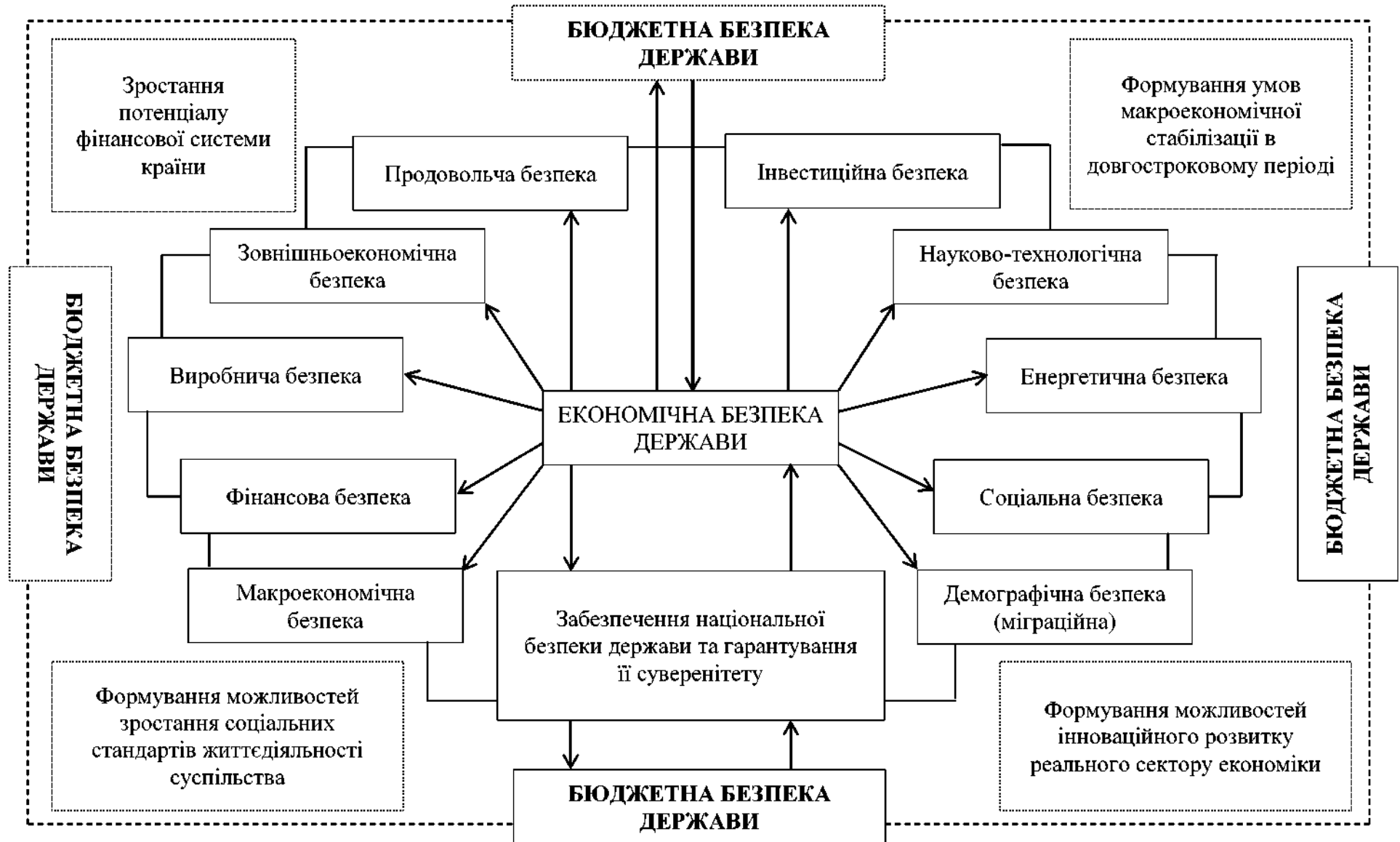

Рис. 2.1. Категоріальне поле бюджетної безпеки в системі економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Отже, перспективи подальших досліджень цієї важливої проблеми мають бути пов'язані з подальшим пошуком інструментів удосконалення фінансової політики та збереження бюджетної безпеки, зокрема, на засадах диджиталізації, автоматизації та інших інноваційних укладів високого порядку (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

*Періодизація етапів становлення та розвитку категорії
«бюджетна безпека держави»*

Етап	Сутнісна характеристика етапу
I етап кінець XVIII – початок XIV ст.	Формування школою меркантилістів базових передумов виникнення категорії «бюджетна безпека держави» як складової частини національної безпеки
II етап 1904 р. – послання Президента США Теодора Рузвельта до Конгресу держави	Перше офіційне згадування категорії національна безпека, виокремлення складових ознак, які в майбутньому покладені в основу категорії «бюджетна безпека»
III етап 1947 р. – прийняття конгресом США Закону «Про національну безпеку»	Перше офіційне затвердження в нормативно-правовій базі провідних країн світу категорії «національна безпека», подальше формування передумов виокремлення категорії «бюджетна безпека держави»
IV етап 1973–1974 рр. Світова енергетична криза	Перше дослідження загроз національної та економічної безпеки держави, частина яких в подальшому було виокремлено в загрози бюджетної безпеки держави
V етап 1980–1990 рр.	Широкомасштабне методологічне дослідження категорії «безпека», «національна безпека», «бюджетна безпека держави» науковими установами провідних країн світу (Лондонський інститут стратегічних досліджень, Стокгольмський інститут досліджень безпеки)
VI етап 1990–1996 рр.	Початок вітчизняних досліджень категорії «безпека», «національна безпека», «бюджетна безпека держави»
VII етап 1997–2007 рр.	Прийнято концепцію (основи державної політики) національної безпеки України, визначено передумови виокремлення категорії «бюджетна безпека на державному рівні»
VIII етап 2007–2017 рр. – затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України	Нормативне визначення необхідності розрахунку рівня економічної безпеки країни, складовою якого виокремлено бюджетну безпеку
IX етап 2017 р. – дотепер	Посилення процесів глобалізації економіки та обґрунтування необхідності дослідження бюджетної безпеки з урахуванням наявних трансформацій фінансових відносин у державі

Джерело: розроблено автором.

Дефініція «національна безпека» на загальнодержавному рівні вперше прозвучала у 1904 р. під час виступу Президента США Теодора Рузвельта в Конгресі держави, в якому він виправдовував необхідність контролю за зоною

майбутнього Панамського каналу національними інтересами «безпеки США». Ця категорія на думку Т. Рузвельта є сукупністю умов, що гарантують збереження національного суверенітету, дотримання наявних стратегічних інтересів, і сприяння повноцінному розвитку суспільства [73].

Значного поширення на міжнародній арені категорія «національна безпека» набула закінчення Другої світової війни. Свідченням цього є прийняття конгресом США у 1947 році Закону «Про національну безпеку», що сформувало передумови в подальшому розглядати загрози національній безпеці з погляду соціальної, економічної та екологічної складової [73].

Система національної безпеки – спеціально сформована та конституційована сукупність правових норм, законодавчих і виконавчих інститутів та їх методів, інструментів, принципів роботи щодо забезпечення захисту національних інтересів в усіх сфер суспільства.

На рис. 2.2 наведено структуру та базові ознаки національної безпеки як окремої наукової категорії. Зауважимо, що звичайно такий вид безпеки тісно пов'язаний з таким поняттям як «національні інтереси держави». Звичайно, національні інтереси є об'єктивно існуючим фактором, що притаманний всім суспільствам та відповідно країнам, оскільки їх наявність, забезпечення є онтологічними умовами забезпечення соціально-економічного розвитку окремих держав. До базових загальних національних інтересів можливо віднести такі: забезпечення територіальної цілісності країни, політичне самоврядування народу, досягнення належного та гідного місця у світовому співтоваристві серед інших країн, формування умов для розвитку країни та підвищення соціального забезпечення її населення, реалізація прав громадян на самовизначеність, особисту безпеку, створення інституційного простору для самореалізації громадян у країні. Сфера національних інтересів будь-якої країни не обмежується її територією, а може знаходитися і в просторі складних геополітичних інтересів інших країн.

Рис. 2.2. Понятійний базис категорії «національна безпека»

Джерело: сформовано автором на основі [65; 113; 211].

Передумови безпеки – це сукупність соціально-економічних та екологічних умов, на основі яких забезпечується безпека країни, безпека регіону, підприємництва, безпека особистості.

Проведемо більш докладний аналіз сутності категорії «національна безпека держави». Зауважимо, що в науковому просторі вже сформовано значну кількість концепцій розуміння природи цього явища. Зазначимо, що забезпечення національної безпеки є фактично синонімом існування нації, країни і саме тому більшість держав витрачають значні фінансові ресурси для прогнозування потенційних загроз національній безпеці та формуванні засобів їх запобігання [69].

Індекс (показник) «комплексної національної сили» складається із трьох великих частин, що включають різноманітні компоненти.

Центральне місце в показнику «комплексної національної сили» посідає категорія «здатність робити внесок у міжнародне співтовариство». Це вимагає формування передумов посилення конкурентоспроможності національної економіки, вагомим підґрунтям якої є використання фінансово-економічних, науково-технічних та політико-дипломатичних можливостей держав, з метою активізації міжнародних соціально-економічних проєктів. Складові цього показника такі.

1. Базовий потенціал, що складається, у свою чергу, з економічної сили; фінансової потужності; науки і технології.

2. Можливості реалізації базового потенціалу у світовому масштабі, що включають у себе: валютно-фінансові ресурси; консенсус з питань міжнародної політики; здатність ефективно діяти на міжнародній арені.

Друга категорія показника «комплексної національної сили» розкриває «здатність до виживання» у кризових і екстремальних міжнародних умовах. Вона складається з таких компонентів:

- 1) географічні умови;
- 2) кількість населення;
- 3) природні ресурси;
- 4) економічна сила;
- 5) оборонні сили;
- 6) національна мораль;
- 7) дипломатія та співробітництво в галузі оборони.

Третя категорія дозволяє оцінити можливості силового впливу держави на орієнтири розвитку національних економік інших країн. У процесі розвитку будь-яка держава, реалізуючи свої власні економічні інтереси, прямо чи опосередковано прагне підпорядкувати собі інші країни. Сюди включені:

- 1) військова сила;
- 2) стратегічні матеріали і технологія;
- 3) економічна влада;
- 4) дипломатичні можливості.

Потім розраховується середня зважена всіх трьох складових показника «комплексної національної сили» для кожної країни, яка і є індексом цієї «сили».

Ситуація, яка склалася в середині ХХ століття, вимагала від учених та практиків як на загальнодержавному, так і міжнародному рівні здійснювати поглиблене дослідження підходів до трактування і розуміння необхідності виокремлення цієї категорії в окрему складову, а також активного дослідження категорії «економічна безпека» [73].

На міжнародному рівні найбільшою організацією на сьогодні, яка займається питаннями забезпечення економічної безпеки з урахуванням сучасних тенденцій глобалізації світової економіки, є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Нині вона об'єднує 56 країн світу, які розташовані в Європі, Центральній Азії, а також Північній Америці. Починаючи з 1973 по 1975 року вона забезпечувала, а також наголошувала на необхідності проведення спільних нарад із безпеки і співробітництва в Європі, які згодом на міжнародній арені отримали назву «Гельсінські угоди» [221].

Під час панельних дискусій на форумах були вжиті системні заходи, спрямовані на забезпечення економічної безпеки країн світу. До складу учасників цих заходів входило 33 європейські держави, США і Канада. Консультація та обговорення відбувалося в декілька етапів із залученням багатьох експертів як з економіки, так і міжнародного права, що дозволило ухвалити Заключного акта наради з безпеки і співробітництва в Європі [221].

Починаючи з 1977 року до 2010 року зустрічі відбувалися з більшою інтенсивністю, що пов'язано з посилення процесів світової глобалізації, що дало змогу напрацювати вагоме підґрунтя та ухвалити низку нормативно-правових документів, серед яких: Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), Паризька хартія для нової Європи, узагальнююча Політична декларація і поглиблений віденський стандарт щодо комплексу заходів забезпечення довіри як ключової основи для взаємного розуміння, Хартія європейської безпеки, прийнята спільна декларація 22 держав (членів НАТО і ОВД), Угода про адаптацію ДЗЗСЄ.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. розпочалося широкомасштабне наукове розроблення дефініції «безпека» провідними науковими установами найбільш розвинутих країн світу, напрацювання яких були особливо помітними в Лондонському інституті стратегічних досліджень, Стокгольмському інституті дослідження безпеки, а вже з 90-х рр. зазначену проблему не змогли обійти стороною вітчизняні науковці [35; 221].

Перші праці вітчизняних науковців з цього напрямку були опубліковані наприкінці ХХ століття. Дефініція «національна безпека» була введена в нормативну базу й посіла належне місце під час політичних дебатів із вирішення фінансових проблем [35].

Концепцію національної безпеки України було прийнято у 1997 р., що започаткувало та поглибило необхідність дослідження сучасних глобалізаційних процесів, особливе місце в яких посідають процеси трансформації фінансових відносин. Посилення зазначених процесів зумовило необхідність зміни підходів дослідження економічного середовища функціонування національної економіки, які характеризувалися значною кількістю учасників, багатовекторністю впливів, мінливими параметрами економічного розвитку, перманентною появою локальних і глобальних криз [111].

Випереджальний динамічний розвиток як специфічна категорія інституціональної форми економічного розвитку дає змогу поглиблено і категоріально дослідити сформовані закони і тенденції розвитку сучасних економічних систем в умовах трансформації фінансових відносин. Доцільність виокремлення зазначеної інституціональної форми поступального економічного розвитку зумовлена наявною суспільною необхідністю в поглибленні змістовної і якісної постановки можливих завдань і векторів здійснення соціально-економічної політики як окремих країн, так і міжнародних об'єднань, інтегрованих за економічними та соціальними цінностями [111].

Необхідна умова сталого соціально-економічного розвитку України полягає у формуванні інвестиційно-привабливого середовища. Нині недостатність обсягу внутрішніх і зовнішніх інвестицій унеможливорює інтенсивний розвиток національної економіки. Ця проблема зумовлена низьким рівнем соціально-економічного та політичного розвитку держави, де надвисокими є рентні доходи. Саме це формує ключові загрози економічній, а відповідно, і бюджетній безпеці держави, оскільки фінансові інтереси корпоративного бізнесу безпосередньо поєднані з інтересами держави, витісняючи наявні національні інтереси. У таких умовах відбувається зниження ролі та впливу державного інвестування, яке переважно спрямовується на підтримку стратегічних галузей національної економіки.

Ключове значення під час формування системи бюджетної безпеки як вагової складової системи національної безпеки держави є гарантування національних економічних інтересів, оскільки це формує передумови можливості їх реалізації і захист, а також розроблення механізму забезпечення бюджетної безпеки, який спрямований на забезпечення макроекономічної стабільності.

Збереження макроекономічної стабільності дозволяє забезпечити важливі матеріальні потреби, накопичити інтелектуальні цінності, сформувати необхідний фінансовий та економічний потенціал, необхідний для гарантування економічного суверенітету держави, її незалежності в розробленні економічної та соціальної політики, реалізації управлінських рішень, забезпечення стійкості національної економіки, сприяння відтворенню та прогресивному розвитку реального сектору економіки. Проте дотримання даної концепції передбачає необхідність поглибленого аналітичного дослідження існуючих тенденцій, а також необхідності прогнозування можливих соціально-економічних змін, покладених в основу формування майбутніх національних економічних інтересів [69].

У сучасних умовах доцільно використовувати існуючу в науковому товаристві класифікацію національних економічних інтересів, яка відображена на рис. 2.3.

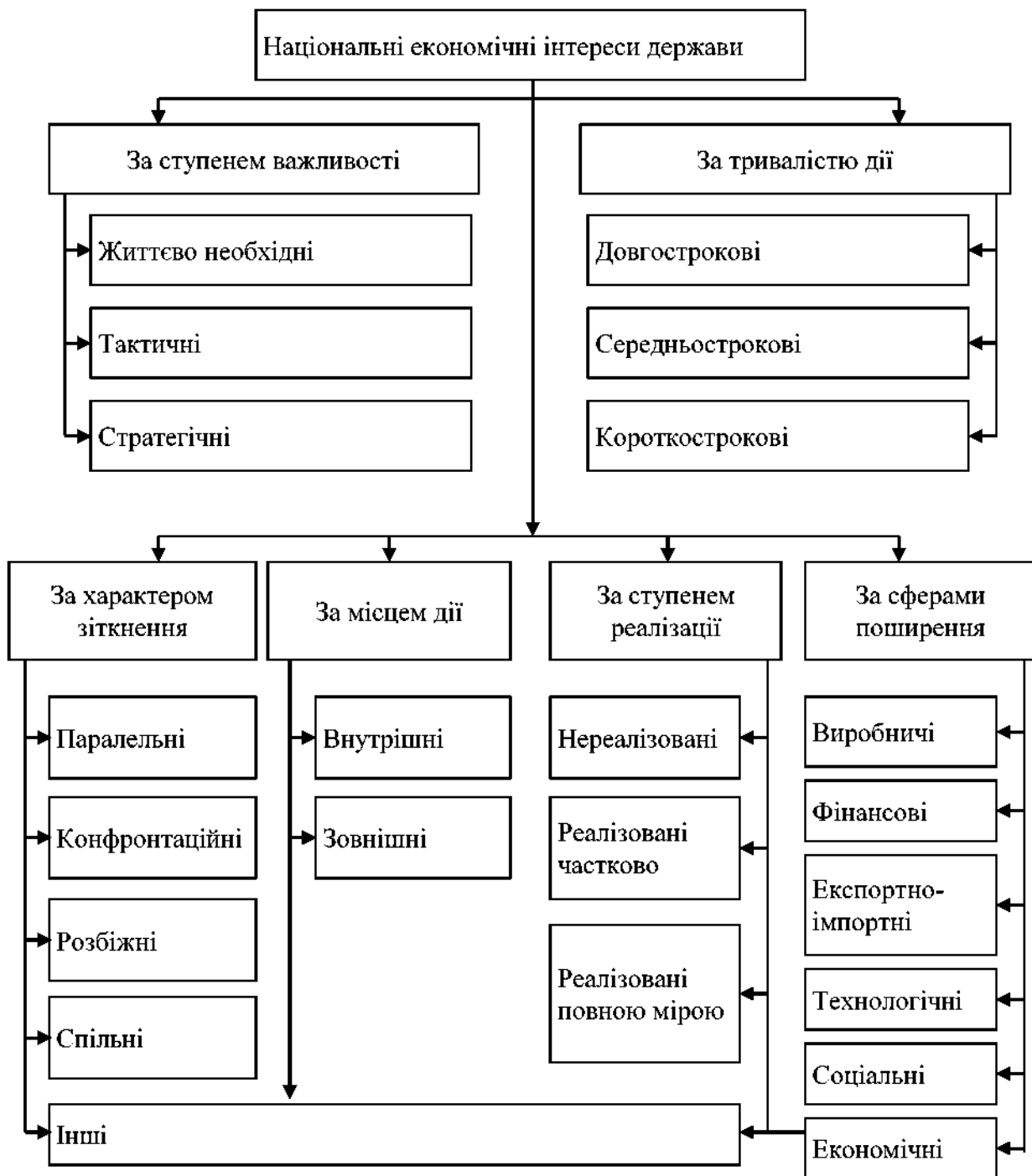

Рис. 2.3. Основні національні економічні інтереси

Джерело: складено автором на основі [65; 113; 211].

З метою формування результативної системи забезпечення бюджетної безпеки держави необхідно розробити відповідний механізм, який би враховував національні інтереси, а також був адаптований до існуючих змін фінансових відносин (рис. 2.4).

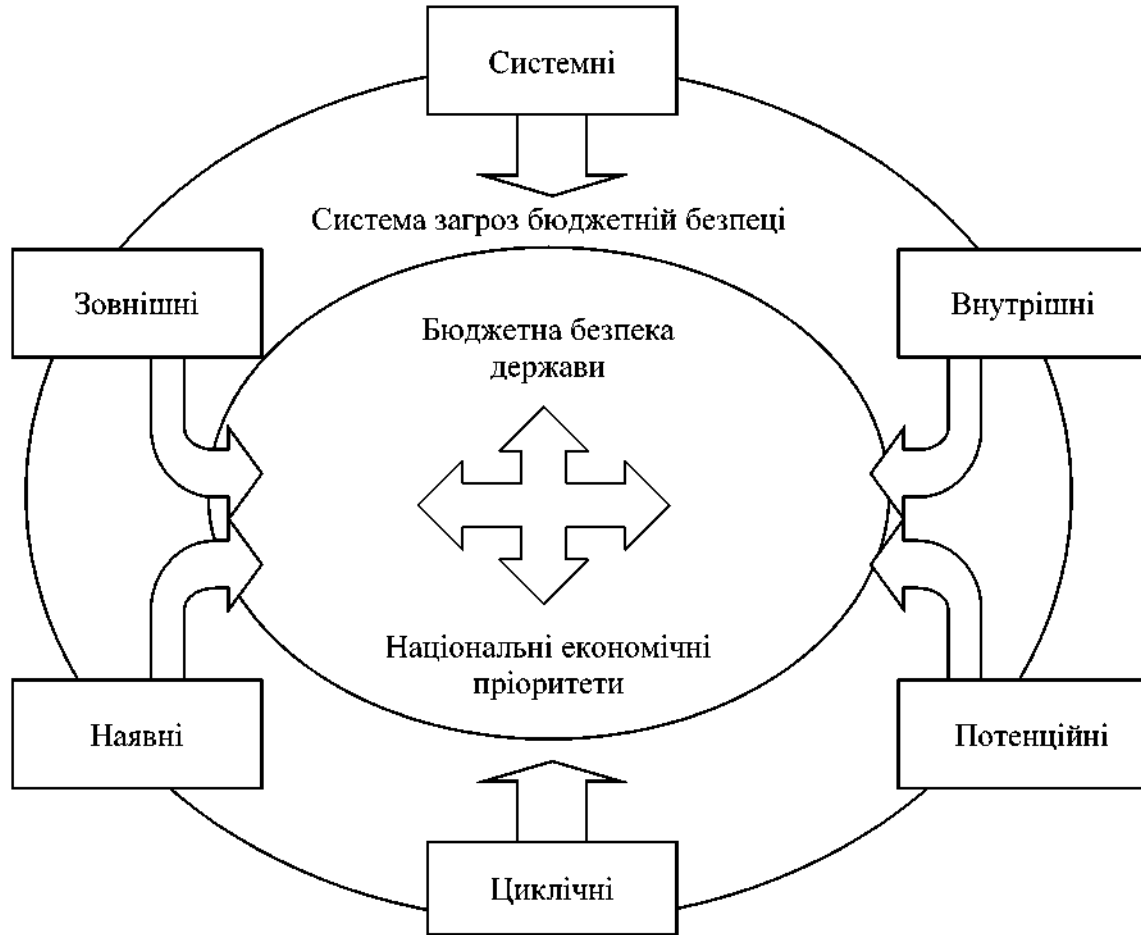

Рис. 2.4. Схематичне відображення впливу основних загроз на систему бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Розробка відповідного механізму передбачає обґрунтування системи поточних та довгострокових заходів, спрямованих на нівелювання можливих загроз забезпечення бюджетної безпеки.

Загрози бюджетній безпеці держави – це сукупність існуючих – відкритих і існуючих – прихованих явищ, чинників, процесів, що формують потенційні загрози для реалізації інтересів суспільства в економічній сфері, порушують стан національної безпеки (рис. 2.5).

Систематичний моніторинг і класифікація можливих загроз бюджетній безпеці сприяє її високому рівню, формує передумови розробки та реалізації необхідних заходів щодо усунення чи ліквідації таких загроз.

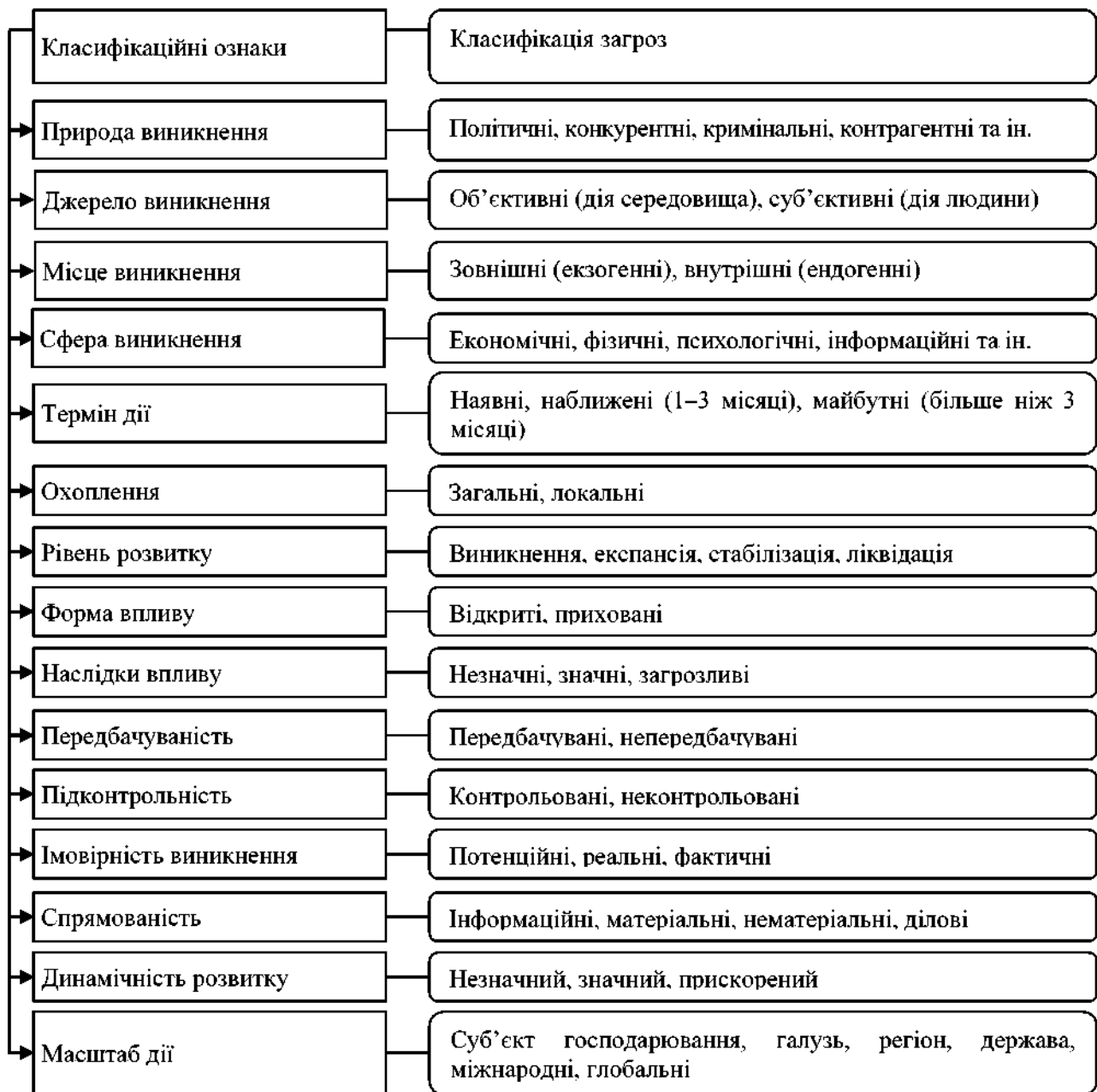

Рис. 2.5. Класифікація ключових рівнів загроз бюджетній безпеці держави

Джерело: розроблено автором.

Саме тому, з урахуванням вищезазначених положень, трактування дефініції «загрози бюджетній безпеці держави» пропонуємо розуміти як сукупність існуючих – відкритих і існуючих – прихованих явищ, факторів, процесів, що формують потенційні загрози для реалізації інтересів суспільства в економічній сфері, порушують стан національної безпеки.

Грунтуючись на сучасних поглядах науковців та практиків класифікацію загроз бюджетній безпеці держави доцільно здійснювати за системою параметрів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Система основних загроз бюджетній безпеці держави

Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
Втрата традиційних ринків збуту	Низький рівень інвестиційної активності
Залежність від імпорту практично всіх товарів кінцевого споживання	Триваючий спад виробництва в машинобудуванні та високотехнологічних галузях
Залежність від імпорту стратегічних товарів	Значний рівень фізичного та морального зносу основних засобів
Сировинна спеціалізація експорту (сировина, напівфабрикати)	Зростання матеріалоемності та енергоємності продукції
Дискримінаційні бар'єри іноземних держав до вітчизняної продукції	Деформація структури економіки країни
Наявність значних обсягів зовнішніх боргів держави	Низький рівень розвитку інноваційної активності
Агресивна політика іноземних компаній для монополізації вітчизняного ринку	Практичне тимчасове припинення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт як результат зниження обсягів фінансування
Негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності	Високий рівень безробіття в країні
Відтік за кордон інтелектуальних, трудових та капітальних ресурсів	Наявність значного майнового розшарування та доходів населення
Втрата традиційних ринків збуту	Зростання рівня тінізації економіки
Недостатність фінансової, організаційної, інформаційної підтримки експорту вітчизняних товарів	Суперечливість, нестабільність, неадекватність нормативно-правової бази
Суперечливість цілей іноземних інвесторів та цілей економічного розвитку країни	Низька якість економічних реформ у країні
Надлишкова лібералізація економіки країни щодо іноземних товарів	Переміщення капіталу у нематеріальну сферу

Джерело: складено автором на основі [109; 101].

Проте порівняно з відсутністю одностайно визначеного трактування категорії «бюджетна безпека» відсутнє кінцева класифікація можливих загроз національним економічним інтересам, перелік яких може бути значно розширений в умовах трансформації фінансових відносин. На думку багатьох науковців, загрози бюджетній безпеці трансформуються під впливом поточної фази економічного циклу, сучасного стану національної економіки та диференціюються з урахуванням регіональних особливостей розвитку держави [11].

На основі цього варто зробити такі концептуальні висновки:

- бюджетна безпека країни повинна забезпечуватись насамперед ефективністю використання державних фінансів, які повинні бути спрямовані на зміцнення фінансової стабільності держави, а також на зростання конкурентоспроможності національної економіки;

- процес дотримання належного рівня бюджетної безпеки держави повинен базуватися на дуальній взаємодії ринкових механізмів та державного регулювання, ефективна синергія яких повинна забезпечувати економічний розвиток країни, гарантувати дотримання необхідних соціальних стандартів життєдіяльності суспільства, сприяти збереженню національного суверенітету.

Передавальний механізм інституційно-соціальної концепції забезпечення бюджетної безпеки держави – це консолідована відносинами власності, фінансовими інтересами, нормативними та соціальними інструментами сукупність господарювання та інститутів державного управління, орієнтованих на стійкій, ефективний, безпечний економічний розвиток (рис. 2.6).

Ключовими засадами розвитку економіки випереджального типу є окремі методи та інструменти державного управління, завдання і функція яких перебуває в площині виявлення реальних фінансових та економічних можливостей розвитку на основі інноваційних світових тенденцій. Реалізація економіки випереджального типу має безпосередній вплив на стратегічні пріоритети розвитку держави, ключовою метою якої є перехід на новий технологічний уклад, що дасть можливість якісно нового оновлення національної економіки [111].

Отже, випереджальний економічний розвиток виступає необхідною умовою інноваційної модернізації економіки та формує передумови для забезпечення бюджетної та економічної безпеки держави.

Рис. 2.6. Передавальний механізм інституційно-соціальної концепції забезпечення бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави передбачає ефективне використання всіх його ресурсів (фінансових, природних і людських), спрямованих на забезпечення реалізації нових можливостей, які формуються в умовах трансформації фінансових відносин та формування нових викликів суспільства технологічного, наукового, освітнього та соціального напрямів.

Сталий соціально-економічний розвиток доцільно розглядати як парадигму бюджетної безпеки держави. Достатньо цікавою є інтерпретація техніко-економічної парадигми, сформованої у теорії економічних циклів К. Перес, оскільки науковець детально досліджуючи цю категорію, наводить таке її трактування: «Техніко-економічна парадигма – це модель найкращої ділової практики, що складається з всеохоплюючих загальних технологічних і організаційних принципів, які відображають найефективніший спосіб втілення певної технологічної революції у життя і те, як слід користуватися революцією для пожвавлення і модернізації економіки». Отже, зазначена парадигма формує концептуальні та методологічні підходи до розуміння сутності випереджального економічного розвитку у сформованій ієрархії наявних суспільних потреб. Тому поділяючи думку науковця, вважаємо, що техніко-економічна парадигма випереджального економічного розвитку виступає сформованою системою уявлень носіїв ініціативи та ідеології випереджального економічного розвитку щодо потенційних можливості економічних систем, націлених на зростання ефективності функціонування національної економіки [55; 194].

Принципові особливості сучасної економічної науки полягають у тому, що суперечності окреслюються в результаті економічних зрушень у господарській діяльності, зміні їхніх форм і структури та процесу функціонування суб'єктів господарювання. Водночас тут присутній момент історичного обмеження знань, що спирається на попередню практику і здатний у кращому разі лише передбачити провідні тенденції економічного розвитку в майбутньому. Цим зумовлюється необхідність переорієнтації основних характеристик процесу розв'язання суперечностей бюджетної безпеки та формування якісно нового типу мислення, що знаходить своє концентроване відображення в понятті «парадигма».

Термін «парадигма» ввів у вжиток німецький позитивіст Г. Бергман для характеристики нормативності методології, але широко вживаним став завдяки працям американського філософа й історика Т. Куна, який писав: «Під парадигмами я розумію визнані всіма наукові досягнення, які впродовж певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання» [55; 194].

Сучасними авторами по-різному трактується термін «парадигма». Так, у Великому тлумачному словнику української мови зазначено, що «парадигма – це той чи інший приклад або показовий випадок концепції чи теоретичного підходу». В. Д. Базилевич та інші в «Історії економічних учень» дають таке визначення: «Парадигма (приклад, взірець) – панівний для певного історичного періоду у науковому співтоваристві усталений взірець, еталон мислення або постановки та вирішення проблеми, який уможливорює достовірність результатів наукового пошуку» [83].

В енциклопедичному словнику під парадигмою розуміють «... одну або кілька фундаментальних теорій, котрі користуються загальним визнанням і протягом певного часу спрямовують наукові дослідження».

Наведені визначення поняття «парадигма» відображають усталений або показовий стан певної концепції чи теоретичного підходу до явищ, що є об'єктом дослідження, зокрема економіки або вже діючої економічної системи з характерною для неї сукупністю економічних законів і категорій та орієнтовану на ідеали, які сповідує спільнота впродовж певного періоду. Водночас за характером розвитку економічних процесів, коли виникає потреба в осмисленні нових економічних відносин, досі невідомих і чітко не усвідомлених суспільством, завдання полягає в ідентифікації, їх узагальненні та сприянні належному функціонуванню. Саме загальні властивості нових підходів до системи ідей та уявлень щодо розв'язання суперечностей у розвитку економіки та формування якісно нового стилю мислення, оновлення методології та розуміння наукового апарату є змістом поняття сучасної економічної парадигми. За нової парадигми не відкидаються попередні знання функціонування економіки.

Парадигма бюджетної безпеки – це вихідна системно-концептуальна схема ідей та уявлень, спрямованих на вирішення проблем, що виникають у науці та практиці з питань досягнення певного рівня економічної безпеки. Її мета – дати концентроване пояснення накопиченому емпіричному матеріалу й відкрити шлях для подальшого поглиблення знань та розвитку економіки суспільства. Деякі вчені розглядають парадигму як сукупність уявлень про суть справи й побудови відповідних механізмів регулювання економіки, адаптованих до нових умов. Водночас парадигма бюджетної безпеки – це цілісна теорія формування умов для дотримання оптимального рівня економічної безпеки, яку визнає і якої дотримується наукова спільнота. Вона впливає з потреб економічного розвитку суспільства, ґрунтується на вихідних засадах економічної парадигми і служить важливим засобом її реалізації [222].

Нова парадигма бюджетної безпеки держави базується на визнанні нового рівня фінансової довіри держави та суспільства, яка реалізується в процесі розвитку механізму її забезпечення в умовах трансформації фінансових відносин, метою якої є збалансування їхніх економічних та соціальних інтересів.

Нова парадигма бюджетної безпеки покликана забезпечувати оптимальний її рівень, з обов'язковим врахуванням наявних трансформацій фінансових відносин. Вона має посилити взаємозв'язок і взаємозумовленість політичних, соціально-економічних процесів та процесів гарантування національної безпеки та збереження державного суверенітету (рис. 2.7).

Нова парадигма бюджетної безпеки держави як вихідна концептуальна модель ідентифікації і вирішення проблем, що виникають у теорії і практиці забезпечення бюджетної безпеки, служить базою для формування політики та визначення сфери та векторності цілеспрямованого впливу механізму забезпечення бюджетної безпеки держави [222].

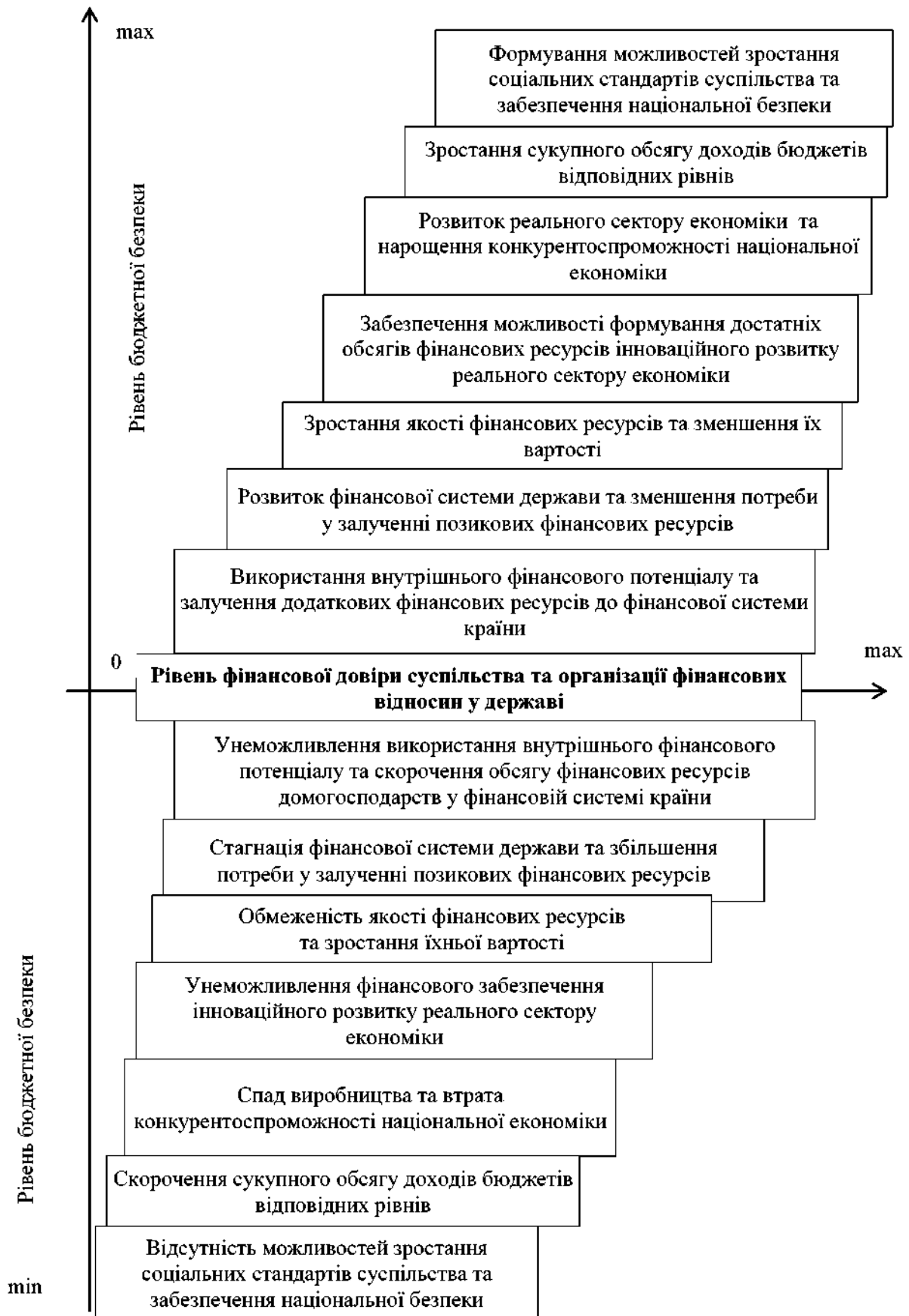

Рис. 2.7. Парадигма забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин

Джерело: розроблено автором.

Мотиваційна складова в концепції бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин повинна забезпечити зміну підходів до розуміння взаємозалежності еколого-економічного розвитку, спрямованого на задоволення стратегічних потреб, створення суспільного багатства [111].

Вплив механізмів стимулювання еколого-економічного розвитку спрямований як на державу загалом, так і на кожного громадянина зокрема. Наявна система мотивації застосовує такі інструменти, які проявляються у формі прямої та опосередкованої дії.

Відмітною особливістю запропонованої концепції бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин є її здатність стимулювати формування потенціалу розвитку національної економіки. Наявність такого потенціалу дає змогу країні в кризові періоди забезпечувати збереження належного рівня життєзабезпечення суспільства, підтримує існуючу динаміку економічного розвитку суб'єктів господарювання. Такий потенціал розвитку фінансової системи держави може бути обґрунтований не лише економічною складовою, але й певною мірою визначається інституційною складовою, під якою наукова спільнота розглядає «сукупність інститутів і організацій, що утворюють механізми саморегуляції, які забезпечують підтримання рівноваги навколо певних заданих макроекономічних параметрів та індикаторів». Задекларовані макроекономічні показники, а також можливі напрями їх досягнення характеризують якість фінансового управління уряду в умовах трансформації фінансових відносин [222].

Варто акцентувати увагу на тому, що для концепції бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин необхідно створювати детальні широкі рекомендації фінансового розвитку. Водночас запровадження світового досвіду щодо гарантування бюджетної безпеки держави в повному обсязі з будь-якої держави неможливо, оскільки він повинен бути адаптований до регіональних умов, що дасть можливість для досягнення національної безпеки держави.

Глибинною основою бюджетної безпеки сьогодні виступає геоекономічний чинник, утворюючи специфічний симбіоз із геополітикою і військово-стратегічною складовою. Сьогодні можна говорити як мінімум про три моделі економічної і зовнішньоекономічної безпеки України, що пропонуються в межах різних економічних напрямів [109].

– «Реактивна» модель безпеки, яка передбачає швидке реагування держави на соціально-політичні зміни на макро- та мікрорівнях. Ця модель може виявитися найефективнішою в перехідний або кризовий період розвитку суспільства, адже в ній бюджетна безпека пов'язана з більш масштабною системою державної, національної безпеки. Під об'єктом захисту розглядається «національна економіка» з урахуванням сукупності умов і чинників, що забезпечують її незалежність, стабільність і стійкість.

– «Макроекономічна» модель виходить із того, що в умовах кризових і великомасштабних перехідних процесів економічного і зовнішньоекономічного характеру механізми стабілізації та забезпечення безпеки є достатньо суперечливою малорегульованою системою. Тому до змістовних критеріїв безпеки треба віднести ефективний розвиток економіки й підвищення якості життя населення країни.

– «Управління ризиками» вводить у науковий аналіз проблем бюджетної безпеки категорію «ризик» і припускає передбачення можливих надзвичайних соціально-економічних наслідків із тим, щоб запобігти, ослабити або пом'якшити їх.

Ці моделі реалізуються і на загальнодержавному, і на регіональному рівнях. При цьому система управління бюджетною безпекою повинна мати властивості системи, що постійно пристосовується та удосконалюється.

Мета системи, способи й методи її реалізації, структура, спрямованість, форми діяльності цієї системи повинні трансформуватися відповідно до змін внутрішнього і зовнішнього середовища, забезпечуючи при цьому прийнятний стан економічної безпеки в кожний конкретний момент часу.

Отже, необхідно чітко усвідомлювати реальні загрози економічним інтересам України, визнати провідну роль у їхньому передбаченні й усуненні. Для цього необхідний комплексний підхід до впровадження на державному та регіональному рівнях низки заходів, спрямованих на активізацію державних виконавчих органів стосовно моніторингу економічної ситуації, її аналітичної оцінки, виявлення ймовірних зовнішніх і внутрішніх загроз та їх попередження [109].

2.2. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави як основа її фінансової безпеки

Нині треба констатувати наявність в Україні значної кількості проблем фінансово-економічного характеру, які багато в чому зумовлені недоліками у сфері бюджетних відносин, зокрема недосконалістю організації бюджетного процесу. Так, зазначене знижує ефективність функціонування бюджетної системи України, яка виступає одним з основних важелів державного впливу на процеси розширеного відтворення, створює проблеми у сфері фінансового забезпечення країни загалом та її окремих регіонів, здійснює негативний вплив на рівень не лише вітчизняної бюджетної безпеки, але й фінансової та економічної безпеки загалом, адже стійкість функціонування національної економічної системи перебуває в безпосередній залежності від ефективності та оптимальності процесів формування та виконання її бюджету. Отже, виникає нагальна потреба в розробці та практичному використанні дієвих механізмів забезпечення бюджетної безпеки України.

Бюджетний процес являє собою найважливіший напрям фінансової діяльності держави й адміністративно-територіальних одиниць та особливу діяльність учасників з організації процедур складання і розгляду проектів бюджетів, їх затвердження та виконання, а також контролю над їх виконанням, регламентовану нормами права, які упорядковують правила й порядок її здійснення [132]. При цьому варто зауважити, що попри те, що всі роки незалежності бюджетний процес в Україні проходив надзвичайно важкий шлях становлення та еволюції, оскільки потребувала вирішення значна кількість дискусійних питань. Так, до основних сучасних проблем організації та забезпечення бюджетного процесу в Україні слід віднести (рис. 2.8) [10]:

Рис. 2.8. Сукупність загроз бюджетній безпеці держави та джерела їх виникнення

Джерело: складено автором.

1. Виникнення проблем на стадії прийняття бюджету: прийняття бюджету поза встановленими часовими межами; недостатня прозорість бюджетного процесу; політична заангажованість; низька ефективність бюджету; орієнтація на поточні цілі.

2. Перешкоди на стадії виконання бюджету: значний обсяг дефіциту бюджету та відсутність конкретних джерел його фінансування; накопичення державного боргу та складність його поточного обслуговування; фіскальна розбалансованість податкової системи; необхідність фінансового вирівнювання місцевих бюджетів; низький рівень фінансування капітальних видатків; недостатня ефективність застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі.

3. Перешкоди забезпечення контролю та належної відповідальності: низька ефективність використання фінансових ресурсів держави; недостатня відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів; недієвість механізму контролю над діяльністю бюджетних інститутів.

Наявність значної кількості проблем у сфері організації та реалізації бюджетного процесу в Україні чинить несприятливий вплив на рівень вітчизняної бюджетної безпеки, що, своєю чергою, негативно впливає на рівень фінансової, економічної та національної безпеки України загалом. Такий стан справ потребує розробки та запровадження дієвих механізмів попередження та подолання загроз бюджетній безпеці України.

Відповідно економічний підхід до аналізу джерел загроз та небезпек, зумовлених недосконалою організацією бюджетного процесу та порушеннями норм чинного бюджетного законодавства, дав змогу впорядкувати механізм виявлення та протидії загрозам бюджетній безпеці України.

Зазначимо, що досліджуючи питання механізму забезпечення бюджетної безпеки як складової частини фінансової безпеки держави, заслуговує на увагу необхідність виокремлення таких елементів: методи, інструменти, об'єкти, суб'єкти, забезпечення, загрози, регулювання [31].

Об'єктом виступає сукупність наявних та потенційних загроз бюджетній безпеці України, що, у свою чергу, передбачає чітке розуміння причин виникнення та носіїв загроз реалізації національних інтересів у бюджетній сфері країни.

Порядок захисту реалізовуватиметься шляхом застосування комплексу затверджених методів – фінансово-економічних, адміністративних та інституціональних, спрямованих на підвищення рівня бюджетної безпеки України та ліквідацію загроз.

Так, фінансово-економічні методи впливу створюватимуть економічні умови, які спонукатимуть учасників бюджетного процесу діяти в суспільно необхідному напрямі та вирішувати відповідні завдання в бюджетній сфері згідно із загальнодержавними та приватними інтересами. Вони полягатимуть у

використанні диференційованих економічних стимулів, які мотивуватимуть діяльність розпорядників бюджетних коштів, а також застосування економічних санкцій до суб'єктів, як порушують чинне нормативно-правове законодавство в бюджетній сфері.

Адміністративні методи впливу здійснюватимуть регулюючий вплив на функціонування бюджетної системи, насамперед передбачатимуть регулювання діяльності розпорядників та отримувачів бюджетних коштів.

Своєю чергою, інституційні методи матимуть спрямованість на покращення інституційного середовища на основі мінімізації корупції в органах влади, що мають відношення до бюджетного процесу, ліквідації можливості впливу окремих осіб на законодавчий процес у бюджетній сфері в поєднанні з підвищенням професіоналізму чиновників [111].

В основу протидії бюджетним загрозам має бути покладена система програмно-цільового планування, відповідно до якої до кожної ідентифікованої загрози має бути здійснено повний аналіз її причин, виявлено наявні та потенційні носії загрози, проведено оцінювання соціально-економічних наслідків їх реалізації.

Програмно-цільове планування є ефективним інструментом комплексної реалізації всього циклу управлінського процесу, починаючи з установлення завдань і закінчуючи оцінюванням отриманих результатів та ефективності бюджетних витрат відповідного періоду. Система програмно-цільового планування в бюджетній сфері включає методи прогнозування, програмування, фінансового планування, фінансового регулювання, оперативного управління і фінансового контролю. Методи *program-objective methods in planning and control* ґрунтуються на встановленні цілей плану, які пов'язуються з ресурсами за допомогою програм, являють собою використання системного підходу й засновані на формулюванні цілей економічного розвитку, їх поділі на дрібні підцілі й виявленні ресурсів, необхідних для їх узгодженої реалізації [28].

Систематичне використання вказаних методів забезпечить умови для максимізації ефективності управління всіма бюджетними ресурсами держави в напрямі протидії та подолання загроз бюджетній і, відповідно, фінансовій, економічній та національній безпеці країни загалом. Зазначений висновок ґрунтується на тезі про те, що нині ваговим аспектом і умовою для формування економіки розширеного відтворення є необхідність забезпечення стійкості бюджетної системи [127].

Програмно-цільовий метод як основу дії запропонованого механізму доцільно використовувати на етапі розроблення бюджетів на визначений період, де здійснюється оцінювання ефективності запланованих витрат бюджетних коштів на основі розкриття переліку чинників, які справляють негативний вплив на отримання запланованих кінцевих результатів по кожній програмі. Для подолання такого негативного впливу варто здійснювати експертизу всієї сукупності бюджетних витрат із погляду досягнення необхідного й достатнього рівня бюджетної безпеки та надання обґрунтованих висновків щодо того, що внаслідок здійснення запланованих витрат і дії прогнозованих загроз фактичні значення основних показників соціально-економічного розвитку України порівняно з їхніми граничними значеннями не погіршаться.

Для успішного вирішення проблем, що виникають унаслідок можливих несприятливих впливів у процесі реалізації програмних заходів, доцільно провести експертне оцінювання запланованих програмних заходів на основі встановлення критичних значень у межах порогових значень системи показників бюджетної безпеки, обов'язково врахувавши наявність мінімальних ризиків та засобів їх подолання в процесі реалізації відповідної програми для досягнення її кінцевих результатів.

Більшість країн світу реалізує державні заходи в умовах обмеженості фінансових ресурсів держави, що актуалізує питання забезпечення поточної та стратегічної ефективності використання наявних бюджетних коштів [194].

В умовах трансформації фінансових відносин відбувається поступове виникнення нових ризиків функціонування фінансової системи. Саме тому дотримання необхідного рівня бюджетної безпеки перебуває в площині ефективної бюджетної політики, яка забезпечує належне функціонування національної економіки та суспільний розвиток економіки країни.

Програмно-цільове управління реалізацією бюджетної політики держави забезпечує можливість здійснення контролю за ефективним використанням бюджетних коштів і засноване на використанні програмно-цільового методу формування бюджету [60].

Застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі регулюється статтею 20 Бюджетного кодексу України. Програмно-цільовий метод управління реалізацією бюджетної політики – це метод управління бюджетними коштами, спрямований на досягнення конкретних результатів із оцінюванням ефективності використання коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [155; 211].

Основною рисою програмно-цільового методу є чітке визначення кінцевого результату, який бажано досягти в певному державному секторі, та пошук необхідних інструментів та ресурсів. Такий метод формування бюджету передбачає складання чітких програм для досягнення визначених цілей, забезпечення їх фінансовими ресурсами та проведення оцінювання та експертизи їх ефективного використання. На основі програмно-цільового методу контролюючими органами має і може бути перевірена не лише правильність використання коштів при виконанні бюджету, а і те, наскільки ефективно вони витрачалися для досягнення цілей державної політики [194].

В Україні запровадження програмно-цільового методу розпочалося з 2002 року, а після прийняття у 2010 році Бюджетного кодексу України стало обов'язковим для формування бюджетів усіх рівнів. Застосування програмно-цільового методу передбачає, що усі витрати бюджету формуються та затверджуються у вигляді бюджетних програм, кожна з яких повинна мати чіткі цілі, свого виконавця, а також якісні та кількісні результуючі показники [19].

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу України бюджетна програма – це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій та завдань [19]. Отже, завданням бюджетної програми є чіткий, конкретний, спрямований на досягнення мети та результативних показників комплекс заходів, який відображає основні етапи, шляхи виконання програми та підлягає перевірці.

Бюджетна програма як інструмент програмно-цільового управління реалізацією бюджетної політики держави органічно вбудована в ієрархію державних управлінських документів. Підставами для формування бюджетних програм є державні та місцеві цільові програми, які, у свою чергу, розробляються відповідно до таких стратегічних документів розвитку держави, як «Програма економічних реформ», «Програма діяльності Уряду», «Прогноз економічного та соціального розвитку країни» [19].

Державна цільова програма є комплексом взаємопов'язаних інструментів, які спрямовані на вирішення найбільш важливих питань функціонування держави, розвитку галузей національної економіки, забезпечення ефективного функціонування територіальних громад, та здійснюються за кошти Державного бюджету України [19].

Для досягнення відповідної мети та виконання завдань, визначених у стратегічному документі та спрямованих на вирішення актуальних проблем розвитку, необхідно розробити конкретні шляхи в розрізі галузей економіки. Цю проблему вирішує цільова програма, що складається здебільшого на декілька років і в якій окреслюються сукупність однорідних завдань і заходів, спрямованих на досягнення відповідних цілей, строки виконання заходів програми, прогнозні обсяги та джерела фінансування. Термін, на який розробляється цільова програма, залежить від специфіки поставлених завдань [130].

Під стратегічними розуміють документи, в яких визначаються цілі та пріоритети соціального та економічного розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена й комплексна система заходів органів

влади, націлених на ефективне вирішення проблем економічного й соціального розвитку, досягнення макроекономічної стабільності, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери [130; 194].

Залежно від спрямованості в економічній літературі розрізняють такі державні цільові програми:

- економічні, спрямовані на вирішення питань розвитку галузей національної економіки, формування передумов їх інноваційної модернізації та підвищення конкурентоспроможності;

- наукові-фундаментальні, спрямовані на активізацію фундаментальних досліджень у науковому середовищі;

- науково-прикладні, спрямовані на вирішення складаних науково-технічних завдань, генерування новітніх технологій, матеріалів, засобів виробництва, іншої конкурентоспроможної продукції;

- соціальні, спрямовані на вирішення проблем життєдіяльності суспільства, зростання рівня зайнятості, гарантування умов праці, збереження поступального розвитку освіти;

- національно-культурні, мета яких полягає у збереженні національної свідомості та культури, розвитку інтелектуальних здібностей та духовних потреб;

- екологічні, спрямовані на відновлення та збереження екології в державі;

- національної безпеки та суверенітету, націлені на забезпечення обороноздатності держави, протидії злочинності [3; 134].

Відмінності між бюджетними програмами й державними цільовими програмами стосуються мети розробки, виконавців, терміну виконання та джерел фінансування. Одна з головних передумов розробки державної цільової програми – існування певної проблеми, вирішення якої неможливе засобами регіонального рівня, а отже, потребує державного втручання з метою подальшої координації [3; 134]. Формування ж бюджетних програм здійснюється не лише за умови існування проблеми.

Певною мірою ці проблеми є спільними для суб'єктів усіх рівнів і водночас відрізняються за сферами інтересів, цілями й завданнями, умовами їхньої реалізації залежно від наявності та можливого виникнення зовнішніх і внутрішніх загроз, що перешкоджають їхньому економічному зростанню. Отже, бюджетну безпеку неможливо забезпечити без урахування особливостей розподілу національного доходу і структури власності, який сформувався на цьому етапі розвитку держави, без урахування стану сформованих соціальних відносин у політичній, фінансовій, технологічній, організаційно-управлінській, митній, інформаційній та інших сферах, без урахування оцінки стану суспільства за якістю і способом життя, безробіття, кількістю людей пенсійного віку тощо, а також без урахування соціальної напруженості, компетентності соціальних інститутів влади й посадових осіб різного рівня.

У свою чергу, стратегія забезпечення національної безпеки включає низку складових соціального, правового, фінансового, екологічного й кадрового характеру, які в сукупності утворюють її структуру та політику забезпечення бюджетної безпеки.

До складової соціального спрямування відносять комплекс заходів, спрямованих на захист національних інтересів країни та протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам у сфері економічних відносин.

До правової складової – законодавче регулювання протидії загрозам бюджетної безпеки (вивезення капіталу, відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом та ін.). До фінансової складової – формування прийнятних умов, що забезпечують на законодавчому рівні постійне і стійке наповнення бюджету країни необхідними фінансовими засобами, обсяги яких дають змогу досягти такого розвитку економіки і фінансових відносин, за яких будуть створені механізми протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Складова екологічного характеру відображає проблеми, пов'язані із забезпеченням охорони природного середовища в процесі реалізації прийнятих на державному рівні заходів у контексті заходів за участю представників науки і громадськості. Уся діяльність різних органів державної влади й місцевого

самоврядування щодо забезпечення бюджетної безпеки нерозривно пов'язана з її кадровою складовою, результативність якої багато в чому залежить від уміння і мистецтва державного управління. Можна констатувати, що в узагальненому вигляді категорія «бюджетна безпека» визначається не тільки станом інститутів влади, юридичних, економічних відносин, організаційних зв'язків між ними, а й оптимальним співвідношенням між ними, при якому гарантується стабільність їхнього функціонування, фінансовий успіх, прогресивний науково-технічний та соціальний розвиток країни. Тому для забезпечення бюджетної безпеки на державному рівні всі проблеми, що виникають, і ті, які можуть виникнути в перспективі, повинні бути пов'язані в єдиний системний процес, спрямований на досягнення не розрізнених, а взаємопов'язаних основних цілей, які мають конкретні шляхи розвитку й інтенсифікації економіки.

Бюджетна програма є інструментом програмно-цільового управління реалізацією бюджетної політики держави, модель якого, за умови використання ПЦМ, може бути подана як цикл, що починається і закінчується з визначення переліку соціальних та економічних проблем, охоплює поетапне впровадження всіх заходів, необхідних для їх подолання [19; 194].

Кожний новий цикл бюджетування за програмно-цільовим методом починається з оцінювання ефективності бюджетної програми після завершення її реалізації, тобто визначається ступінь досягнення мети програми. На відміну від традиційного методу бюджетування, за якого увага приділяється лише контролю за цільовим використанням коштів, програмне бюджетування забезпечує функцію фінансового контролю, що базується на результатах програми.

Таким чином, результати аналізу поточного стану запровадження методів програмно-цільового управління реалізацією бюджетної політики України засвідчують започаткування зміщення акцентів з потреби у фінансових ресурсах, спрямованих на виконання функцій і завдань на майбутні результати використання державних фінансових ресурсів, забезпечення підвищеної ефективності використання бюджетних коштів. Це актуалізує

необхідність не лише цільового використання коштів, але й ефективності їх використання під час досягненні цілей бюджетної безпеки. Крім того, суттєвим здобутком, у розрізі суспільного розвитку, є поступовий відхід від суто контролюючого підходу до виконання зобов'язань і зосередження уваги на забезпеченні ефективності бюджетної політики, а також введення в бюджетний процес елементів аналізу порівняння наявних витрат і фактично досягнутих результатів.

Зауважимо, що виконання будь-якої бюджетної програми має соціальні наслідки. Вони можуть бути як прямими, тобто спрямованими на вирішення певної соціальної проблеми (наприклад, створення умов для вільного пересування людей з обмеженими фізичними можливостями), так і непрямими (наприклад, створення нових робочих місць під час будівництва інфраструктурних об'єктів). Однак основним інструментом реалізації соціально спрямованої бюджетної політики є розробка та реалізація соціальних програм.

Завданнями державної соціальної політики є гармонізація суспільних відносин, узгодження інтересів усього суспільства та окремих груп населення, забезпечення сталого людського розвитку, протидія бідності та соціальному відторгненню, забезпечення умов для гідної зайнятості та гідних умов життя, соціальної безпеки, розвиток галузей соціальної сфери: освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, культури [19; 194].

Нині відчуваються прояви системної соціально-економічної кризи, обумовленої військовими подіями на території держави, що спричинило часткове руйнування інфраструктури, обмежило можливості економічного розвитку та вплинуло на рівень життя суспільства.

Отже, бюджетна безпека є складною та багатовекторною економічною категорією, яка характеризується різноманітним сутнісними ознаками та формами прояву. З позицій системного підходу трактування поняття «бюджетна безпека» більшість науковців та практиків безпосередньо пов'язують з такими категоріями, як:

- «інтереси» (національні, державні, особистісні, корпоративні, суспільні тощо);
- «стійкість» (національної економіки, регіонів, окремих суб'єктів);
- «економічна незалежність» (економіки від внутрішніх та зовнішніх ринків, інституцій, суб'єктів господарювання);
- «розширеного відтворення» (забезпечення безперервного розширеного відтворення всіх суб'єктів фінансової системи) [92].

Вирішення цього питання в такому контексті актуалізує увагу на тому, що бюджетна безпека держави – це ефективна взаємодія всіх її інституціональних структур та суб'єктів господарювання, спрямована на забезпечення власних фінансових інтересів у контексті гарантування національної безпеки держави. Сформований підхід повинен бути адаптований і до процесу розширеного відтворення реального сектору економіки як економічної основи виконання державою покладених на неї функцій.

Трактування стійкості є фундаментальним, з урахуванням того, що без нього неможливо забезпечити такий стан економічного зростання і інноваційного розвитку економіки, який би дозволив забезпечити макроекономічну стабільність. Дана дефініція почала активно використовуватися в сучасній літературі лише останніми роками, проте набагато раніше почала вживатися в технічній сфері, а саме в контексті трактування поняття стійкості й нестійкості технічної системи [80].

Поділяємо думку багатьох науковців щодо можливості виокремлення декількох підходів до дослідження дефініції «економічна стійкість».

Перший підхід був сформований Р. Солоу і пояснює умови динамічної рівноваги економічної системи. Так, В. Ячменьова стверджує, що «... стійкість у загальному вигляді зумовлена можливостями внутрішніх енергоматеріальних сил елементів організації, які здатні підтримувати її у межах характерної для неї рівноваги і які відповідно дають можливість організації зберігати структуру і виконувати свої функції стійко, надійно у змінних умовах середовища». Значна когорта науковців, серед яких С. Анохін, І. Бланк, А. Загорулькін, Б. Колас,

О. Колодізєв, К. Нужний, В. Рошїн, Ю. Сімех, В. Сумин та ін., акцентують увагу на категорії стійкого стану, процесу забезпечення рівноваги під час дослідження «економічної стійкості» [80; 194].

Вагомими є підхід, який розглядає проблеми забезпечення стійкості на макрорівні, який досліджують такі науковці, як В. Дергачьова, Д. Ковальов і Т. Сухорукова, З. Коробкова, Є. Коротков, А. Шеремет, Ю. Масленко, Н. Кульбака І. Недін, І. Сенько. На їхню думку, економічну стійкість підприємств доцільно ототожнювати з їхнім фінансовим станом [80; 194]. Проте фінансова стійкість, на думку вказаних науковців, забезпечується лише під час результативного функціонування підприємств, що генерує можливості посилення фінансового потенціалу та створення необхідних резервів.

Третій підхід оцінювання стійкості економічної системи ґрунтується на положеннях концепції стійкого розвитку, а прихильниками цього підходу є А. Деркач, Л. Мельник, А. Семенов та А. Фадеева, які наголошують на тому, що стійкий розвиток можливий лише за умови збалансування економічних, екологічних та соціальних цілей, за умови, коли темпи економічного зростання знаходяться в межах темпів відтворення природних ресурсів.

Прихильниками наступного підходу є такі відомі економісти та вчені, як Дж. С. Міль, Й. Шумпетер, Р. Харрод, Ф. Котлер, Д. Морріс, А. С. Воронов, Н. В. Шандова, які наполягають на тому, що зростання економіки можливе лише за умови відхилення економічної системи від стану рівноваги, що дає можливість забезпечити зростання кількісних і якісних параметрів соціально-економічного розвитку.

Існуюча практика застосування вищенаведених концепцій сталого розвитку дає змогу окремо розглядати декілька ключових підходів до управління економічною стійкістю:

1. Системний підхід розглядає економічну стійкість як згенеровану сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових, взаємодія яких забезпечує розширене відтворення фінансової системи в результаті визначення оптимального співвідношення елементів системи, а також формування стійких структурних зв'язків між ними. Саме тому управління

економічною стійкістю перебуває в площині забезпечення максимальної взаємодії всіх її елементів, а також дотримання цілісності системи в умовах трансформації фінансових відносин.

2. Ситуаційний підхід спрямований на виявлення можливих взаємозалежностей та закономірностей функціонування економічної системи в просторі й часі з метою забезпечення її економічної стійкості та розробки системи дій, спрямованих на дотримання динамічної рівноваги. У межах цього підходу економічна стійкість визначається як динамічна змінна, яка може бути досягнута лише в процесі активної взаємодії з навколишнім середовищем. Наявні кількісні параметри постійно змінюють наявні якісні характеристики системи, що призводить до порушення внутрішнього підпорядкування її елементів [22; 78]. Саме тому руйнування існуючої рівноваги призводить до виникнення нових стійких економічних зв'язків, що дозволяє перейти економічній системі на новий рівень власного розвитку.

3. Інтеграційний підхід визначає економічну стійкість як наявну сукупність економічних систем на мікро-, мезо- та макрорівнів. Такий підхід передбачає вивчення економічних процесів у площині дослідження особливостей функціонування економічної системи, яка містить у собі економічні системи різного рівня: держави, регіонів, галузей економіки, суб'єктів господарювання [79].

Підсумовуючи вищерозглянуті підходи, треба зазначити, що процес забезпечення економічної стійкості вимагає реалізації системи дій, спрямованих на реалізацію стратегічних завдань з урахуванням деструктивного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Процес управління економічною стійкістю системи передбачає застосування різноманітних методів управління (економічних, соціальних, адміністративних), метою застосування яких є забезпечення економічної стійкості системи.

Питання визначення особливостей механізму забезпечення розвитку економічної системи перебуває під увагою багатьох науковців та практиків. А тому в процесі дослідження досить часто здійснюється поєднання системного та синергетичного підходів. Системний підхід формує можливість представити

структуру економіки, а також запропонувати механізм її розвитку як системи, яка формується з окремих самодостатніх елементів. Однак саме їх взаємодія зумовлює формування загальних якостей та властивостей цілісної органічної єдності, яка не притаманна його окремим елементам. Механізм розвитку системи відповідно до існуючих принципів системного підходу постає як послідовний динамічний процес, що складається з таких стадій його розвитку: виникнення, становлення, зрілості та перетворення. Стадія перетворення може виступати як кінцевий етап розвитку системи, відображаючи припинення її існування, загибель, а може характеризувати перехід системи з однієї стадії розвитку до іншої, який відбувається під впливом внутрішніх та зовнішніх причин [211].

Розуміння принципів синергетичного підходу, методології використання його для пізнання явищ та об'єктів нашої реальності дозволяє зрозуміти об'єктивні процеси самоорганізації систем, їхню поведінку в результаті впливу непередбачуваних чинників, причини швидкого руйнування та відновлення. Цей метод дозволяє описати та зрозуміти весь процес переходу конкретного об'єкта з одного рівноважного стану до стану хаосу з подальшим пошуком нових траєкторій розвитку, що відбувається у складному турбулентному середовищі, у якому на конкретний об'єкт здійснюють вплив чинники різної природи.

Дослідження процесу функціонування бюджетної системи країни за допомогою використання методології синергетичного та системного підходів надало можливість розглядати її як основу забезпечення бюджетної безпеки держави та розглядати як сукупність:

- взаємопов'язаних елементів, до яких належать суб'єкти, об'єкти та відносини, що між ними виникають;
- послідовних дій та явищ, що характеризують закономірності, причино-наслідкові зв'язки, рушійні сили та фактори об'єкта дослідження;
- статичних і динамічних процесів, що відображають механізм функціонування та розвитку бюджетної системи;

- об'єктивних, незалежних від зовнішнього управління механізмів і державного регулювання розвитку бюджетної системи [92].

Врахування виокремлених особливостей функціонування механізму розвитку бюджетної системи дозволило виділити його базові підсистеми (рис. 2.9).

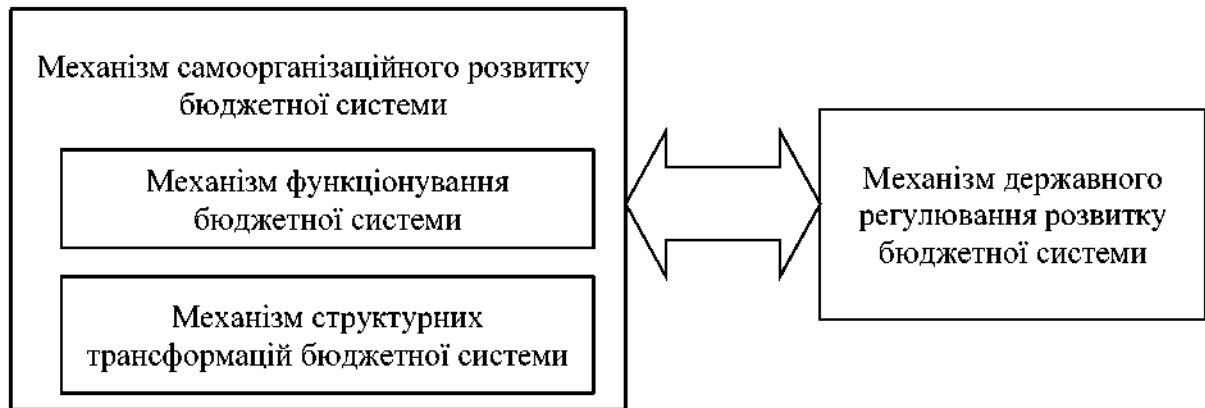

Рис. 2.9. Основні підсистеми механізму розвитку бюджетної системи

Джерело: сформовано автором за [19; 194].

Механізм розвитку бюджетної системи є циклічною послідовністю етапів її функціонування та розвитку. Він характеризує статичну структуру системи, відображає становлення та зрілість її елементів і зв'язків, які формуються під впливом незмінних цілей, сталості внутрішніх і зовнішніх факторів. Механізм структурних трансформацій відображає виникнення нових, руйнацію та перетворення вже наявних елементів і зв'язків системи, що формують її нову якість унаслідок змін цілей і зовнішніх факторів [92].

Узагальнення теоретичних підходів дослідження механізму розвитку бюджетної системи дало змогу виявити його особливості функціонування в Україні та дало можливість досліджувати як:

- механізм відкритого типу – передбачає можливі зміни в структурі національної економіки, виступає результатом і одночасно важливим фактором економічного розвитку, оскільки перебуває під впливом циклічного, господарського, ринкового механізмів, а також впливає на їх функціонування;

- механізм, який характеризується кількісними характеристиками, які можливо оцінити за допомогою економіко-математичних методів, які дають можливість спрогнозувати макроекономічні тенденції;

- механізм є складною макроекономічною системою;
- механізм має саморегулюючий характер та прямо керується державою;
- механізм розвитку бюджетної системи спрямований на забезпечення формування нових взаємозв'язків, метою яких є стабільне функціонування національної економіки [92].

Із цих позицій бюджетну безпеку доцільно розглядати як динамічну категорію, оскільки вона перебуває під впливом структурних трансформацій економіки. Наявність суперечливості певної частини теоретико-методологічних підходів здійснюють подальше обґрунтування та актуалізують необхідність методологічного дослідження бюджетної безпеки держави з урахуванням сформованих трансформацій фінансових відносин (рис. 2.10)

За цих умов вважаємо за доцільне здійснювати розмежування понять «бюджетна безпека», «бюджетна безпека держави», «забезпечення бюджетної безпеки держави», «політика забезпечення бюджетної безпеки держави», які є взаємодоповнюючими, проте неоднорідними категоріями та характеризують динаміку розвитку економіки, «забезпечення бюджетної безпеки держави» як сукупності організаційно-правових відносин. Забезпечення бюджетної безпеки держави базується на певному механізмі.

Бюджетна безпека держави – фінансова спроможність держави забезпечувати ефективно збалансування власних доходів і видатків з метою стимулювання розширеного відтворення реального сектору економіки, дотримання відповідних норм соціальних стандартів життєдіяльності суспільства, підвищення конкурентоспроможності та гарантування її фінансової та економічної безпеки.

Політика забезпечення бюджетної безпеки – це частина бюджетної політики держави, спрямована на досягнення макроекономічної стабілізації шляхом формування відповідних передумов інноваційного розвитку реального сектору економіки, збільшення частки високотехнологічного виробництва в структурі економіки, збалансування обсягу зобов'язань держави, дотримання низького рівня безробіття та високих стандартів життєдіяльності суспільства.

Рис. 2.10. Синергія теоретичних положень наукових підходів до формування механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин

Джерело: розроблено автором.

Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави повинен базуватися на основі розроблення відповідної парадигми та концепції його реалізації, систематизації інструментів та методів, визначення об'єктів, формування необхідного інституційного забезпечення (рис. 2.11) [33].

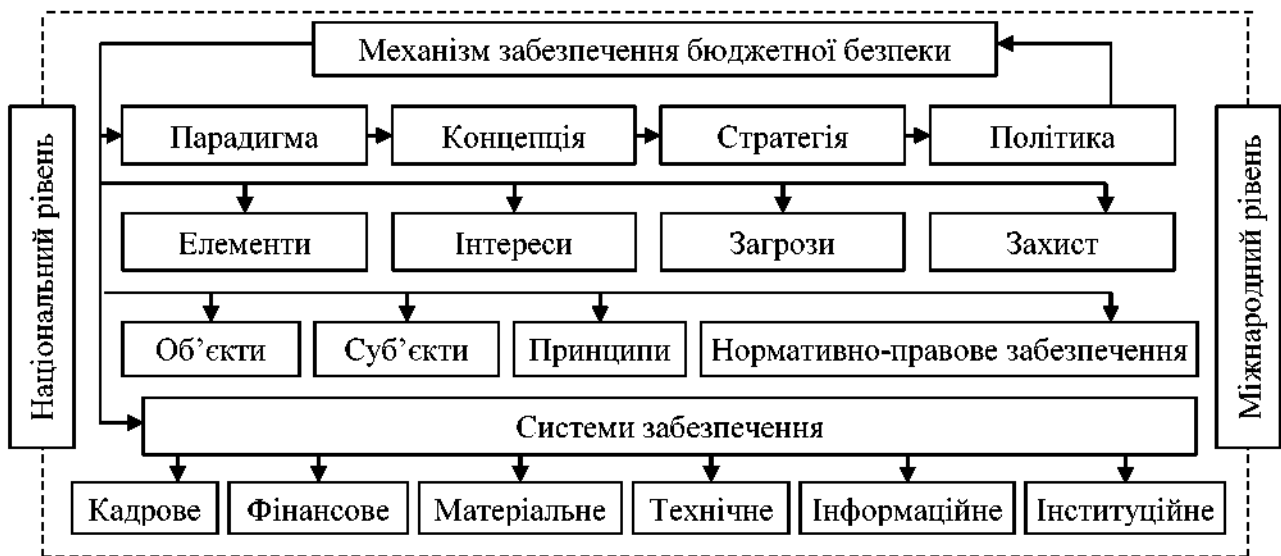

Рис. 2.11. Схематичне відображення структури механізму забезпечення бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Бюджетна безпека держави може бути забезпечена лише в результаті проведення виваженої економічної політики відповідно до існуючої стратегії соціально-економічного розвитку. Концепція бюджетної безпеки повинна містити пріоритетні цілі й завдання забезпечення безпеки, можливі шляхи, а також методи їх досягнення, застосування яких здійснювало б реальний вплив на її фактичний рівень. Зміст концепції забезпечення бюджетної безпеки спрямований на координацію дій загальнодержавних інституцій на забезпечення її належного рівня. Саме тому обґрунтування концепції бюджетної безпеки держави з урахуванням запропонованої парадигми генерує можливість забезпечення макроекономічної стабільності в довгостроковій перспективі [33; 92].

Стратегія бюджетної безпеки має бути орієнтована на розроблення та поступове впровадження системи заходів, спрямованих на забезпечення динамічних позитивних процесів соціально-економічного розвитку і подолання можливих загроз розвитку фінансової системи. Це вимагає визначення поточних і довгострокових пріоритетів та шляхів забезпечення належного рівня бюджетної безпеки держави.

Як економічна категорія бюджетна безпека втілює в собі сукупність економічних та фінансових відносин, синергетична взаємодія яких формує можливості забезпечення економічного зростання, гарантування економічного

суверенітету, зростання добробуту населення в умовах трансформації фінансових відносин [80]. Вона є сукупністю економічних, фінансових, технологічних, екологічних, соціальних, демографічних, наукових відносин. Особливість бюджетної безпеки держави як категорії полягає в тому, що вона є індикатором рівня ефективності функціонування структурних елементів, що, в свою чергу, уможлиблює виявлення загроз та нівелювати їхній негативний вплив [113].

За умови дослідження національних економічних інтересів держави як сукупності потреб суспільства, то саме вони мають бути основою для виникнення інших інтересів [113].

Таким чином, головні компоненти механізму забезпечення бюджетної безпеки держави пов'язані з можливістю безпосередньої реалізації існуючих національних і державних інтересів України й, відповідно цілей, які їх формують.

Саме тому основною метою бюджетної безпеки держави є забезпечення державного суверенітету, збереження тенденцій динамічного соціально-економічного розвитку.

Бюджетна безпека держави безпосередньо пов'язана з її суверенітетом. Необхідно підкреслити, що основою економічного суверенітету як головної складової державного суверенітету і, отже, механізму забезпечення бюджетної безпеки держави є власність право суспільства на власне національне багатство, обсяг якого визначає рівень бюджетної безпеки держави [113].

Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави має бути спрямований на передбачення розладу економічної системи, тобто критичних умов і параметрів, які формують передумови визначення ступеня її безпеки. При цьому порогом чутливості є відповідний рівень безпеки, за якого система має здатність розвиватися. Перевищення порогу вразливості свідчить про перехід такої системи в новий дисипативний стан, в якому можуть відбуватися різні стохастичні процеси, вплив яких може привести систему до нового етапу розвитку, або її занепаду (рис. 2.12).

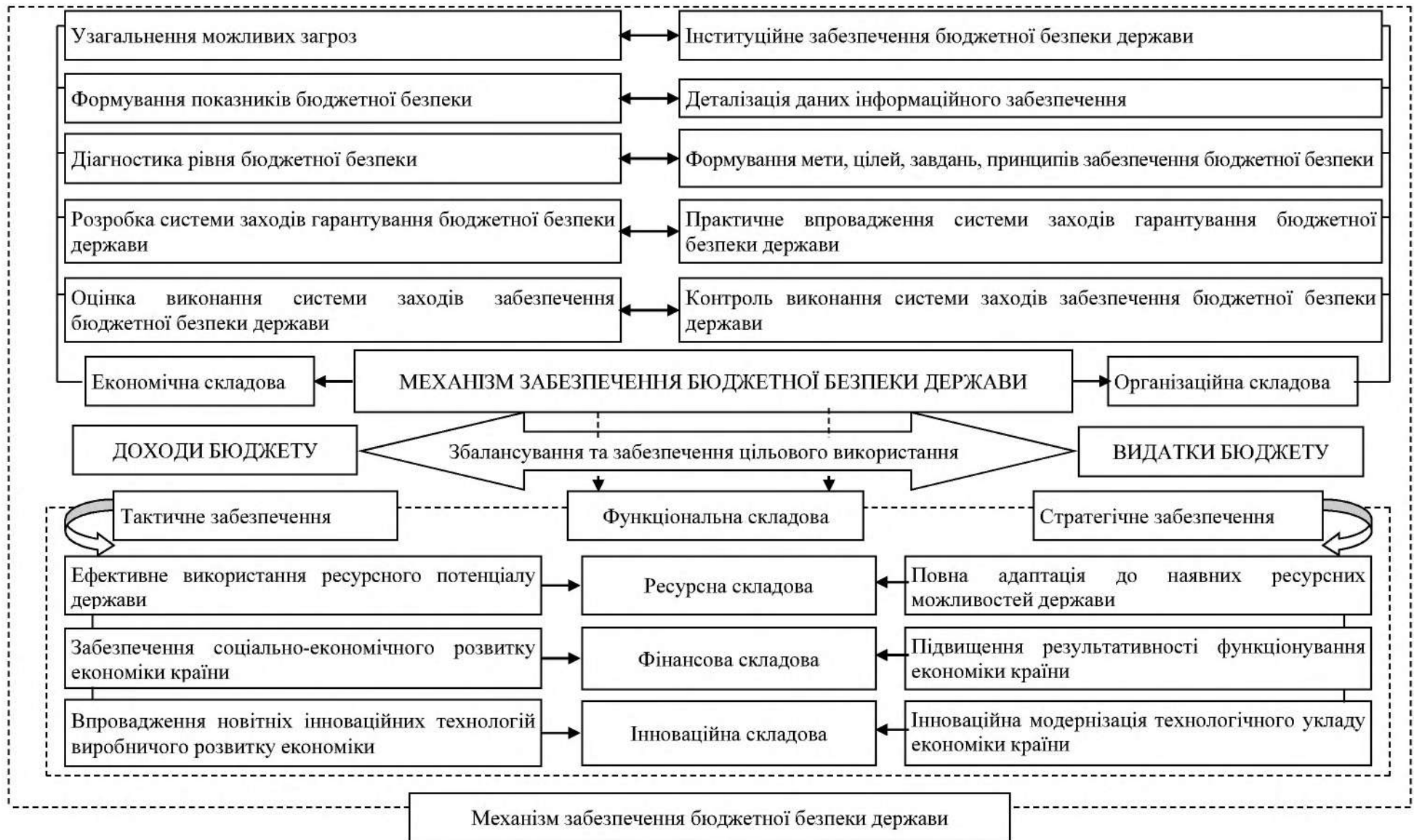

Рис. 2.12. Структура механізму забезпечення бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Для цього необхідно сформувати систему управління бюджетною безпекою, яка в межах механізму забезпечення дасть змогу використати всі наявні інструменти забезпечення стійкого розвитку держави (табл. 2.3). Основою державної політики у сфері підтримки механізму забезпечення бюджетної безпеки держави є нейтралізація існуючих факторів небезпеки для забезпечення існування і інноваційного розвитку економіки, суспільства та держави [29].

Таблиця 2.3

Складові системи управління бюджетною безпекою держави

Складові	Характеристика складової
Об'єкт управління	Рівень бюджетної безпеки держави, який забезпечує можливість реалізації сталого розвитку економіки.
Суб'єкти управління	Внутрішні – держава у формі наглядових та регуляторних органів, власники та керівники підприємств, суб'єкти господарювання, управлінський персонал, працівники підприємств. Зовнішні – міжнародні фінансово-кредитні інституції, контрагенти.
Мета управління	Забезпечення максимально можливого рівня реалізації інтересів держави та задоволення потреб суспільства при здійсненні оптимальних ресурсних витрат на мінімізацію ризиків, що супроводжують досягнення оптимального рівня бюджетної безпеки.
Рівні управління	Стратегічний, тактичний, оперативний.
Принципи управління	пріоритетності національних інтересів; збалансування економічних інтересів; глобальної інтеграції; системної протидії; правового регулювання; системно-синергетичного впливу; наукового обґрунтування; взаємозалежності.
Функції управління	Організація системи бюджетної безпеки держави, визначення та регулювання рівня бюджетної безпеки держави, контроль за динамікою основних показників бюджетної безпеки держави, формування комплексу заходів захисту від загроз бюджетної безпеки держави на різних стадіях економічного циклу.
Форми управління	Інституційне забезпечення бюджетної безпеки держави, розроблення та впровадження стратегії та концепції управління бюджетною безпекою держави в контексті циклічності її економічного розвитку, контроль за дотриманням норм та правил бюджетної безпеки, визначених законодавством.
Методи управління	Інституційно-правовий, адміністративний, економічний, організаційно-технологічний, інформаційний, правовий, технологічний.
Етапи управління	Визначення основних внутрішніх та зовнішніх факторів негативного впливу на рівень бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин; розроблення системи заходів нівелювання негативних впливів; моніторинг рівня бюджетної безпеки та розроблення комплексу заходів його забезпечення.

Джерело: розроблено автором.

У сучасній економічній літературі значна кількість науковців розглядають можливі показники, які виступають індикаторами небезпеки держави:

- неспроможність фінансової системи держави збалансувати фактори економічної кризи, що призводить до втрати темпів розвитку реального сектору економіки та паралізує економіку держави;

- втрата ресурсного потенціалу і відсутність сформованих можливостей адаптації фінансової системи до реагування на загрози, що виникають;

- накопичення значного технічного й морального зносу основних засобів провідних галузей національної економіки, відсутність їх інноваційного розвитку та модернізації [80];

- посилення інфляційних очікувань у короткостроковому періоді та втрати платоспроможності держави;

- поглиблення кризових явищ у процесі функціонування фінансової системи, а також неможливість відновлення динаміки функціонування економічної системи;

- приховані та наявні прояви вищезазначених показників та тенденцій виступають свідченням наближення загроз соціально-економічної стабільності економіки, а їх посилення підтверджує руйнування стабільності економічних відносин, посилення соціальних конфліктів, формування передумов бюджетної небезпеки [80].

Саме тому застосування фінансового механізму забезпечення бюджетної безпеки держави формує можливість реалізації наявних національних інтересів, а його методи, інструменти та забезпечення виступають гарантами дотримання національної економічної безпеки. Це твердження вимагає поглибленого обґрунтування відповідних методичних та методологічних підходів, є основою розробки концепції забезпечення бюджетної безпеки держави, яка опосередкована наявністю таких загальних позицій, серед яких:

- визначення місця нашої держави на міжнародній арені;

- окреслення найважливіших сфер функціонування національної економіки, які визначають пріоритетні економічні інтереси держави;

- групування наявних і прихованих загроз розвитку національної економіки з урахуванням її структурного поділу;
- наявність методів та інструментів попередження та протидії можливим загрозам;
- розробка альтернативних сценаріїв забезпечення бюджетної безпеки держави з урахуванням наявних трансформацій фінансових відносин.

У будь-якому варіанті механізм забезпечення бюджетної безпеки держави повинен охоплювати такі складові елементи:

- 1) фінансові та економічні інтереси;
- 2) наявні та приховані загрози;
- 3) механізм протидії [35].

Існування механізму протидії загрозам бюджетної безпеки держави обумовлено необхідністю запобігання або нейтралізації будь-яких проявів макроекономічної нестабільності, або втрати національної безпеки. З урахуванням достатньо широкого охоплення впливу бюджетної безпеки на фінансову систему можливі методи та засоби захисту бюджетної безпеки є достатньо різноманітними.

Ключовою характеристикою цих заходів є їх спроможність нівелювати можливі негативні фактори, а також знижувати рівень бюджетної небезпеки. Саме тому держава в процесі забезпечення бюджетної безпеки повинна застосовувати всю їх сукупність, яка буде видозмінюватися залежно від наявних трансформацій фінансових відносин, а також пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

Проте застосування системи заходів забезпечення бюджетної безпеки держави повинно бути підпорядковано таким принципам [35; 55]:

- а) балансу державних інтересів та інтересів суб'єктів господарювання;
- б) законність та правомірність їх застосування;
- в) наявність спільної правової, економічної та соціальної відповідальності за дотримання її належного рівня.

Основними принципами механізму забезпечення бюджетної безпеки держави є:

- пріоритетності національних інтересів – здійснення сукупності заходів, спрямованих на забезпечення бюджетної безпеки держави повинно базуватись на гарантуванні збереження національних інтересів держави;

- збалансування економічних інтересів – дотримання інтересів усіх учасників процесу забезпечення бюджетної безпеки держави;

- глобальної інтеграції – налагодження взаємовигідного партнерства з міжнародними фінансовими інституціями лише за умови збереження існуючих пріоритетів забезпечення бюджетної безпеки держави;

- системної протидії – розробка інститутами влади комплексу заходів попередження можливих ризиків та загроз бюджетній безпеці держави, а також їх готовність і здатність до швидкого реагування та нівелювання наслідків цих загроз;

- правового регулювання – дотримання законодавчих та правових норм у процесі забезпечення бюджетної безпеки держави;

- системно-синергетичного впливу – забезпечення відповідного рівня бюджетної безпеки держави досягається кумулятивною дією всіх її суб'єктів та має зворотний синергетичний вплив на рівень соціального-економічного розвитку країни, можливості національної економіки;

- наукового обґрунтування – передбачає побудову всієї системи забезпечення бюджетної безпеки держави з урахуванням наявних наукових підходів та адаптованого світового досвіду;

- взаємозалежності – стан бюджетної безпеки держави є результатом функціонування всіх учасників фінансової системи як на рівні держави, так і за її межами, при цьому на внутрішнє середовище забезпечення бюджетної безпеки постійно впливають чинники зовнішнього середовища та викликають відповідний вплив на з її боку.

Трансформація фінансових відносин обумовлена існуванням глобалізаційних процесів, які, з одного боку, забезпечують формування інноваційних умов і джерел розвитку, проте, з іншого боку, містить у собі загрози: технологічні, економічні, соціальні, інфраструктурні. Сформовані

виклики є передумовою виникнення локальних криз, які можуть набувати глобального характеру і спричиняти передумови бюджетної небезпеки. Саме тому бюджетна безпека держави виступає пріоритетним напрямом її бюджетної та економічної політики для будь-якої держави світу, а отже, потребує детальної уваги з боку всіх учасників фінансових відносин [73].

Водночас наявність деструктивних тенденцій розвитку національної економіки пов'язано з наявністю загроз, які формуються під впливом процесу глобалізації світової економіки. На сьогодні національна економіка України перебуває під значним впливом та залежить від світової кон'юнктури, стала імпортером дешевої робочої сили, суттєво зменшила виробництво високоінтелектуальної продукції, що пов'язано з її перебуванням в 3–4 технологічному укладі. Вирішення цієї проблеми перебуває в площині інноваційної модернізації переважної більшості галузей національної економіки, що вимагає значних інвестиційних та фінансових ресурсів, а також дозволить перейти до економіки розширеного відтворення.

Впровадження економіки розширеного відтворення, крім економічних та фінансових трансформацій, перебуває під впливом соціальної свідомості суспільства, що, у свою чергу, формує можливість генерування інституційного забезпечення реалізації пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку в найближчій перспективі. Ця проблема перебуває під значною увагою вітчизняних науковців та практиків, серед яких Л. Шевченко, С. Макуха, О. Гриценко [55], які вважають, що «інституціональний аналіз та інституціональне проектування мають бути доповнені інституціональним суб'єктуванням, тобто пошуком, організацією або навіть “вирощуванням” суб'єкта, зацікавленого у здійсненні перетворень, а також спроможних їх реалізувати». У зв'язку з цим розробка та реалізація фінансового механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин виступає вагомим складовою політики розширеного відтворення, а реалізація якого залежить від його інституціональної підтримки.

Саме тому наявність та дотримання сформованих умов відповідальності держави та суспільства виступає результатом їхньої інституціонально-функціональної зрілості. Поточний стан інституціонального середовища, а також динаміка його зростання визначаються наявним потенціалом функціонування суб'єктів господарювання різних рівнів.

Сукупність суб'єктів, які активізують процес випереджального економічного розвитку формується в результаті зрілості громадянського суспільства. Це відбувається лише за умови готовності суспільства до реформування фінансових відносин шляхом суттєвих змін організації економічних відносин суспільства і держави, формування нового рівня фінансової довіри.

2.3. Інструментарій забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин

Державний бюджет країни є головним фінансовим планом, який визначає можливість реалізації економічних і соціальних інтересів її громадян під час виконання покладених на неї функцій шляхом розподілу та перерозподілу частини національного доходу на соціально-економічний розвиток держави загалом та її суб'єктів господарювання зокрема.

У цьому контексті використання бюджету як фінансової бази державного регулювання ринкової економіки пов'язано з категорією «бюджетна безпека». Саме бюджетна безпека є основною умовою здатності держави здійснювати фінансово-економічну політику відповідно до національних інтересів [10].

У сучасних умовах існує нагальна необхідність застосування сукупності можливих методів і інструментів забезпечення стійкого економічного зростання та покращення добробуту громадян і підвищення соціальних стандартів [16]. У такій ситуації посилюється вагомість подальшого вдосконалення інструментарію реалізації державної бюджетної політики як важливого фактора соціалізації суспільного розвитку, тому що такий

інструментарій є найдієвішим та найефективнішим під час забезпечення досягнення пріоритетів соціально-економічного розвитку в умовах трансформації фінансових відносин.

Категорія трансформації є дискусійною та багатогранною, що привертає увагу багатьох учених та практиків [70]. Аналіз публікацій показав, що питанню розкриття сутності трансформації приділено недостатньо уваги. Зазвичай під трансформацією прийнято розуміти динамічну зміну певного явища або процесу, перегляд підходів до функціонування систем різного масштабу, результатів їх взаємодії та впливу на кінцеві результати, що визначаються різноманітними чинниками.

Вона трактується як взаємно стимулюючі зміни моделей соціальної дії, з одного боку, та функціонування соціальних інститутів, пов'язаних із наміром, цілеспрямованим впливом номінальних установок (формальні норми, процедури або правила) – з іншого. Інший підхід застосовано в монографії професора Г. І. Башнянина [55; 194], де в загальному розумінні трансформація є «стадією розвитку будь-якої економічної системи, пов'язаної з її перетвореннями, видозмінами. В якісному значенні вона описує кінцевий стан розвитку, реорганізацію цілісної системи шляхом імплементації її як елемента в систему вищого рівня розвитку». Тобто трансформація є формою зміни, що має завершений вигляд якісного цільового перетворення об'єкта в процесі його економічного розвитку.

Нині трансформаційні процеси досліджуються багатьма науковцями, та більшість їхніх робіт має спрямування на дослідження трансформації економічної системи. Так, соціально-економічна трансформація розглядається як процес поступового екстенсивного та інтенсивного цільового переходу однієї системи на іншу, що приводить до появи системи нової якості. Сутністю трансформації економічної системи є її якісні перетворення, які можна структурувати за глибиною (збагачення природи економічної системи чи набування її нових якостей); за динамічністю (швидкоплинні, переважно більш якісні, чи уповільнені, які характеризуються кількісними змінами); за формою

прояву (інтенсивні чи екстенсивні зміни); за вектором спрямування (забезпечують прогресивні, циклічні або регресивні зміни); за шириною охоплення елементів системи (вибіркового або загального впливу).

На думку Н. І. Гражевської, доцільно аналізувати трансформацію як узагальнену форму функціонування економічної системи, яка нерозривно пов'язана з екстенсивними та інтенсивними змінами, перебуванням економічної системи в стані спокою, розвитку або спаду. Наведене твердження заслуговує на особливу увагу, оскільки вчений досліджує трансформацію у взаємозв'язку з фазою стійкості певної системи. На практиці управління системами подібного рівня є надзвичайно важливою складовою, однак це управління має носити керований характер [55; 194].

Зміст дефініції «трансформація» має своє відображення і в Економічній енциклопедії, яка розкриває її сутність як «процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших» [35]. Попри те, що такий підхід є достатньо поширеним. Схожу думку поділяють також Г. М. Поченчук та Н. В. Петришина, які розглядають трансформацію як достатньо складаний процес змін, унаслідок якого відбувається корегування кількісних і якісних параметрів систем, а також їхніх складових [35; 55].

На наше переконання, дослідження економічної природи цієї категорії з урахуванням специфіки фінансових відносин дає змогу дати таке визначення: трансформація – це сукупність змін, які відбуваються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, реалізація яких формує новий якісний та кількісний стан або дозволяє отримати нові результати, змінювати підходи до управління та організації.

Отже, після аналізу підходів до сутності категорія «трансформація» можемо визначити сутність категорії «трансформація фінансових відносин». Будемо вважати, що сутність трансформації фінансових відносин полягає у зміні способу їх організації, що виникають між учасниками економічних відносин у процесі їхньої фінансово-господарської діяльності, з одного якісного стану в інший під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Трансформації фінансових відносин є об'єктивним явищем, яке має місце через множину причин [91].

Незважаючи на достатньо широку площину дослідження фінансових відносин необхідно виокремлювати специфічні особливості формування та розподілу фінансових ресурсів. Накопичення фінансових ресурсів відбувається завдяки наявності у суб'єктів господарювання відповідних грошових фондів, що дозволяє визначити фінансову систему як однорідну сукупність її окремих ланок, які мають певні особливості накопичення та перерозподілу державних фінансових ресурсів, розпорядниками яких є не лише держава, а також фінансові інституції, суб'єкти господарювання, нефінансовий сектор та суспільство [120].

На погляд В. М. Опаріна, у фундаментальному дослідженні «Фінанси (Загальна теорія)» «форми фінансових відносин – це виокремленні за певною ознакою складові фінансів, сукупність яких детермінується категорією фінансова система» [118].

Попри наявність значних напрацювань окремі зарубіжні науковці трактують категорію «фінансова система» більш звужено. Зокрема, Роберт К. Мертон та Зві Боді наполягають на тому, що «фінансова система включає ринки, посередників, фірми, що надають фінансові послуги, та інші інституції, за допомогою яких домогосподарства, приватні компанії та урядові організації реалізують фінансові рішення, які вони приймають» [111].

Разом з тим неоднорідна структура економіки та різні темпи економічного розвитку призводять до того, що фінансові системи держав відрізняються за своєю структурою, демонструючи сформовану модель економіки. Проте побудовані на сформованих фондах фінансових ресурсів, мобілізованих із використанням різних фінансових інструментів.

Нині можна виокремити декілька десятків специфічних підходів до побудови моделі фінансової системи в окремих країнах світу, проте вони залишаються динамічними та нестабільними.

Формування державних фінансів відбувається за рахунок фінансових систем, які включають у себе бюджети відповідних рівнів, фонди цільового призначення, державне кредитування, фінансові ресурси суб'єктів господарювання різних форм власності. Особливість функціонування державних фінансів полягає в тому, що вони забезпечують відносини перерозподілу ВВП, результат яких узагальнюється в зведеному бюджеті держави.

За рахунок використання податкового механізму держава здійснює мобілізацію фінансових ресурсів до бюджету, визначає результативність фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, впливає на рівень соціальних стандартів суспільства.

Наявність трансформацій фінансових відносин, які відбуваються в національній та світовій економічній системі під впливом глобалізаційних процесів призводить до набуття новітніх її ознак і характеристик [132]:

- поглиблення глобалізаційних процесів у світовому масштабі призводить до суттєвого збільшення обсягу світового ВВП, методів та інструментів його генерування, а також сприяє збільшенню учасників цих процесів;

- за рахунок активного розвитку транснаціональних корпорацій та монополізації фінансових ринків відбулося суттєве зменшення ролі державного регулювання організації фінансових відносин у національному масштабі, що сформувало передумови пошуку нових дієвих механізмів забезпечення не лише бюджетної безпеки, але і збереження державного суверенітету;

- суттєва та невідворотна діджиталізація всіх сфер суспільного життя, а також національних економік загалом, суттєво змінило світові економічні відносини, та заклало передумови не лише формування нових можливостей, але також і спричинило появу нових видів ризиків, адекватне нівелювання яких не здатна забезпечити жодна фінансова система. Серед таких ризиків слід виділити: складність гарантування безпеки національної грошової одиниці, низький рівень інформаційної безпеки, загрози міжнародної фінансової нестабільності та інше. Саме тому надзвичайно важливими аспектом залишається забезпечення стійкості фінансової системи в умовах подальшої глобалізації, що передбачає поєднання інструментів та методів реальної та інформаційної економіки з метою

узгодження складних взаємозалежностей. Застосування передових технологій інформаційної економіки сприятиме збільшенню темпів світового фінансового зростання, проте це може призвести до надшвидкого витрачання обмежених світових ресурсів;

– діджиталізація фінансових ринків привела до активного застосування її учасниками міжнародних платіжних систем, що вимагало формування глобальних баз даних, використання яких обумовило підвищення ефективності функціонування фінансової системи.

Бюджетна політика України останнім часом зазнала суттєвих змін, які зумовлені політичною кризою в країні та загрозою військових конфліктів з боку інших країн, що посилило вимоги до забезпечення її високої ефективності. З одного боку, використання інструментів реалізації державної бюджетної політики дозволяє підтримувати позитивну динаміку платіжного балансу, забезпечувати підвищення соціальних стандартів, з іншого боку, спричиняє наявність ризиків, пов'язаних зі зростанням обсягу дефіциту бюджету та втратою макроекономічної стабільності [16].

Зазначене актуалізує необхідність розроблення та впровадження нової більш ефективної науково обґрунтованої стратегії бюджетної політики України, яка повинна забезпечити зміну пріоритетів соціально-економічного розвитку в напрямі інноваційної модернізації економіки, проте забезпечити збереження динаміки ефективних реформ бюджетної системи.

Інакше може відбутися поступове сповільнення економічної динаміки розвитку національної економіки, що призведе до зменшення обсягу фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні держави, а отже, буде мати вплив на рівень її бюджетної безпеки.

Метою бюджетної політики є досягнення позитивних соціально-економічних результатів: скорочення рівня безробіття, активізація малого та середнього бізнесу, забезпечення належного рівня життя суспільства та розвитку територій, створення передумов для нарощення фінансового потенціалу національної економіки.

Вибір пріоритетів реалізації бюджетної політики зумовлює відповідні акценти на групі інструментів. Акцентування уваги на забезпеченні економічного зростання формує передумови підвищення якості суспільних благ, збільшення видатків на науку та освіту, на противагу зазначеному збереження цінової стабільності та сприяння зайнятості населення передбачає проведення урядом політики, спрямованої на динамічне зростання обсягу видатків [19; 194].

Саме тому рівень бюджетної безпеки держави залишається ключовим індикатором ефективності організації бюджетного процесу та проведення бюджетної політики, а отже, перебуває серед стратегічних соціально-економічних пріоритетів і завдань держави [189].

Забезпечення бюджетної безпеки держави є надзвичайно актуальним для всіх країн світу. Посиленої уваги її рівень потребує під час структурних спадів національної економіки, які можуть відбуватися в державі, а також безпосередньо пов'язані з надходженням коштів до державного бюджету держави та забезпечення макроекономічної стабільності.

Нині в умовах міжнародної економічної інтеграції перед урядом кожної держави стоїть питання забезпечення фінансової та, як наслідок, бюджетної безпеки своєї країни, оскільки головною умовою розвитку країни як незалежної суверенної держави є забезпечення її національної та економічної безпеки.

У світовій практиці застосовуються два методологічні підходи до визначення цілей і завдань бюджетної безпеки.

При першому підході перелік пріоритетів і стратегічних цілей бюджетної безпеки формується органами державної влади та затверджується президентом держави або прем'єр-міністром. Такий підхід у закордонній практиці часто застосовується в період економічної та фінансової кризи, коли саме уряд повинен взяти на себе розробку та реалізацію бюджетної політики, спрямованої на швидке згладжування негативних явищ в економіці, викликаних кризою, і недопущення їх поширення в часі. У цей період уряд часто здійснює великі реформи, використовуючи модель «командування і

контроль». При цьому реформа починається зверху, і уряд бере на себе відповідальність за її проведення. Вибираючи цю модель, уряд повинен бути абсолютно впевненим у тому, що знайде підтримку у споживачів державних (муніципальних) послуг у тій сфері, яку планується реформувати.

Відповідно до другого підходу перелік цілей і завдань бюджетної безпеки формується на основі збору інформації про потреби суспільства в отриманні певних послуг і думки про якість одержуваних державних послуг. Цей підхід застосовується як у період економічного зростання, так і на стадії економічної рецесії з тим, щоб на основі аналізу думки споживачів державних (муніципальних) послуг виявити й усунути недоліки в діяльності виробників таких послуг, підвищити їхню якість, зокрема за рахунок скорочення неефективних державних підприємств, і доручити виконання послуг приватному сектору.

Розглядаючи закордонний досвід розробки та реалізації бюджетної безпеки в умовах світової фінансової кризи та подальшої економічної рецесії, можна виділити два основні типи бюджетної політики, які активно застосовувалися в зарубіжних країнах:

– забезпечення збалансованості бюджетів бюджетної системи країни за рахунок введення нових податків і скорочення витрат (стримуюча, або стабілізаційна, бюджетна політика). Вона покликана не допускати або стримувати швидке поширення негативних наслідків фінансової та економічної кризи. Такої політики дотримуються в період гострої фази кризи країни, що мають високий рівень життя населення і значний фінансовий потенціал (наприклад, ФРН, деякі країни Північної Європи), або країни Єврозони, які відчувають певні економічні труднощі (Ірландія, Португалія, Іспанія, Греція), або країни з перехідною економікою, що потрапили в залежність від рішень міжнародних фінансових організацій і Євросоюзу, які надають їм фінансову допомогу з метою подолання кризи та проведення структурних реформ і перетворень в економіці;

– стимулювання економічного зростання шляхом застосування системи податкових інструментів і контролю за витратами бюджету (стимулююча бюджетна політика). Цей напрям політики застосовувався такими країнами, як Франція (в перші роки після кризи 2008 р.), Данія, Великобританія, а також

державами, які реалізували фінансову політику «наздоганяючої модернізації» (Південна Корея, Сінгапур, Китай, Малайзія). Цієї бюджетної політики певною мірою дотримується нині й Україна. На відміну від першого типу, вона не дає швидкого економічного ефекту, але сприяє структурному оновленню економіки, зростанню доходів бюджетів і зміцненню бюджетної стійкості в довгостроковій перспективі [132].

Практичне забезпечення бюджетної безпеки здійснюється через бюджетний механізм, який схематично подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Складові бюджетного механізму

Складові бюджетного механізму	Сутність
Бюджетне планування та регулювання	Визначаються фінансові можливості держави щодо фінансового забезпечення розвитку її економіки та соціальної сфери.
Фінансові показники	Узагальнюючі: доходи та видатки, державний борг (зовнішній і внутрішній), рівень інфляції. Індивідуальні: рівень витрат бюджету на одного жителя, розмір податків, що сплачуються одним працюючим.
Нормативи	Характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів.
Ліміти	Є певними обмеженнями на витрати в інтересах держави, підприємця або громадянина.
Резерви	Покликані нейтралізувати дію непередбачуваних факторів, що можуть виникнути в майбутньому.
Система управління бюджетними коштами	Держава, в особі її виконавчих і законодавчих органів влади, встановлює методи розподілу національного доходу, форми грошових заощаджень, регулює види платежів, визначає принципи і напрями використання бюджетних коштів.

Джерело: складено автором на основі [19; 194].

Забезпечення бюджетної безпеки через бюджетний механізм здійснюється за допомогою прямих та непрямих методів. Так, до прямих методів належать правові та інші нормативні акти, які здійснюють безпосереднє регулювання економічних відносин між державою, суб'єктами господарювання та населенням через визначення ставок оподаткування, інших зборів, механізмів їх стягнення, відповідальності за правопорушення, що забезпечує результативність їхньої фінансово-господарської діяльності. Діяльність органів державної влади спрямована на перерозподіл бюджетних ресурсів, визначення їхніх складових належить до непрямих методів [19; 40; 67].

За допомогою бюджету держава виконує покладені на неї функції, забезпечує фінансування всієї соціальної сфери, задовольняє потреби населення в соціальних послугах. Серед об'єктивних факторів, які впливають на бюджетну політику держави, слід визначити: існуючий характер організації виробничих відносин; сучасний стан розвитку продуктивних сил, динаміка яких істотно впливає показники бюджету; природні, економічні та соціальні особливості країни; традиції та певний історичний етап розвитку. До суб'єктивних факторів впливу на бюджетну політику належать: державний устрій; бюджетна політика уряду; пріоритети соціально-економічного розвитку; поточна економічна ситуація та фаза економічного циклу держави.

Сукупність чинників, що обумовлюють об'єктивну необхідність існування бюджету, визначають вагому роль бюджетної безпеки держави в забезпеченні її фінансової та економічної стабільності [90].

Таким чином, бюджет як стрижневий елемент соціально-економічної системи країни визначає необхідність гарантування бюджетної безпеки, яка, будучи носієм суверенітету та умовою забезпечення стабільного розвитку держави, є пріоритетною складовою її економічної та фінансової безпеки.

Щодо сутності бюджетної безпеки, то тут, на нашу думку, варто виходити з теорії, що вибудовує суть безпеки із середовища людської діяльності та пояснює суть останньої з інституційно-суб'єктивного погляду, тим самим надаючи їй ознак динамізму. Синтезуючи таке розуміння безпеки з категорією бюджету, параметри якого відіграють роль ключових індикаторів оцінки фінансової стійкості та стабільності держави, зазначимо, що бюджетна безпека характеризує фінансовий потенціал, оцінений з погляду наявних бюджетних ресурсів і принципах їх формування та розподілу, за яких забезпечується здатність держави й суспільства до самозбереження і розвитку [138]. Змістовно це поняття виявляється в пошуку оптимальної величини бюджетних коштів у сумарних потребах споживачів бюджетних фінансових ресурсів. З огляду на те, що обсяг потреб апіорі перевищує обсяг наявних ресурсів, то й рівень бюджетної безпеки не може мати абсолютного значення.

Досягнення оптимального співвідношення між економічним та соціальним напрямами розвитку держави означає задоволення інтересів усіх груп населення. Таким чином, інструментарій державної бюджетної політики є основним фактором суспільного розвитку лише за умови інтеграції економічної та соціальної складових.

У цьому розрізі наукової проблеми слушною є думка В. П. Кудряшова, Л. В. Феценко, М. В. Чечетова, В. М. Гриньової, Н. Д. Чалої стосовно того, що перелік інструментів забезпечення бюджетної безпеки визначається її завданнями відповідно до етапу розвитку країни, а саме [66; 98]:

1) за допомогою використання податкового механізму, а також шляхом виконання фіскальної функції держави знаходження оптимального механізму, реалізація якого дозволить забезпечити достатній обсяг фінансових ресурсів, необхідний для забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності та збереження високих соціальних стандартів життєдіяльності суспільства;

2) знаходження за допомогою інструментів бюджетної політики оптимального співвідношення обсягів і структури видатків бюджету з метою скорочення обсягів державних зобов'язань, збільшення частки капітальних видатків, забезпечення допустимих розмірів державних гарантій;

3) забезпечення збалансування бюджету в частині скорочення обсягів міжнародного кредитування, формування необхідних фінансових резервів, створення фонду гарантування бюджетної безпеки;

4) збалансування фінансових можливостей та фінансових потреб серед бюджетів всіх рівнів [142; 194].

Ми погоджуємось із науковою позицією науковців та практиків, згідно з якою державна бюджетна політика має об'єктивну й суб'єктивну природу. Об'єктивна природа полягає у факті реалізації інструментів бюджетної політики в реальних економічних процесах, зумовлених об'єктивними економічними відносинами. Суб'єктивна природа визначається процесом розроблення бюджетної політики, в ході якого суб'єкт має детально вивчити характер розподільних процесів та їхні особливості, розробити інструментарій, що базується на об'єктивних процесах.

У зв'язку з цим інструментарій реалізації державної бюджетної політики як важливий фактор розбудови соціальної держави, на наше переконання, має враховувати динаміку макроекономічних процесів, зумовлену циклічністю економічного розвитку та кон'юктурою ринку, що дозволить адаптувати бюджетну політику держави до тенденцій і закономірностей соціально-економічного розвитку і, у такий спосіб, забезпечить її ефективність.

Зважаючи на результати проведеного дослідження генези та сучасного стану бюджетної політики України, суперечностей, що виникають у процесі її реалізації, проблем збалансованості доходів бюджету та соціальних зобов'язань держави, особливостей міжбюджетних відносин та умов запровадження програмно-цільового методу управління реалізацією бюджетної політики, а також беручи до уваги запропоновані для середньострокової перспективи пріоритетні завдання бюджетної політики, вважаємо за доцільне запропонувати класифікацію інструментів соціально орієнтованої державної бюджетної політики України, яка передбачає їх поділ на п'ять груп (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Класифікація інструментів державної бюджетної політики України

№ групи	Назва групи	Інструменти державної бюджетної політики України
1	Інструменти бюджетної політики, спрямовані на підвищення ефективності державних видатків	– середньострокове бюджетне прогнозування; – оптимізація кількості бюджетних програм та кількості головних розпорядників бюджетних коштів; – програмно-цільовий метод бюджетування (ПЦМ); – прозорість та відкритість бюджетної політики; – формалізація розрахунку базових соціальних стандартів.
2	Інструменти бюджетної політики, спрямовані на підвищення ефективності та продуктивності державних інвестицій	– ефективні державні закупівлі; – чітка і прозора методика визначення економічного і соціального ефекту від реалізації проєктів розвитку; – ефективна система державно-приватного партнерства; – цільові державні гарантії; – фінансовий моніторинг реалізації інвестиційних проєктів.
3	Інструменти бюджетної політики, спрямовані на активізацію бюджетної децентралізації	– закріплення за місцевими бюджетами частини податку на прибуток підприємств.

Складено на основі [19; 70; 219].

На нашу думку, одним із пріоритетних завдань бюджетної політики є підвищення ефективності державних видатків. При цьому основними інструментами бюджетної політики мають бути такі:

- застосування ефективного механізму середньо- і довгострокового бюджетного прогнозування [16; 19];

- наявний алгоритм визначення істотної кількості бюджетних програм, а також головних розпорядників бюджетних коштів. Так, визначення великої кількості головних розпорядників бюджетних коштів та бюджетних програм, практично унеможлиблює аналіз ефективності та обґрунтованості існуючих бюджетних запитів, а також аналіз відповідності напрямів використання державних фінансових ресурсів наявним пріоритетам соціально-економічної політики уряду;

- програмно-цільовий метод бюджетування (ПЦМ). З метою об'єктивної оцінки економічної ефективності різних бюджетних програм очікувані від їх реалізації результати повинні мати кількісний еквівалент;

- прозорість і відкритість бюджетної політики. Деталізація структури дохідної та видаткової частини бюджету, розміщення в засобах масової інформації звітів про поточний стан та проблеми реалізації стратегії забезпечення бюджетної політики, передусім щодо бюджетної заборгованості, обсягів податкових надходжень, реального бюджетного дефіциту, недовиконання окремих статей бюджету. Достатньо вагомою залишається необхідність поширення інформації щодо поточного стану та результатів виконання бюджетних програми, яку зобов'язані надавати головні розпорядники бюджетних коштів;

- формалізація розрахунку базових соціальних стандартів через формулу їх визначення з метою уникнення суб'єктивізму та невиправданого підвищення видатків соціального спрямування.

У сучасних умовах низької інвестиційної привабливості економіки держави, підвищення ефективності державних інвестицій матиме стимулюючий вплив на соціально-економічний розвиток України. Проте

державні фінансові інвестиції не в змозі надати відповідні інвестиційні імпульси для розвитку економіки, що обумовлено низькою ефективністю наявних об'єктів фінансування – проєктів, які мають результатом незначні фінансові результати; відсутністю сформованого сприятливого інвестиційного клімату в державі; обмеженістю бюджетних фінансових ресурсів, а також значною корупційною складовою під час їх використання.

З метою забезпечення результативності державних фінансових інвестицій, на наш погляд, є необхідність застосування наявних інструментів бюджетної політики, які спрямовані на забезпечення результативності їх використання, а саме: ефективні державні закупівлі, які сприятимуть розширенню внутрішнього попиту; чітка і прозора методика визначення економічного й соціального ефекту від реалізації проєктів розвитку за бюджетні кошти; ефективна система державно-приватного партнерства, яка визначається чітким розподілом фінансових зобов'язань та вигід між органами влади та приватними інвесторами; цільові державні гарантії (для кредитування проєктів інвестиційних проєктів загальнодержавного значення); фінансовий моніторинг реалізації інвестиційних проєктів, фінансування яких відбувається за рахунок коштів держави, а результати яких повинні бути публічно презентовані.

Активізація бюджетної децентралізації передбачає зміцнення фінансової основи органів місцевої влади через реалізацію таких інструментів бюджетної політики: закріплення за бюджетами місцевого рівня частини загальнодержавних податків, що активізує їхню роботу щодо забезпечення зростання відповідних надходжень від цих податків, забезпечення сприятливих умов ведення бізнесу.

Запропоновані інструменти сприятимуть посиленню фінансового потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів та формуванню прямої залежності між фіскальною активністю органів місцевого самоврядування та рівнем їхньої фінансової стійкості [66; 219].

Таким чином, функціональний аспект інструментарію забезпечення бюджетної безпеки як фактора суспільного розвитку охоплює сферу доходів бюджету (пряма залежність від інструментів податкової політики), сферу бюджетних витрат, процес управління бюджетним дефіцитом, державним боргом, а також міжбюджетні відносини.

На сьогодні в Україні склалася сприятливі умови для переходу від розгляду бюджетної безпеки як неминучого компромісу на шляху економічного зростання та подальшого ринкового реформування економіки до усвідомлення її ключової ролі у формуванні новітніх конкурентних переваг національної економіки. При цьому бюджетна безпека потребує трансформації в більш широке поняття – «бюджетна безпека суспільного розвитку», що передбачає її комплексну інтеграцію як одного з потужних генераторів у механізм економічного зростання країни [3].

Треба зауважити, що суперечності бюджетної безпеки є об'єктивним явищем, оскільки дана категорія охоплює значну кількість елементів фінансової системи, та впливає на загальну результативність її функціонування. Саме тому розв'язання цих суперечностей є неперервним процесом, особливо з огляду на швидку динаміку трансформації фінансових відносин, що потребує змін змісту бюджетної політики [169].

Отже, реалізація бюджетної політики за оптимального рівня бюджетної безпеки завжди є процесом нейтралізації можливих ризиків її забезпечення:

- у площині вирішення фінансових суперечностей громадян, які, з одного боку, виступають платниками податків та забезпечують виконання дохідної частини бюджету, а з іншого – виступають споживачами суспільних благ, фінансування яких здійснюється за рахунок відповідних видатків;

- площині вирішення фінансових суперечностей груп платників податків, кожна з яких прагне перекласти частину податного тягаря на інших учасників процесу оподаткування, при цьому забезпечити зростання власного споживання суспільних благ;

– площині вирішення фінансових суперечностей органів законодавчої та виконавчої влади, конфлікт фінансових інтересів яких формується рівнем владних повноважень щодо розподілу та використання державних фінансових ресурсів;

– площині вирішення фінансових суперечностей платників податків і органів державної влади, пов'язаного зі здійсненням контролю над бюджетними фінансовими ресурсами [33; 120].

Більшість сучасних держав світу в процесі проходження довготривалого розвитку знайшли власний шлях до вирішення вищезгаданих суперечностей, і дотримання фінансових інтересів усіх суб'єктів процесу забезпечення бюджетної безпеки. Одними із ключових напрямів вирішення цієї суперечності є забезпечення публічної прозорості витрачання бюджетних фінансових ресурсів, стимулювання громадянського контролю за їхнім станом, формування системи чіткого нормативно-правового регулювання дії всіх гілок влади.

На думку багатьох науковців, основна суперечність у досягнення достатнього рівня бюджетної безпеки та реалізації сучасної бюджетної політики України полягає в наявності дискусійного питання: чи підвищувати рівень соціального забезпечення громадян, або спрямовувати бюджетні кошти в розвиток національної економіки? У цьому випадку вся суперечливість полягає в тому, чи витратити бюджетні кошти для активізації господарської діяльності в країні, на підтримку окремих сфер та галузей національного господарства, відкрити нові підприємства, проінвестувати реалізацію нових інвестиційних проектів на діючих підприємствах і т. ін. У такому випадку економічний розвиток країни, його прискорення, дозволяє збільшити на фоні зростання темпів такого розвитку також надходження до бюджетів усіх рівнів, і це сприяє зростанню можливостей держави, спрямованих на гарантування належного рівня соціального забезпечення громадян. При цьому також відбувається зниження рівня безробіття, збільшується попит на трудові ресурси, зростає купівельна спроможність громадян. Однак у цьому випадку невирішеним залишається питання щодо терміну між вкладенням фінансових ресурсів в економічний

розвиток країни та отримання соціальних ефектів від цього. При цьому в початкові роки реалізації такої стратегії держава не може кардинально покращити умови життєдіяльності громадян, підвищити соціальні стандарти та гарантії.

З іншого погляду, спрямування бюджетних ресурсів на підвищення соціальних стандартів життя дозволяє в короткостроковий період збільшити рівень якості життя, сприяє покращенню умов життєдіяльності громадян. Проте при цьому економіка держави розвивається незначними темпами, більш еволюційним шляхом власного функціонування.

Наша наукова позиція полягає в тому, що соціальне забезпечення та економічний розвиток ні в який спосіб не можна протиставляти, а треба розглядати як єдиний складний механізм, елементи якого є стимулами один для одного.

Група суперечностей бюджетної політики стосується сфери доходів та видатків державного та місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин, державного боргу та фінансового контролю. Саме тому недостатній рівень синергетичної дії фіскальної і стимулюючої функцій, які сформовані податковою політикою уряду, не дозволяє формувати в достатньому обсязі податкові й неподаткові надходження, що формує передумови для низької ефективності функціонування механізму реалізації бюджетної політики у сфері доходів органів державної влади. Наявний механізм у частині здійснення бюджетної політики у сфері видатків бюджету унеможливорює ефективний вплив на соціалізацію суспільного розвитку, тобто на підвищення якості життя населення, оскільки не є орієнтованим на реалізацію стратегії розвитку української економіки, тому потребують удосконалення механізми державного кредитування, залучення до кредитних відносин домогосподарств і суб'єктів господарювання. Механізмом здійснення бюджетної політики у сфері міжбюджетних відносин не повною мірою враховується економічний, фінансовий, бюджетний, податковий потенціал регіонів. Механізм реалізації бюджетної політики у сфері обслуговування державного боргу має формуватися відповідно до завдань

переорієнтації його на мобілізацію переважно внутрішніх запозичень та підвищення ефективності використання залучених коштів. Механізм фінансового контролю реалізації бюджетної політики повинен сприяти забезпеченню цільового використання наявних бюджетних фінансових ресурсів, а також пошуку можливих резервів їх економії [169].

Бюджетна політика підтримки пріоритетних галузей економіки може розглядатися в аспектах створення умов зростання сукупного попиту та ділової активності у широкому комплексі галузей, пов'язаних із пріоритетними виробництвами; стимулювання концентрації фінансових ресурсів у перспективних галузях економіки з метою реалізації механізмів подальшої диверсифікації економіки, здійснення цілеспрямованих структурних зрушень для покращення її відтворювальної структури. Напрями видатків державного бюджету повинні узгоджуватися з потребами економічної політики загалом, мати чітко окреслений часовий проміжок, інакше тривала підтримка одних галузей та сфер спричинить виникнення структурних деформацій в економіці взагалі, зниження зацікавленості одержувачів такої підтримки в підвищенні результативності власної діяльності. У зв'язку з цим галузеві пріоритети мають змінюватися разом зі зміною стратегії соціально-економічної політики становлення суспільства. При цьому пріоритетним напрямом та механізмом реалізації стратегічних завдань бюджетної політики повинен бути бюджет розвитку у складі державного та місцевих бюджетів, роль якого має зростати в перспективі з огляду на реалізацію стратегії забезпечення бюджетної безпеки держави.

Отже, удосконалення бюджетної політики має здійснюватися комплексно, тобто у сфері державних доходів, видатків, міжбюджетних відносин, інституційного середовища бюджетної політики. Необхідним є формування прагнення до дотримання в бюджетному процесі загальних принципів, які є нормою в розвинених країнах, зокрема, чітко сформульовані цілі бюджетної політики, умови макроекономічного розвитку і його перспективи, основні очікувані фінансові ризики, удосконалення процедур, які стосуються розробки

та ухвалення основних напрямів бюджетної політики, що сприятиме формуванню бюджетної системи, яка достатньою мірою відповідатиме вимогам її адаптації до процесів розвитку суспільства [169; 194].

На наш погляд, реалізація запропонованих інструментів державної бюджетної політики України сприятиме підвищенню її ефективності та зміцненню бюджетної безпеки, що матиме прояв у зростанні рівня якості життя населення через гармонізацію забезпечення соціального захисту населення, підтримки соціальної сфери, розвитку пріоритетних галузей економіки, покращання діяльності суб'єктів господарювання.

Концептуальні дослідження ключових засад забезпечення бюджетної безпеки держави обґрунтовує правильність думки багатьох науковців, що саме вона є основою забезпечення фінансової та економічної безпеки держави, відповідає за збереження державного суверенітету та гарантує незалежність держави. Об'єднуючи в собі ключові вектори життєдіяльності суспільства, оптимальний рівень бюджетної безпеки держави забезпечує позитивну трансформацію фінансових відносин у суспільстві. З урахуванням вищенаведеного, методологічне обґрунтування та дослідження ролі бюджетної безпеки держави є одним із найбільш вагових стратегічних завдань, реалізація якого визначає вектор її соціально-економічного розвитку [89].

РОЗДІЛ 3 ДІЮЧА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Сучасні тенденції функціонування бюджетної системи держави

Передовий досвід європейських країн доводить, що динамічний розвиток держави, регіонів та громад у довгостроковій перспективі неможливо забезпечити без створення дієвої системи ефективного управління бюджетом.

Нині вітчизняні бюджети із суто економічного регулятора перетворились на інструмент політичних маніпуляцій, торгів, політичного розбрату та джерело корупційних бізнес-інтересів. Низька ефективність управління обмеженими бюджетними ресурсами не лише унеможливорює забезпечення результативного виконання державою покладених на неї функцій, погіршує якість життєзабезпечення суспільства та знижує рівень соціальних стандартів, але також і негативно впливає на ефективність функціонування реального сектору економіки.

Однак ефективне, комплексне управління бюджетом на всіх стадіях бюджетного процесу здатне забезпечити цілісну систему реалізації стратегічних пріоритетів держави, ключовим серед яких є забезпечення саме бюджетної безпеки. Підтримка належного рівня бюджетної безпеки держави є завданням уряду будь-якої країни світу, оскільки наближення цієї мети фактично означає спроможність держави вирішувати систему питань, які перебувають у площині функціонування фінансової системи, забезпечення економічної безпеки країни. Крім того, високий рівень бюджетної безпеки держави виступає індикатором можливості досягнення нею довгострокових стратегічних цілей зростання економіки, підвищення її інвестиційної привабливості, забезпечення кредитоспроможності країни на міжнародному рівні.

Саме тому моніторинг стану ефективності процесу формування та використання державних фінансів, дотримання їх цільового призначення, унеможливлення корупційних складових залишається одним із пріоритетних завдань держави й суспільства.

Водночас функціонування бюджетної системи держави перебуває під впливом багатьох факторів, сформованих у попередніх бюджетних періодах, які певною мірою залежні від поточної внутрішньої фінансової політики та зумовлені здебільшого об'єктивними процесами в минулому. Так, на сьогодні значним тягарем для державного бюджету є необхідність обслуговування значних сум міжнародних кредитів, отриманих Україною під час погіршення внутрішньої економічної ситуації протягом глобальної фінансової кризи, що значно знижує потенціал фінансової системи країни, погіршує рівень бюджетної безпеки [89].

Бюджетна безпека держави є інтегральним узагальнюючим показником функціонування її економічної та соціальної сфери. Узагальнення світового досвіду в контексті значущих подій, чинників, тенденцій, поглядів відомих учених та практиків у галузі економіки визначено, що основою для забезпечення бюджетної безпеки держави є поточний стан економіки, сформовані можливості для забезпечення стійкого економічного зростання з акцентуванням уваги на основних соціальних та економічних чинниках: населення; природні ресурси; створення капіталу; техніка.

Проведене дослідження існуючих методів і моделей оцінки бюджетної безпеки дає змогу дійти висновку про існування низки моделей оцінки її стану, які спираються на розрахунок інтегрального показника й окремих коефіцієнтів бюджетної безпеки України [135; 138].

Наявність вищеперерахованих чинників актуалізує питання пошуку та побудови комплексу взаємопов'язаних моделей, що дають змогу здійснювати оцінку, аналіз і прогнозування бюджетної безпеки держави.

Для оцінки рівня бюджетної безпеки держави використовуються різноманітні методи:

- моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх із середньосвітовими;
- оцінка темпів економічного зростання за допомогою динаміки основних макроекономічних показників;

- методи експертної оцінки;
- метод аналізу та опрацювання сценаріїв;
- методи оптимізації;
- теоретико-ігрові методи;
- методи корисності;
- методи розпізнавання образів;
- методи теорії систем;
- методи багатовимірного статистичного аналізу [55; 135; 138].

Однією з ключових перешкод динамічного моніторингу системи бюджетної безпеки держави є відсутність належної методологічної бази його здійснення, визначення її основних критеріїв та показників. При цьому критерій розуміється як ознака або умова, на підставі якої оцінюються складові безпеки та чинники, що визначають стан бюджетної безпеки й розміри ймовірної загрози. Інакше кажучи, критерій є мірою оцінки, яка дає змогу відбирати показники, індикатори та класифікувати їх. Критерії мають відповідати меті збирання інформації, а також урахувати методику формування банку даних та методів їх аналізу (можливість формалізації списку досліджуваного об'єкта, класифікації, узагальнення тощо). Одночасно сукупність наявних критеріїв повинні забезпечувати повноту й адекватність відображення через систему показників реальної ситуації, наприклад, урахування ситуативної кон'юнктури, особливостей специфіки кожного компонента бюджетної безпеки, характеру дії внутрішніх і зовнішніх чинників, рівня і масштабу процесу, що аналізується.

Система показників стану динаміки певної сфери безпеки покликана забезпечити комплексне відображення, по-перше, усієї сукупності зовнішніх чинників, що визначають рівень цієї сфери; по-друге, усієї повноти внутрішніх суперечностей самої сфери як джерела загрози. Характеристика кожного компонента сфери бюджетної безпеки має спиратися на досить обмежене коло показників. При цьому показники мають бути зіставними з минулими й майбутніми вимірами, результатами вивчення проблеми на різних ієрархічних рівнях (глобальному, національному).

Досліджуючи сукупність показників змісту і розвитку бюджетної безпеки, необхідно окрему увагу приділяти саме граничним (пороговим) значенням стану показників економічного розвитку, за межами яких настає загроза руйнації економічної та фінансової системи, а також показники підвищеної небезпеки [113; 135].

В економічній сфері до показників підвищеної небезпеки належать передусім:

1) втрата здатності фінансової системи держави вийти з економічної кризи внаслідок критичного впливу таких чинників, як втрата інвестиційної активності, технологічне відставання реального сектору економіки, міграція трудових ресурсів, зростання економічної злочинності, що паралізує економічну систему держави, а також формує загрози стану її безпеки;

2) критичне звуження ресурсного простору і втрату можливостей адаптації економічної системи до скорочення сировинних та енергетичних ресурсів;

3) якісну деградацію і структурну кризу індустриальних галузей унаслідок критичного падіння промислового, технологічного, науково-технічного, експортного, платіжного потенціалів держави;

4) інтенсивне зростання інфляційних процесів;

5) критичний стан інфраструктури держави;

6) розвал фінансової системи держави та ін.

Наближення до цих показників свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних значень – про вступ суспільства в зону нестабільності й соціальних конфліктів, тобто про реальний підрив економічної та бюджетної безпеки [55; 116].

З метою оптимізації якісного та кількісного оцінювання стану бюджетної безпеки держави потрібно створити систему процедур щодо збирання, аналізу, оцінки й обробки відповідної інформації, без якої всі оцінки бюджетної безпеки будуть відірвані від практики, а отже, науково і практично безперспективними.

Аналіз стану бюджетної безпеки передбачає використання значної кількості показників (рис. 3.1).

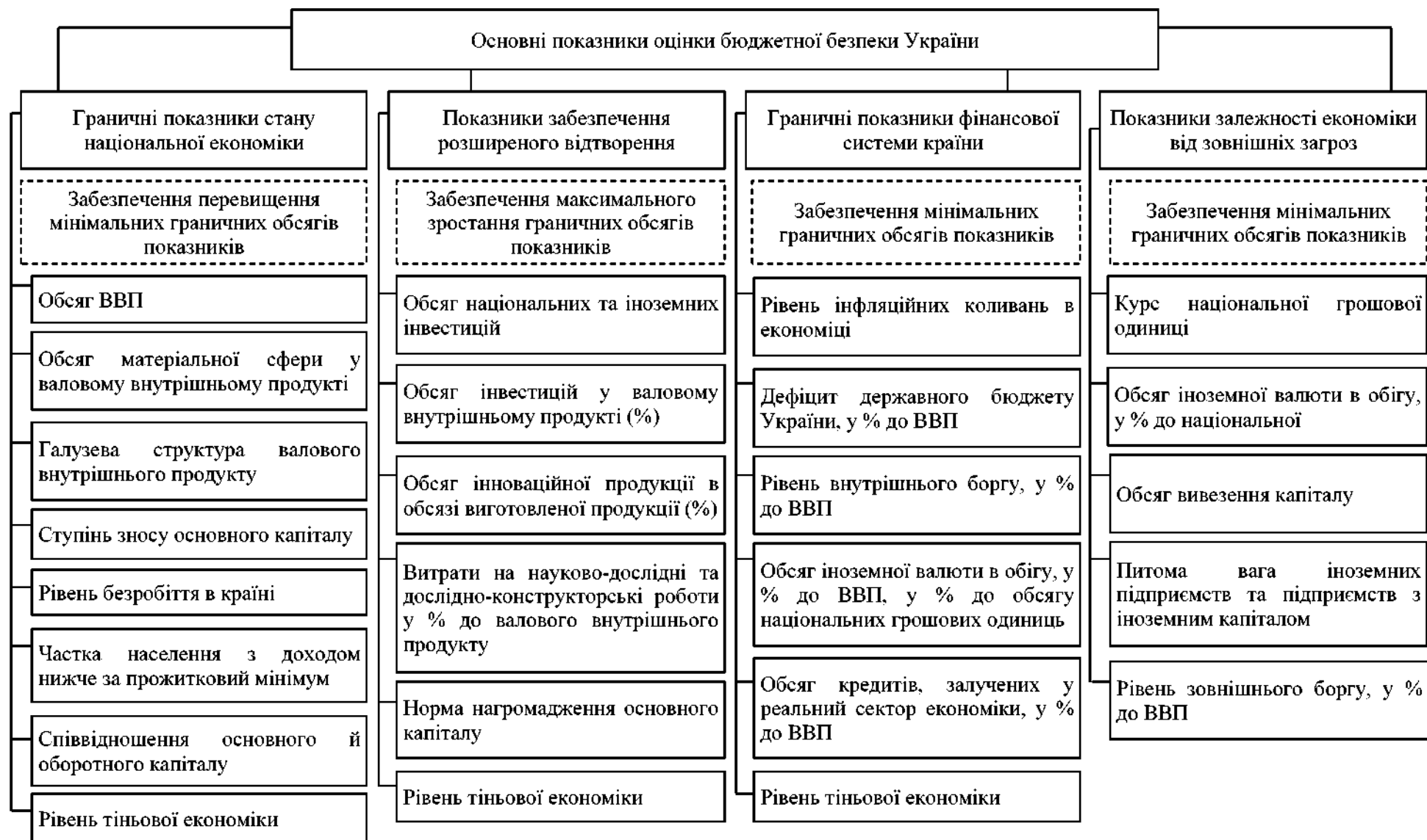

Рис. 3.1. Система показників оцінки бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Макроекономічні показники можуть бути згруповані відносно їхніх циклічних властивостей:

- проциклічні показники (що зростають під час підйому і знижуються під час спаду), серед них виділяють високу й низьку узгодженість динаміки з циклом;
- протициклічні показники (що спадають під час підйому та зростають під час спаду);
- ациклічні показники (що не пов'язані безпосередньо з економічним циклом).

У сукупності вони дають уявлення про загальний рівень бюджетної безпеки держави, який визначається такими параметрами, як «поріг чутливості», «поріг вразливості», «поріг розпаду», «стан спокою». При цьому «поріг чутливості» є рівнем безпеки, при якому система починає відчувати наявність системних змін.

Поріг вразливості – рівень безпеки, за якого система починає втрачати стан збалансованості, тобто зазнає змін, що ведуть до її знищення. Поріг розпаду – рівень безпеки, після якого система зазнає нищівних змін. Стан спокою – рівень безпеки, при якому забезпечується розвиток системи [55; 116].

Нині в науковій літературі наявні різні підходи до виокремлення стану бюджетної безпеки держави, узагальнення яких дає змогу виокремити такі її рівні:

- **бюджетна безпека** – відповідає режиму стабільного функціонування національної економіки, ефективному збалансуванню доходів та видатків, посилення потенціалу фінансової системи, збереження економічного суверенітету, здатності фінансової системи до саморозвитку;

- **рівень прихованої бюджетної небезпеки** – формується під час виникнення початкових ознак нестабільного функціонування національної економіки, спричинених циклічними коливаннями світової економіки, характеризується спроможністю держави забезпечувати баланс доходів і видатків бюджету, збереженням потенціалу фінансової системи, дотриманням повної фінансової стійкості державних фінансів;

- **рівень зниженої бюджетної безпеки** – відповідає режиму нестабільного функціонування національної економіки, наявністю значного обсягу дефіциту державного бюджету, зростаючою потребою держави в позиковому фінансуванні та реструктуризації наявних боргових зобов'язань, поступової втрати рівня фінансової та економічної безпеки держави.

- **бюджетної небезпеки** – фінансова неспроможність держави забезпечувати збалансування власних доходів і видатків, неможливість дотримання норм соціальних стандартів життєдіяльності суспільства, повна втрата конкурентоспроможності реального сектору економіки, наявність реальних загроз фінансовій та економічній безпеці держави, формування загроз національної безпеки.

Аналіз реальних процесів і досвіду забезпечення бюджетної безпеки держави дав змогу виокремити три найважливіші елементи внутрішньої структури бюджетної безпеки:

- **стійкість фінансової системи** (посилення контролю держави за національними ресурсами; досягнення такого рівня стану та результативності функціонування реального сектору економіки, які посилюють її конкурентоспроможність і формують передумови зростання доходів бюджетної системи, сприяють скороченню тіньового сектору економіки);

- **стабільність і стійкість національної економіки** (захист власності в усіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, збільшення кількості робочих місць з метою призупинення темпів міграції трудових ресурсів, стримування інших чинників, здатних дестабілізувати ситуацію);

- **здатність до саморозвитку і прогресу** (формування сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату розвитку реального сектору економіки, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників тощо) [3; 141].

Моніторинг показників бюджетної безпеки держави має винятково важливе значення для національної економіки України, що особливо актуалізується в умовах економічної кризи, соціально-політичної нестабільності та напруженості в

суспільстві, наявності корупційних ознак економіки, підвищеної динамічності показників, що характеризують ці процеси. Отже, необхідним є аналіз сучасного стану бюджетної безпеки держави в сучасних умовах її соціально-економічного розвитку на основі врахування наявних загроз у межах кожної з її складових, що виступає необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності та життєздатності національної економіки.

Нестабільна економічна ситуація в країні, обмеженість бюджетних фінансових ресурсів, необхідних для підтримки розвитку реального сектору економіки, спричинили загострення внутрішніх проблем кожного регіону та порушення міжгалузевих зв'язків, що здійснювало безпосередній вплив на динаміку обсягу валового внутрішнього продукту (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка обсягу валового внутрішнього продукту за 2011–2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП у фактичних цінах, млн грн	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2385367	2983882	3560596
Темп приросту до 2011 р., %	100,0	112,7	122,1	153,0	183,5	229,5	273,9	305,7
ВВП у фактичних цінах, дол. США	160492,7	173415,9	180888,6	100437,7	83552,27	89675,45	106757,9	129476,2
Темп приросту до 2011 р., %	100,0	108,1	112,7	62,6	52,1	55,9	66,5	80,7
Індекси фізичного обсягу до попереднього року, %	105,5	108,1	104,3	108,3	125,3	120,0	125,1	119,3
Індекси-дефлятори, % до попереднього року	114,2	107,8	104,3	115,9	138,9	117,1	122,1	115,4

Джерело: узагальнено автором за даними Державної Служби статистики України.

За даними Державної служби статистики України, фактичний обсяг валового внутрішнього продукту протягом 2011-2018 років збільшився з 1 299 991 млн грн до 3 560 596 млн грн, а темп приросту якого становить 305,7 %. Водночас наявність значної глобалізації економік країн до світової економіки вимагає дослідження динаміки обсягу цього показника, перерахованого в доларах США, що дає можливість оцінювати реальний його потенціал. Так, темп приросту обсягу ВВП, перерахованого в доларах США,

має протилежну тенденцію до зменшення і становить 80,7 % у порівнянні з 2011 роком, що зумовлено втратою купівельної спроможності національної грошової одиниці та розбалансованою фінансовою політикою держави.

Динаміка цього показника формує безпосередню загрозу для функціонування національної економіки, суттєво знижую рівень її бюджетної та економічної безпеки, спричиняє погіршення соціальних стандартів життєдіяльності суспільства в результаті скорочення фінансових можливостей бюджету. Підтвердженням тенденції погіршення стану державних фінансів є також і фактичне значення індексів-дефляторів, або коефіцієнтів переведення економічних показників, розрахованих у поточних цінах, у ціни порівнюваного (базового) періоду. Проте зміна показників обсягів вироблених товарів, виражених у грошових одиницях за певний період, може зумовлюватися не лише зміною фізичних обсягів, а і зміною цін. Так, протягом аналізованого періоду найбільшого значення ці показники зазнали у 2015 році – 138,9 %, у 2017-му – 122,1 %, значення яких залишається досить високим і у 2018 році – 115,4 %.

Скорочення обсягу валового внутрішнього продукту було спричинено сукупність факторів, ключовими з-поміж яких варто виділити такі:

- низька конкурентоспроможність реального сектору економіки, спричинена значним технологічним відставанням національної економіки від передових країн світу та перебуванням країни у III-IV технологічному укладі;

- відсутність належного інноваційно-інвестиційного середовища спроможного залучити достатні обсяги фінансових ресурсів для інноваційної модернізації національної економіки, а також обмеженість бюджетних фінансових ресурсів;

- поступове скорочення чисельності населення країни, міграція значної частини економічно активного населення спричинена низьким рівнем зайнятості та оплати праці всередині країни.

Усі вищеперераховані причини здійснюють системний вплив на фактичний обсяг валового внутрішнього продукту та стан національної економіки, однак показники зайнятості населення заслуговують на особливу увагу серед інших (табл. 3.2).

Динаміка основних показників зайнятості населення за 2011-2018 рр. (тис. осіб)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Економічно активне населення у віці 15-70 років (усього, тис. осіб)	22 056,9	22 011,5	21 980,6	19 920,9	18 097,9	17 955,1	17 854,4	17 939,5
<i>Темп приросту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>99,8</i>	<i>99,7</i>	<i>90,3</i>	<i>82,1</i>	<i>81,4</i>	<i>80,9</i>	<i>81,3</i>
Зайняте населення у віці 15-70 років (усього, тис. осіб)	20 324,2	20 354,3	20 404,1	18 073,3	16 443,2	16 276,9	16 156,4	16 360,9
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>100,1</i>	<i>100,4</i>	<i>88,9</i>	<i>80,9</i>	<i>80,1</i>	<i>79,5</i>	<i>80,5</i>
Економічно неактивне населення у віці 15-70 років (усього, тис. осіб)	12 265,5	12 055,3	11 861,7	12 023,0	10 925,5	10 934,1	10 945,0	10 724,8
<i>Темп приросту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>98,3</i>	<i>96,7</i>	<i>98,0</i>	<i>89,1</i>	<i>89,1</i>	<i>89,2</i>	<i>87,4</i>
Рівень економічної активності, у % до населення у віці 15-70 років	64,3	64,6	65,0	62,4	62,4	62,2	62,0	62,6
Рівень зайнятості, у % до населення у віці 15-70 років	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Згідно з даними табл. 3.2 бачимо значне скорочення обсягу економічно-активного населення країни з 22 056,9 тис. осіб у 2011 році до 17 939,5 тис. осіб у 2018 році, що в абсолютному вимірі свідчить про його скорочення на 4117,4 тис. осіб. Надзвичайно загрозливою залишається і динаміка показника рівня зайнятості населення у віці 15-70 років, відсотковий показник якого скоротився з 59,2 % у 2011 році до 57,1 % у 2018 році. Зазначені вищі тенденції спричинили скорочення зайнятості населення з 20 324,2 тис. осіб у 2011 до 16 360,9 тис. осіб у 2018 році, або на 19,5%.

Негативний вплив цих факторів посилюється його дуальним характером, оскільки скорочення кількості зайнятого населення, з одного боку, зменшує кількість платників податків та їх фактичний обсяг у бюджеті, а з іншого – посилює навантаження на державний бюджет у вигляді забезпечення соціальних гарантій.

Так, попри незначне скорочення, кількість економічно неактивного населення у віці 15-70 років протягом аналізованого періоду перевищує 10 млн осіб і наприкінці 2018 року становила 10 724,8 тис. осіб. Динаміка цього показника формує як загрозу для рівня бюджетної безпеки держави, так і виступає потенціалом для збільшення його фактичного рівня, за умови формування державою відповідних умов для розвитку. Так, середньооблікова кількість безробітних, які отримали допомогу, у 2018 році перевищила 280 тис. осіб.

За даними Державної служби статистики України, рівень безробіття населення працездатного віку у 2018 році становить 9,1 % економічно активного населення, а у 2011 році він становив 8,6 %. Скорочення загальної чисельності населення призвело до скорочення і кількості офіційно зареєстрованих безробітних з 482,8 тис. осіб у 2011 році до 341,7 тис. осіб у 2018 році (табл. 3.3).

Кількість громадян, які мали статус безробітного, поступово скорочується – з 1401,6 тис. осіб у 2011 році до 1064,2 тис. осіб у 2018 році. Проте ця тенденція зумовлена міграційними процесами значної кількості безробітного населення та їх перебуванням поза межами країни.

Динаміка основних показників безробіття населення за 2011-2018 рр. (тис. осіб)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень зареєстрованого безробіття (за методологією ДССУ), %	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	1,5	1,4	1,3
Безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років (усього, тис. осіб)	1732,7	1657,2	1576,5	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0	1578,6
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), у % до економічно активного населення у віці 15-70 років	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8
Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) у середньому за період, у % до економічно активного населення відповідного віку	8,6	8,1	7,7	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець періоду), всього тис. осіб	482,8	506,8	487,7	512,2	490,8	390,8	354,4	341,7
Кількість громадян, які мали статус безробітного протягом звітного періоду (тис. осіб)	1401,6	1353,2	1537,4	1468,5	1435,2	1270,4	1138,4	1064,2
Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), тис. осіб	59,3	48,6	47,5	35,3	25,9	36,0	50,4	58,4
Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) на кінець періоду, осіб	8,4	10,8	10,3	14,5	18,9	10,8	7,0	6,0
Середній розмір допомоги по безробіттю, грн	879,0	1028,0	1172,0	1232,0	1444,0	1997,0	2331,0	2 876
Середньооблікова кількість безробітних, які отримали допомогу, тис. осіб	365,3	386,1	402,1	408,4	398,2	317,1	284,2	280,8

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Потреба роботодавців у працівниках залишається на дуже низькому рівні в порівнянні з кількістю безробітного населення, та протягом досліджуваного періоду не перевищує 60 тис. осіб. Найнижче значення цього показника спостерігалось у 2015 році, коли потреба скоротилась до 25,9 тис. осіб. Це обґрунтовує наявність достатньо великого навантаження на одне вільне робоче місце – 6 осіб у 2018 році, 18,9 особи – у 2015 році.

Сукупність вищеперерахованих факторів здійснюють системний негативний вплив на стан державних фінансів та бюджетну безпеку держави. Таке припущення підтверджується законом Артура Оукена, відповідно до якого країна втрачає 2-3 % фактичного ВВП відносно потенційного ВВП, коли фактичний рівень безробіття збільшується на 1 % порівняно з його природним рівнем:

$$(Y_f - Y_p) / Y_p = -\lambda \cdot (U_f - U_p), \quad (3.1)$$

де Y_f – фактичний ВВП, Y_p – потенційний ВВП, U_f – фактичний рівень безробіття, U_p – природний рівень безробіття, λ – емпіричний коефіцієнт чутливості ВВП до змін циклічного безробіття (коефіцієнт Оукена).

Відсутність достатньої кількості робочих місць та відповідних умов оплати праці унеможливорює відповідне використання мультиплікатора розвитку національної економіки за рахунок накопичених доходів домогосподарств, а також спричиняють наявність значної диференціації життєвого рівня населення країни (табл. 3.4).

Достатньо низький рівень розміру допомоги по безробіттю унеможливорює відповідний рівень якості життя зазначеної групи населення. Так, попри зростання середнього розміру цього показника протягом 2011–2018 років з 879,0 грн до 2876,0 грн, їх обсяг у еквіваленті доларів США зменшився з 108,5 до 104,5.

Також, незважаючи на позитивну динаміку до скорочення, чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами в місяць, нижчими за законодавчо встановлений прожитковий мінімум, у 2018 році перевищує 500 тис. осіб. Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами в місяць, нижчими за фактичний прожитковий мінімум, має тенденцію до збільшення і в 2018 році становить 10,6 млн осіб, або 27,6 % загальної чисельності населення.

Динаміка диференціації життєвого рівня населення України за 2011–2018 роки

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²	2016 ²	2017 ²	2018 ²
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами в місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:								
млн осіб	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5	1,5	0,9	0,5
у відсотках до загальної чисельності населення	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами в місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:								
млн осіб	6,3	20,2	19,8	13,5	10,6
у відсотках до загальної чисельності населення	16,7	51,9	51,1	34,9	27,6
<u>Довідково:</u>								
середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3	1388,1	1603,7	1744,8
середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	1357,6	2257,0	2642,4	2941,5	3262,7
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0
Квінтільний коефіцієнт фондів (за загальними доходами), разів	3,4	3,2	3,3	3,1	3,2	3,0	3,3	3,3

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення – співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20 % населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20 % населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів. Значення цього показника протягом аналізованого періоду не зазнають суттєвих змін.

Досить цікавим є значення квінтільного коефіцієнта фондів – співвідношення сумарних доходів найбільш та найменш забезпечених 20 % населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів, значення якого становить 3,3 раза на кінець 2018 року [93; 135].

Підтвердженням наявності ознак системної кризи в економіці країни є негативна динаміка обсягу та структури сукупних ресурсів домогосподарств, яка відображена в табл. 3.5. Згідно з даними табл. 3.5 можна зробити висновок

про поступове зростання сукупних ресурсів домогосподарств у національній грошовій одиниці з 3853,9 грн у місяць у 2011 році до 9904,1 грн у місяць у 2018 році. Проте аналогічний показник, розрахований у доларах США, свідчить про абсолютно протилежну тенденцію.

Таблиця 3.5

*Динаміка обсягу та структури сукупних ресурсів домогосподарств
за 2011–2018 роки*

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7	6238,8	8165,2	9904,1
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, дол. США	475,8	511,7	551,9	288,8	219,8	234,5	292,1	360,1
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %								
Грошові доходи	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4	86,0	87,5	89,9
- оплата праці	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2	46,7	52,4	54,5
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5	5,2	4,4	6,0
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4	2,9	3,0	2,5
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2	23,1	20,2	19,9
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1	8,1	7,5	7,0
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1	4,8	4,0	3,8
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3	4,7	4,7	2,8
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8	4,1	3,4	3,1
<i>Довідково: загальні доходи, грн</i>	3708,2	4031,9	4331,0	4470,9	5122,0	6095,0	8013,1	9720,2
<i>Довідково: загальні доходи, дол. США</i>	457,8	497,8	534,7	283,0	215,2	229,1	286,7	353,5
<i>Довідково: курс національної валюти</i>	8,1	8,1	8,1	15,8	23,8	26,6	27,95	27,5

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Так, сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, розраховані в доларах США, зменшились на 115,9 дол. – з 475,8 у 2011 році до 360,1 у 2018 році, що спричиняє втрату їхньої купівельної спроможності. Найбільшу питому вагу у структурі сукупних ресурсів домогосподарств займають грошові доходи, отриманні як оплата праці – 54,5 % у 2018 році. Пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою, посідають друге за питомою вагою місце у структурі – 19,9 % у 2018 році. Найменшу питому вагу у структурі сукупних ресурсів домогосподарств мають безготівкові пільги на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних путівок, путівок на бази відпочинку, оплату послуг транспорту, зв'язку – менше за один відсоток протягом аналізованого періоду.

Скорочення фактичного рівня доходів домогосподарств не мало суттєвого впливу на їхню загальну характеристику (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Характеристика домогосподарств України за 2011–2018 рр.

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58	2,58	2,58
Середній розмір домогосподарства в розрахунку на умовних дорослих, осіб	2,11	2,11	2,11	2,10	2,11	2,11	2,11	2,11
Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їхньому складі, %								
одна особа	23,6	22,4	22,6	22,8	20,3	19,7	19,9	19,7
дві особи	27,9	30,0	29,1	29,6	32,5	32,3	32,0	32,8
три особи	25,8	25,0	26,9	25,3	25,9	26,9	27,3	26,5
чотири особи і більше	22,7	22,6	21,4	22,3	21,3	21,1	20,8	21,0
Частка домогосподарств із дітьми до 18 років (%)	38,0	38,0	38,0	38,0	38,2	38,2	38,2	37,8
Частка домогосподарств без дітей (%)	62,0	62,0	62,0	62,0	61,8	61,8	61,8	62,2
Розподіл домогосподарств із дітьми (%) за кількістю дітей у їх складі								
одна дитина	74,9	75,6	75,4	73,6	75,7	76,0	75,4	75,1
дві дитини	22,5	21,8	22,4	23,3	21,2	21,4	21,9	21,4
три дитини і більше	2,6	2,6	2,2	3,1	3,1	2,6	2,7	3,5

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Згідно з даними табл. 3.6 ми спостерігаємо домінування домогосподарств з однією дитиною, питома вага яких майже не змінна і становить 75 % протягом аналізованого періоду. Крім того, значну увагу привертає показник частки домогосподарств без дітей, який теж залишається майже не змінним і

коливається в межах 62 %. Дві дитини має лише 21,4 % домогосподарств у 2018 році, а три і більше – 3,5 %. Така ситуація переважним чином сформована відсутністю достатніх обсягів фінансових ресурсів у домогосподарств, необхідних для забезпечення їхньої впевненості у формуванні належних умов їх життєдіяльності та розвитку.

Недостатність фінансових ресурсів домогосподарств актуалізує питання забезпечення їх продовольчої безпеки. За результатами аналізу основних показників продовольчої безпеки України за період 2011-2018 рр. встановлено, що на сьогодні її стан задовільний, але через нестачу у населення реальних грошових ресурсів існують певні загрози, що в перспективі можуть здійснити негативний вплив (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за рік у розрахунку на одну особу

Харчові продукти	Рациональна норма (згідно з вимогами МОЗ України)	Рік							
		2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	80,0	61,2	61,2	60	61,2	58,8	55,2	56,4	56,4
- молоко і молочні продукти, кг	380,0	230,4	229,2	235,2	243,6	243,6	237,6	235,2	231,6
- яйця, шт.	290	240	240	240	240	240	228	228	240
- риба і рибопродукти, кг	20,0	21,6	20,4	20,4	21,6	19,2	14,4	14,4	15,6
- цукор, кг	38,0	36	38,4	37,2	36	36	33,6	32,4	33,6
- олія та інші рослинні жири, кг	13,0	21,6	21,6	21,6	20,4	20,4	19,2	18	18
- картопля, кг	124,0	92,4	94,8	93,6	85,2	82,8	79,2	80,4	76,8
- овочі та баштанні, кг	161,0	114	118,8	121,2	112,8	108	105,6	110,4	102
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	90,0	44,4	44,4	44,4	49,2	44,4	37,2	39,6	44,4
- хліб і хлібні продукти, кг	101,0	111,6	110,4	109,2	108	108	102	99,6	100,8

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Так, уперше за останні роки значно знизилася споживання рослинної олії всіх видів з 21,6 кг у 2011 році до 18,0 кг у 2018 році (при раціональній нормі 13 кг/рік). Поступове зубожіння населення призвело також до скорочення обсягів споживання м'яса та м'ясопродуктів з 61,2 у 2011 році до 56,4 у

2018 році (при раціональній нормі 80 кг/рік). Помітно зменшилося середньодушкове споживання населенням країни риби та рибопродуктів, порівняно зі встановленою МОЗ раціональною нормою споживання, – на 27,8 %. Особливо істотне відставання спостерігається щодо продукції тваринного походження та плодово-ягідної продукції.

За результатами проведеного дослідження для забезпечення повноцінного раціону людини у 2018 р. необхідно було на харчові продукти витратити 1853 грн на місяць. Використовуючи дані Державної служби статистики України, виявлено, що тільки незначна частина населення країни із середньодушовими еквівалентними доходами більш як 3720 грн на місяць може собі дозволити набір харчових продуктів, рекомендований Міністерством охорони здоров'я України.

Значну фінансову підтримку фінансова система та вітчизняні домогосподарства отримують за рахунок переказу коштів із-за меж України трудовими мігрантами (табл. 3.8).

За даними офіційної статистики за 2015–2018 роки в Україну сукупно було переказано 565,3 млрд грн, а фактичний обсяг переказів має тенденцію до збільшення. Так, якщо в 2015 році було переказано 111,5 млрд грн, то вже в 2018 цей показник досягнув 169,0 млрд грн, а темп приросту до 2015 року становив 151,5 %.

Таблиця 3.8

*Динаміка обсягів окремих операцій фізичних осіб у іноземній валюті
за 2015-2018 рр. (млн грн)*

Показник	Рік			
	2015	2016	2017	2018
Отримано переказів із-за меж України	111 546,9	135 524,5	149 230,2	169 020,3
<i>Темп приросту до 2015 р., %</i>	100,0	121,5	133,8	151,5
Здійснено переказів за межі України	23 132,1	24 830,5	27 698,2	38 933,6
<i>Темп приросту до 2015 р., %</i>	100,0	107,3	119,7	168,3
<i>Обсяг іноземної валюти реалізованої фізичними особами</i>	49 527,1	82 360,0	204 518,8	301 111,5
<i>Темп росту до 2015 р., %</i>	100,0	166,3	412,9	608,0
<i>Обсяг іноземної валюти, придбаної фізичними особами</i>	14 556,9	19 117,4	147 891,6	261 218,0
<i>Темп приросту до 2015 р., %</i>	100,0	131,3	1016,0	1794,5

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Обсяг переказів за межі країни також збільшився з 23,1 млрд грн у 2015 році до 38,9 млрд грн у 2018 році, а темп приросту відповідно становив 168,3 %. Нестача фінансових ресурсів у домогосподарствах спричиняє необхідність скорочення накопичених валютних заощаджень. Так, протягом 2018 року темп приросту обсягу іноземної валюти реалізованої фізичними особами збільшився на 608,0 % і становив 301,1 млрд грн (10,9 млрд дол. США), що зnano перевищує обсяг отриманих переказів із-за меж країни (6,1 млрд дол. США). Низький рівень довіри населення до вітчизняної грошової одиниці виступає стимулюючим фактором до значного зростання обсягів іноземної валюти придбаної фізичними особами протягом аналізованого періоду. Так, якщо у 2015 році обсяг іноземної валюти придбаної фізичними особами становив 14,5 млрд грн, то вже у 2018 році цей показник перевищив 261,2 млрд грн, а темп зростання становив майже 18 разів.

Сукупність вищеперерахованих проблем функціонування національної економіки, стану фінансової системи, ефективності управління державними фінансами погіршують рівень бюджетної безпеки, спричиняють необхідність пошуку шляхів стійкого розвитку держави, досягти якого можна лише за умови інноваційного розвитку реального сектору економіки, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Саме тому питання формування відповідного інвестиційного середовища залишається однією з ключових перешкод та умовою сталого розвитку національної економіки.

Надходження іноземного капіталу зумовлює такі позитивні макроекономічні зрушення:

- посилення конкуренції між виробниками, за рахунок чого зростає ефективність виробництва та виробничі потужності країни;
- трансфер сучасних технологій та модернізація економіки на вищому техніко-технологічному рівні;
- розвиток експортного потенціалу та просування українського товаровиробника на міжнародні ринки за рахунок досвіду роботи на них закордонних інвесторів;

- покращення платіжного балансу за рахунок збільшення обсягів бюджетних асигнувань у вигляді податків, які сплачують закордонні інвестори;
- активізація процесів інтеграції України в міжнародний бізнес за рахунок створення стратегічних альянсів між українськими та закордонними підприємствами.

Проте низька результативність інвестиційної діяльності спричинена як внутрішніми (військові дії, політична нестабільність, наявність інфляційних коливань, корупційна складова, нестабільність грошової одиниці), так і зовнішніми (низький рівень довіри зовнішніх партнерів, низька конкурентоспроможність країни, циклічність світової економіки тощо) негативно впливає і на динаміку їх обсягу (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Динаміка обсягу доходів від прямих інвестицій за 2015–2018 рр. (млн дол. США)

Показник	Рік			
	2015	2016	2017	2018
Доходи від прямих інвестицій	2990	-1625	-3503	-5661
Доходи від інструментів участі в капіталі компаній і частки в інвестиційних фондах	3415	-1188	-3096	-5203
Дивіденди та відрахування з доходів квазікорпорацій	-4	-662	-1605	-2606
у т. ч. банки	0	-70	-111	-178
у т. ч. інші сектори	-4	-592	-1494	-2428
Реінвестовані доходи	3419	-526	-1491	-2597
у т. ч. банки	-582	-466	-399	-497
у т. ч. інші сектори	4001	-60	-1092	-2100
Проценти	-425	-437	-407	-458

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Починаючи з 2015 року результативність прямих інвестицій має від'ємне значення, обсяг якого на кінець 2018 року досягнув 5,6 млрд дол., а збитки від інструментів участі в капіталі компаній і частки в інвестиційних фондах наприкінці 2018 року досягли 5,2 млрд дол., що мало негативний вплив і на динаміку їх загального обсягу протягом останніх років (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Динаміка обсягу прямих інвестицій в Україну за видами економічної діяльності за 2015–2018 рр.¹ (млн дол. США)

Показник	Рік			
	2015	2016	2017	2018
Обсяг прямих інвестицій в Україну	-458,2	3809,2	3692,9	4455,0
Сільське, лісове та рибне господарство	616,2	389,4	313,1	-12,2
Промисловість	-2160,5	49,5	1632,3	2228,6
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-255,3	284,8	670,1	794,0
переробна промисловість	-1396,2	-122,7	1017,6	1466,9
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	-492,6	-113,5	-78,4	-32,1
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	-16,4	1,0	22,9	-0,2
будівництво	-103,3	32,9	66,2	51,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-1220,9	356,7	347,1	867,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-463,3	27,0	111,3	61,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	-79,4	-10,9	37,1	28,3
Інформація та телекомунікації	368,5	193,0	86,3	96,3
Фінансова та страхова діяльність	3056,2	2740,4	1064,4	761,8
Операції з нерухомим майном	-339,9	-153,2	49,2	343,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	-67,4	133,0	-52,8	-58,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-63,2	0,9	2,9	15,9
Освіта	1,0	9,0	-2,3	-4,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-0,3	0,7	-4,3	7,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-58,6	-11,7	-4,6	-3,8
Нерозподілено за видом економічної діяльності ²	57,5	47,6	53,0	71,5

¹ Інвестиції фізичних осіб у нерухомість, нерозподілені за регіонами, країнами та ВЕД.
Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Так, за даними Державної служби статистики України [121], загальний обсяг прямих інвестицій в Україну наприкінці 2018 року перевищив 4,5 млрд дол. США і має тенденцію до зростання. Найбільший їх обсяг був спрямований у промисловість – 2,2 млрд дол., оптову та роздрібну торгівлю – 867,7 млн дол., а також фінансову та страхову діяльність – 761,8 млн дол. Відтоку прямих іноземних інвестицій зазнали такі галузі, як сільське господарство – 12,2 млн дол.; професійна наукова та технічна діяльність – 58,9 млн дол.; освіта – 4,6 млн дол.; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок – 3,8 млн дол.; підгалузь промисловості задіяна в постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 32,1 млн дол.

Аналіз динаміки обсягу прямих інвестицій за принципом спрямованості протягом 2011-2018 років, крім скорочення загального їх обсягу, засвідчує також і поступове скорочення обсягів реінвестування доходів іноземних інвесторів (табл. 3.11). Водночас відбулось також і скорочення прямих інвестицій за кордон протягом 2011-2018 років з 6,5 млрд дол. США до 2,7 млрд дол., або на 59,6%. Динаміка цих показників загострює питання пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів, необхідних для інноваційного розвитку реального сектору економіки, підвищення дохідності бюджетів відповідних рівнів та гарантування бюджетної та економічної безпеки держави. Однак низькі позиції України в міжнародних кредитних та інвестиційних рейтингах свідчать про ризиковий інвестиційний клімат та є наслідком погіршення макроекономічних показників, що зумовило від'ємний приріст інвестиційних надходжень протягом останніх років. Найбільш проблемними факторами ведення бізнесу залишаються: високий рівень корупції, ускладнений доступ до фінансів та їхня висока вартість, інфляція, політична нестабільність, високі податкові ставки та недосконале податкове законодавство, державна бюрократія. Зазначені фактори виступають стримуючим чинником залучення іноземного капіталу та зумовлюють дефіцит фінансових ресурсів, наслідком чого є соціально-економічний спад та криза. Сукупність вищеперерахованих факторів не лише унеможливають забезпечення державою належного рівня бюджетної безпеки, але і спричиняють значне погіршення якості життя суспільства.

Зазначені тенденції посилюють увагу до динаміки капітальних інвестицій, як важливого каталізатора виробництва та основи стабільного економічного зростання держави (табл. 3.12).

Таблиця 3.11

Динаміка обсягу прямих інвестицій за принципом спрямованості (запаси) за 2011-2018 рр. (млн дол. США)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ПРЯМІ ІНВЕСТИЦІЇ	-52 075	-57 409	-59 206	-42 251	-40 859	-42 407	-42 424	-41 281
Прямі інвестиції за кордон	6579	7712	7825	7584	2921	2788	2755	2728
<i>Інструменти участі в капіталі</i> ²	6456	7589	7703	7456	2793	2660	2627	2600
<i>Боргові інструменти</i>	123	123	122	128	128	128	128	128
Прямі інвестиції в Україну	58 654	65 121	67 031	49 835	43 780	45 195	45 179	44 009
<i>Інструменти участі в капіталі та реінвестування доходів</i> ^{1,2}	50 715	54 831	56 019	40 961	35 562	37054	36 310	35 391
<i>Боргові інструменти</i>	7939	10290	11012	8874	8218	8141	8869	8618
Вимоги до прямих закордонних інвесторів	381	155	173	383	344	473	683	796
<i>торгові кредити (дебіторська заборгованість)</i>	381	155	173	383	344	473	683	796
Зобов'язання перед прямими закордонними інвесторами	8320	10 445	11 185	9257	8562	8614	9552	9414
<i>кредити</i>	7120	8893	8843	8068	7505	7547	7800	7513
<i>торгові кредити (кредиторська заборгованість)</i>	1200	1552	2342	1189	1057	1067	1752	1901

¹ Здійснено перерахунок запасів прямих іноземних інвестицій в Україну, врахованих за ціною останньої операції, з урахуванням їх ринкової вартості.

² З 31.03.2015 здійснено перегляд даних з урахуванням обсягів реінвестування доходів до банків та підприємств.

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2011-2018 роки (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього	241 286,0	273 256,0	249 873,4	219 419,9	273 116,4	359 216,1	448 461,5	578 726,4
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>113,2</i>	<i>103,6</i>	<i>90,9</i>	<i>113,2</i>	<i>148,9</i>	<i>185,9</i>	<i>239,9</i>
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	16 466,0	188 83,7	18 587,4	18 795,7	30 154,7	50 484,0	64 243,3	66 104,1
Промисловість	78 725,8	91 598,4	97 574,1	86 242,0	87 656,0	117 753,6	143 300,0	199 896,0
Будівництво	31 990,8	40 760,3	40 796,2	36 056,7	43 463,7	44 444,0	52 176,2	55 993,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	24 067,9	24 531,6	22 190,3	20 715,7	20 662,9	29 956,8	33 664,8	51 817,6
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	25 498,2	32 413,0	18 472,6	15 498,2	18 704,0	25 107,8	37 943,5	50 078,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	1572,7	2264,9	1476,8	1482,0	1393,1	1477,9	2133,5	2675,1
Інформація та телекомунікації	9730,0	10 167,7	9864,0	8175,1	22975,0	15 651,2	18 395,2	29 884,9
Фінансова та страхова діяльність	5972,3	7353,3	6646,8	6214,5	6448,0	7678,7	8055,3	10 652,3
Операції з нерухомим майном	14 598,9	12 368,6	13 550,4	11 230,2	11 899,0	19 665,0	22 505,6	275 56,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	10 491,9	9021,3	3621,3	2921,5	4065,2	6579,4	7965,3	10 798,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3928,8	4973,9	4013,9	3565,1	6535,2	10 009,2	12747,3	11 837,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	11 437,6	11 692,8	7546,2	5808,0	13 942,4	22 380,8	32 843,9	44 597,8
Освіта	2090,7	1463,5	1030,5	820,9	1540,1	2257,3	3492,5	4460,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2113,2	2707,2	1746,2	1223,9	2367,2	4479,0	6708,3	8138,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1437,3	2598,0	2544,5	508,7	1044,3	969,9	1649,2	3663,2
Надання інших видів послуг	1163,9	457,8	212,2	161,7	265,6	321,5	637,6	571,6

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Згідно з даними табл. 3.12 можна зробити висновок щодо поступового зростання загального обсягу капітальних інвестицій за видами економічної діяльності з 241,2 млрд грн у 2011 році до 578,7 млрд грн у 2018 році, а темп приросту яких становив 239,9 %. Проте значення цього показника, розрахованого в доларах США, має абсолютно протилежну тенденцію. Так, якщо обсяг капітальних інвестицій у 2011 році становив 29,7 млрд дол. США, то вже у 2018 році він скоротився до 21,0 млрд дол. США, а темп приросту становив 70,7 %.

Найбільший обсяг капітальних інвестицій у 2018 році було спрямовано на промисловість – 199,8 млрд грн, у будівництво – 55,9 млрд грн, оптову та роздрібну торгівлю – 51,8 млрд грн, транспорт та складське господарство – 50,0 млрд грн, а також на державне управління та оборону, обов'язкове соціальне страхування – 44,5 млрд грн. Найменші обсяги інвестицій станом на кінець 2018 року були спрямовані у сферу тимчасового розміщення та організації харчування – 2,6 млрд грн, освіти – 4,4 млрд грн, мистецтво, спорт, розваги і відпочинок – 3,6 млрд грн.

Достатньо високий темп росту капітальних інвестицій протягом аналізованого періоду мала сфера інформації та телекомунікацій – 307,1 %, з 9,7 млрд грн до 29,8 млрд грн, а також сільське господарство – 401,4 %. Зменшення обсягу капітальних інвестицій у динаміці відбулось лише за напрямом надання інших видів послуг з 1163,9 млн грн до 571,6 млн грн.

Деталізація видів активів у які були спрямовані капітальні інвестиції протягом аналізованого періоду відображена в табл. 3.13. Так, за даними табл. 3.13 найбільший обсяг капітальних інвестицій у 2018 році було спрямовано на оновлення матеріальних активів, а саме: машини обладнання та інвентар – 187,6 млрд грн, інженерні споруди – 111,3 млрд грн, транспортні засоби – 73,9 млрд грн, нежитлові будівлі – 88,8 млрд грн, будівлі житлові – 57,3 млрд грн. Значного зростання зазнали також і інвестиції в не матеріальні активи, темп приросту яких на 2011-2018 рік становив – 388,1 %.

Капітальні інвестиції за видами активів за 2011–2018 роки (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього	241 286,0	273 256,0	249 873,4	219 419,9	273 116,4	359 216,1	448 461,5	578 726,4
<i>Темп приросту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>113,2</i>	<i>103,6</i>	<i>90,9</i>	<i>113,2</i>	<i>148,9</i>	<i>185,9</i>	<i>239,9</i>
інвестиції в матеріальні активи	231 910,2	264 853,7	239 393,6	212 035,1	254 730,9	347 390,5	432 039,5	542 335,1
будівлі житлові	26 582,3	34 256,0	36 128,9	33 177,0	45 609,8	44 864,9	53 371,8	57 395,9
будівлі нежитлові	49 113,5	54 772,7	45 252,3	40 859,7	43 330,9	59 398,3	65 605,2	88 846,1
інженерні споруди	57 935,2	61 380,3	51 844,2	46 599,3	50 948,7	67 517,1	78 563,5	111 314,8
машини, обладнання та інвентар	71 771,4	77 015,4	79 032,9	68 948,8	84 423,2	123 133,3	154 721,7	187 650,4
транспортні засоби	17 014,0	27 015,9	16 246,8	13 830,4	19 650,0	36 685,7	60 123,9	73 926,2
земля	2270,1	1755,4	1018,6	999,3	1441,8	1915,8	1994,0	1673,1
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	2889,9	1780,1	2358,4	2034,2	2762,6	3162,7	3727,9	4528,3
інші матеріальні активи	4333,8	6877,9	7511,5	5586,4	6563,9	10 712,7	13 931,5	17 000,3
інвестиції в нематеріальні активи	9375,8	8402,3	10479,8	7384,8	18 385,5	11 825,6	16 422,0	36 391,3
з них								
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	4101,9	3655,9	5631,5	2974,3	12 457,8	4180,8	5717,7	23 804,4
програмне забезпечення та бази даних	3254,0	3409,1	3477,6	3207,3	4908,4	6315,5	8196,4	9476,4

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

У структурі інвестицій у нематеріальні активи найбільшого зростання зазнали права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії, питома вага яких за результатами 2018 року становила 74,0 %, а абсолютне значення зросло з 4,1 млрд грн у 2011 році до 23,8 млрд грн.

Основним джерелом капітальних інвестицій протягом 2011-2018 років залишаються власні кошти підприємств, установ і організацій, питома вага яких у загальній структурі джерел перевищує 70,0 % (табл. 3.14). Питома вага інших джерел фінансування не перевищує 10,0 %, а саме: кошти Державного бюджету – 3,94 %, кошти місцевих бюджетів – 8,7 %, кредитів банків та інших позик – 7,7 %, коштів інвесторів-нерезидентів – 0,3 %, коштів населення на будівництво житла – 5,9 %, інших джерел фінансування – 2,5 %. Наявні тенденції, на жаль, підтверджують неспроможність національної економіки забезпечити реальний сектор фінансовими ресурсами належної якості, що актуалізує питання залучення іноземних інвестицій. Проте нині процес іноземного інвестування в Україні, за даними Центра Разумкова, має певні особливості.

По-перше, попри те, що станом на липень 2018 р. прямі іноземні інвестиції до економіки України надійшли близько зі 130 країн світу, основна частина надходжень уже протягом багатьох років припадає на невелику кількість країн. Це свідчить про незначну географічну диверсифікацію країн-експортерів прямих іноземних інвестицій до України.

По-друге, прямі іноземні інвестиції в Україні сформовані двома групами капіталів: тими, що безпосередньо належать іноземним резидентам, та такими, що контролюються іноземними компаніями резидентів України (українські капітали раніше виведені з країни здебільшого до офшорної юрисдикції – *round-tripping FDI*). Огляд країн-експортерів прямих іноземних інвестицій в економіку України свідчить про їх невисоку частку з розвинених країн світу, натомість кількість з офшорних зон – досить значна.

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2011-2018 роки (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього, у т. ч.	241 286,0	273 256,0	249 873,4	219419,9	273 116,4	359 216,1	448 461,5	578 726,4
<i>Темп приросту до 2011 р., %</i>	100,0	113,2	103,6	90,9	113,2	148,9	185,9	239,9
коштів державного бюджету	17 376,7	16 288,3	6174,9	2738,7	6919,5	9264,1	15 295,2	22 814,1
коштів місцевих бюджетів	7746,9	8555,7	6796,8	5918,2	14 260,0	26 817,1	41 565,5	50 355,5
власних коштів підприємств та організацій	147 569,6	171176,6	165 786,7	154 629,5	184 351,3	248 769,4	310 061,7	409 585,5
кредитів банків та інших позик	36 651,9	39724,7	34 734,7	21 739,3	20 740,1	27 106,0	29 588,9	44 825,4
коштів інвесторів-нерезидентів	5038,9	4904,3	4271,3	5639,8	8185,4	9831,4	6206,4	1795,5
коштів населення на будівництво житла	17 589,2	22 575,5	24 072,3	22 064,2	31 985,4	29 932,6	32 802,5	34 645,7
інших джерел фінансування	9312,8	10 030,9	8036,7	6690,2	6674,7	7495,5	12 941,3	14 704,7

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Зокрема, станом на кінець 2017 р. їх сумарний обсяг накопичених із таких територій сягнув 13 045,7 млн дол., що становить більш ніж 33 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій. У такий спосіб офшорні інвестиції витісняють із вітчизняної економіки капітал розвинених країн та забезпечують лише кількісні показники приросту надходження прямих іноземних інвестицій до України, а не якісні.

Нинішня географічна структура іноземних інвесторів в Україні не є оптимальною та не відповідає структурі інвесторів, що розміщують свої капітали в переважній більшості розвинених країн. Для вітчизняної економіки важливі інвестиції саме з країн, які є технологічними лідерами та спеціалізуються на виробництві товарів із високою часткою доданої вартості.

Невідповідність обсягів прямих іноземних інвестицій потребам модернізації економіки, розвитку експорту високотехнологічної продукції призводить до закріплення сировинної спеціалізації української економіки на світовому ринку. Першочергово прямі іноземні інвестиції мають сприяти стійкому та збалансованому розвитку, структурній модернізації національної економіки, підвищенню рівня її міжнародної конкурентоспроможності.

Пріоритетом мають стати інвестування в розвиток високотехнологічних та наукоємних виробництв, що сприяють розширенню експортного потенціалу та посилюють конкурентоспроможність українських товарів на світових ринках.

Вагомим чинником забезпечення бюджетної безпеки держави є її стан її енергетичної безпеки. Проте вітчизняна економіка залишається однією з найменш енергоефективних у світі, що підтверджується значними обсягами споживання електричної енергії. Протягом останніх років основні економіки світу кардинально скоротили споживання енергоресурсів, проте в Україні значна їхня частка витрачається неефективно через зношеність фондів, старе обладнання та наявності значних обсягів зносу основних засобів підприємств житлово-комунального господарства. Динаміка енергоемності економіки України протягом 2011-2018 років наведено в табл. 3.15.

Динаміка енергоємності економіки України за 2011–2018 рр.

Показник	Одиниці виміру	Рік							
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП за ПКС 2011	млрд міжнародних доларів	378,5	379,4	379,3	354,5	319,8	327,2	335,4	346,9
Кінцеве енергоспоживання									
Кінцеве енергоспоживання	тис. т н.е.	75852	73107	69557	61460	50831	51649	49911	51171
Енергоємність	т н.е./ тис. міжнародних доларів	0,200	0,192	0,183	0,173	0,159	0,158	0,149	0,148
Загальне постачання первинної енергії									
Загальне постачання первинної енергії	тис. т н.е.	126438	122488	115940	105683	90090	94383	89462	93165
Енергоємність	т н.е. / тис. міжнародних доларів	0,334	0,322	0,305	0,298	0,282	0,288	0,267	0,269

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Енергоємність економіки України протягом 2011-2018 рр. поступово знижується з 0,200 до 0,148 т н.е. / тис. міжнародних доларів, що свідчить про наявність тенденцій підвищення ефективності функціонування національної економіки. Проте, попри позитивну тенденцію, енергоємність національної економіки в декілька разів перевищує середньоєвропейські норми.

Нині країна потребує активного впровадження енергоефективних технологій та процесів: модернізації виробничого комплексу, лінії електропередач, підвищення енергоефективності будівель та всього комунального сектору. Впровадження зазначеного комплексу заходів потребує значного обсягу інвестицій, проте отриманий результат буде мати системний характер для функціонування не лише реального і фінансового, а також банківського та страхового секторів економіки.

За даними Національного банку України, банківська система країни протягом 2013-2018 рр. поступово скоротила обсяг валового зовнішнього боргу з 23,5 млрд дол. США (195 млрд грн) у 2013 році до 4,8 млрд дол. США

(111 792 млрд грн) у 2018 році. Частково така тенденція зумовлена скороченням кількості комерційних банків. З іншого боку, це може бути свідченням поступової втрати довіри закордонних інвесторів до банківської системи країни пов'язаної зі збільшенням величини системних ризиків, а також відсутності належного фінансового механізму управління ними. Зазначене припущення вимагає більш детального аналізу основних показників банківського сектору країни (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Основні показники банківського сектору України за 2013–2018 рр.

Показник	Рік						Темп приросту до 2013 року (%)
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
1	2	3	4	5	6	7	8
Кількість діючих банків	180	145	117	96	82	77	42,8
Загальні балансові показники (млрд грн)							
Загальні активи	1409	1477	1571	1737	1840	1911	135,6
<i>у т. ч. в іноземній валюті</i>	513	667	800	788	755	779	151,9
Чисті активи	1278	1290	1254	1256	1334	1360	106,4
<i>у т. ч. в іноземній валюті</i>	470	565	582	519	507	495	105,3
Валові кредити суб'єктам господарювання ¹	727	820	831	847	864	919	126,4
<i>у т. ч. в іноземній валюті</i>	252	400	492	437	423	460	182,5
Чисті кредити суб'єктам господарювання ¹	648	710	614	477	451	472	72,8
Валові кредити фізичним особам	189	208	176	157	171	197	104,2
<i>у т. ч. в іноземній валюті</i>	67	101	97	83	68	61	91,0
Чисті кредити фізичним особам	145	144	96	76	92	114	78,6
Кошти суб'єктів господарювання ¹	258	283	349	413	427	430	166,7
<i>у т. ч. в іноземній валюті</i>	81	114	141	177	163	150	185,2
Кошти фізичних осіб ²	443	403	402	437	478	508	114,7
<i>у т. ч. в іноземній валюті</i>	189	214	215	239	244	241	127,5
Зміна (р/р, %)							
Загальні активи	11,4	4,8	6,4	10,6	5,9	3,8	33,3
Чисті активи	13,7	1,0	-2,8	0,2	6,2	1,9	13,9
Валові кредити суб'єктам господарювання ¹	14,7	12,8	1,3	2,0	2,0	6,3	42,9
Валові кредити фізичним особам	3,0	10,3	-15,7	-10,4	8,5	15,3	510,0
Кошти суб'єктів господарювання ¹	16,8	9,5	23,5	18,2	3,4	0,8	4,8
Кошти фізичних осіб ²	20,2	-8,9	-0,3	8,7	9,4	6,3	31,2
Рівень проникнення / Penetration ³ (%)							
Валові кредити суб'єктам госп. ¹ / ВВП	47,7	51,7	41,8	35,5	29,0	25,8	54,1
Чисті кредити суб'єктам госп. ¹ / ВВП	42,6	44,7	30,9	20,0	15,1	13,3	31,2
Валові кредити фізичним особам/ ВВП	12,4	13,1	8,8	6,6	5,7	5,5	44,4
Чисті кредити фізичним особам/ ВВП	9,5	9,1	4,8	3,2	3,1	3,2	33,7
Кошти суб'єктів господарювання ¹ / ВВП	17,0	17,8	17,6	17,3	14,3	12,1	71,2
Кошти фізичних осіб/ ВВП	29,1	25,4	20,2	18,3	16,0	14,3	49,1

1	2	3	4	5	6	7	8
Фінансові результати (млрд грн)							
Чисті процентні доходи	49,1	52,2	39,1	44,2	53,0	73,0	148,7
Чисті комісійні доходи	21,0	23,1	22,6	24,2	27,5	37,8	180,0
Відрахування в резерви	28,0	84,4	114,5	198,3	49,2	23,8	85,0
Чистий прибуток/збиток	1,4	-33,1	-66,6	-159,4	-26,5	22,3	1592,9

¹ Включно з небанківськими фінансовими установами.

² Включно з ощадними сертифікатами.

Джерело: складено автором за даними Національного банку України.

За динамікою узагальнених показників функціонування банківського сектору країни можна констатувати поступову втрату ним фінансового потенціалу, що, у свою чергу, сприяє виникненню загроз економічній та фінансовій безпеці держави.

Незважаючи на позитивний тренд більшості показників за досліджуваний період, їх динаміка, перерахована в доларовому еквіваленті, має протилежну тенденцію, що в умовах значної глобалізації економік більшості країн світу стає визначальним чинником.

Протягом 2013-2018 рр. відбулось суттєве скорочення кількості банківських установ з 180 до 77 одиниць. Переважною причиною такого скорочення банківських установ є їх злиття, пов'язане зі збільшення обсягів активів, а також ліквідацією Національним банком України проблемних банків, які не в змозі виконати чинні вимоги регулятора. Загальний обсяг активів банківського сектору збільшився на 140,7 %, що в абсолютному обсязі становило 574 млрд грн. Майже аналогічний обсяг зростання мали й активи акумульовані банківським сектором у іноземній валюті – 139,8 %, або 204 млрд абсолютного приросту.

Чисті активи банківського сектору збільшувались повільніше, а темп їх приросту за аналогічний період становив 116,9 % у національній валюті та 104,7 % у іноземній. Саме обсяг чистих активів банку показує різницю між його активами й зобов'язаннями, а їх зміна відображає зміну фінансового стану банківського сектору.

Так, перераховані в доларовому еквіваленті чисті активи банківської системи України за 2013-2018 роки зменшились зі 153,97 млрд до 60,73 млрд, або на 93,24 млрд дол. Динаміка цього показника є беззаперечним аргументом наявності системної кризи в банківському секторі економіки, оскільки банківська система поступово втрачає наявний фінансовий потенціал, а також генерує загрози функціонування фінансової системи держави.

Значна вартість позикових фінансових ресурсів, а також обмежена їх доступність пов'язана з необхідністю належного кредитного забезпечення спричинила уповільнення процесу кредитування реального сектору економіки, незалежно від значної її потреби в додаткових фінансових ресурсах.

Незважаючи на незначне зростання обсягу наданих валових кредитів суб'єктам господарювання протягом 2013-2018 років – 126,4 %, рівень їх проникнення у ВВП скоротився з 47,7 до 25,8 %. Аналогічну тенденцію мають і валові кредити, надані фізичним особам, рівень проникнення яких скоротився з 12,4 до 5,5 %.

Кошти суб'єктів господарювання протягом аналізованого періоду збільшились на 166,7 %, при цьому темп приросту цього показника в іноземній валюті вищий і становить 185,2 %. Проте рівень проникнення зазначеного показника у ВВП скоротився з 17,0 до 12,1 %.

Зазначена тенденція зберігалась і щодо коштів фізичних осіб, розміщених у банківській системі, темп приросту яких за 2013-2019 роки становить 114,7 у національній валюті та 127,5 – у іноземній, однак рівень проникнення цього показника у ВВП скоротився більш суттєво – з 29,1 до 14,3. Сукупність вищезазначених проблем здійснило безпосередній вплив на фінансові результати функціонування банківської системи, попри переважне дотримання банківським сектором країни економічних нормативів, встановлених регулятором.

В умовах розвитку вітчизняної економіки актуальним стає страхування від комерційних, технічних, правових і політичних ризиків. Страхування сприяє акумулюванню ресурсів, які спрямовуються на підтримку економічної, а отже, і бюджетної безпеки. Страховий ринок є досить важливим елементом у

фінансовій системі України, оскільки за допомогою нього забезпечується перерозподіл ризиків в економіці, формується більш сприятливе для розвитку підприємництва зовнішнє середовище, знижується загальний рівень ризику.

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків [211]. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2018 становила 281, у тому числі СК «life» – 30 компаній, СК «non-life» – 251 компанія, (станом на 31.12.2017 – 294 компанії, у тому числі СК «life» – 33 компанії, СК «non-life» – 261 компанія). За даними Державної служби статистики України, кількість страхових компаній продовжує тенденцію до зменшення, зокрема за 2018 рік проти 2017 року кількість компаній зменшилася на 13 одиниць, а у порівнянні з 2016 роком зменшилася на 29 компаній. Динаміка основних показників функціонування страхового ринку відображена в табл. 3.17.

Таблиця 3.17

Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка

Показник	Рік			Темпи приросту, %	
	2016	2017	2018	2017/2016	2018/2017
1	2	3	4	5	6
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітнього періоду, тис. одиниць					
Кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті, у тому числі:					
- зі страховальниками-фізичними особами	61 272,8	70 658,2	77 495,0	15,3	9,7
Кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті	118 198,4	114 824,7	123 582,5	-2,9	7,6
Страхова діяльність, млн грн					
Валові страхові премії, у тому числі:	35 170,3	43 431,8	49 367,5	23,5	13,7
зі страхування життя	2756,1	2913,7	3906,1	5,7	34,1
Валові страхові виплати, у тому числі:	8839,5	10 536,8	12 863,4	19,2	22,1
зі страхування життя	418,3	556,3	704,9	33,0	26,7
Рівень валових виплат, %	25,1	24,3	26,1	-	-
Чисті страхові премії	26 463,8	28 494,4	34 424,3	7,7	20,8
Чисті страхові виплати	8561,0	10 256,8	12 432,6	19,8	21,2
Рівень чистих виплат, %	32,3	36,0	36,1	-	-
Перестраховування, млн грн					
Сплачено на перестраховування, у т. ч.:	12 668,7	18 333,6	17 940,7	44,7	-2,1
- перестраховикам-резидентам	8706,4	14 937,4	14 943,2	71,6	0,0
- перестраховикам-нерезидентам	3962,3	3396,2	2997,5	-14,3	-11,7

Закінчення табл. 3.17

1	2	3	4	5	6
Виплати, компенсовані перестраховиками, у тому числі:	1233,2	1208,2	2459,0	-2,0	103,5
- перестраховиками-резидентами	278,5	280,0	430,8	0,5	53,9
- перестраховиками-нерезидентами	954,7	928,2	2028,2	-2,8	118,5
Отримані страхові премії від перестраховувальників-нерезидентів	40,1	46,1	48,4	15,0	5,0
Виплати, компенсовані перестраховувальникам-нерезидентам	14,2	13,8	44,4	-2,8	221,7
Страхові резерви, млн грн					
Обсяг сформованих страхових резервів:	20 936,7	22 864,4	26 975,6	9,2	18,0
- резерви зі страхування життя	7828,2	8389,6	9335,1	7,2	11,3
- технічні резерви	13 108,5	14 474,8	17 640,5	10,4	21,9
Активи страховиків та статутний капітал, млн грн					
Загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С)БО 2))	56 075,6	57 381,0	63 493,3	2,3	10,7
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів	35 071,9	36 084,6	40 666,5	2,9	12,7
Обсяг сплачених статутних капіталів	12 661,6	12 831,3	12 636,6	1,3	-1,5

Джерело: за даними Національної комісії, що здійснює державне у сфері ринків фінансових послуг.

За 2018 рік частка валових страхових премій щодо ВВП становила 1,4 %, що на 0,1 менше в порівнянні з 2017 роком; частка чистих страхових премій щодо ВВП залишилась на рівні 2017 року та становила 1,0 %. У порівнянні з 2017 роком на 5935,7 млн грн (13,7 %) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 5929,9 млн грн (20,8 %). Обсяг валових страхових виплат/відшкодувань у порівнянні з 2017 роком збільшився на 2326,6 млн грн (22,1 %), обсяг чистих страхових виплат збільшився на 2175,8 млн грн (21,2 %). Зростання обсягів валових страхових виплат за 2017 рік мало місце в більшості основних системоутворюючих видах страхування.

Збільшилися валові страхові виплати з таких видів страхування, як страхування майна (збільшення валових страхових виплат на 1161,2 млн грн (4 рази)), автострахування (збільшення валових страхових виплат на 833,8 млн грн (16,7 %)), медичне страхування (збільшення валових страхових

виплат на 423,3 млн грн (25,3 %)), страхування життя (збільшення валових страхових виплат на 148,6 млн грн (26,7 %)). Водночас зменшилися валові страхові виплати зі страхування фінансових ризиків (зменшення валових страхових виплат на 294,3 млн грн (15,7 %)), страхування кредитів (зменшення валових страхових виплат на 183,3 млн грн (70,1 %)). Рівень валових виплат у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року збільшився на 1,8 в.п. та становив 26,1 %. Рівень чистих страхових виплат станом на 31.12.2018 становив 36,1 %, що більше на 0,1 в.п. у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Високий рівень валових та чистих страхових виплат спостерігається з медичного страхування – 60,1 та 64,6 %, за видами добровільного особистого страхування – 37,2 та 42,7 %, за видами недержавного обов'язкового страхування – 36,2 та 37,0 % відповідно. Страхові резерви станом на 31.12.2018 зросли на 4111,2 млн грн (18,0 %) у порівнянні з аналогічною датою 2017 року, при цьому резерви зі страхування життя зросли на 945,5 млн грн (11,3 %), технічні резерви – на 3165,7 млн грн (21,9 %). У порівнянні з аналогічною датою 2017 року збільшилися такі показники, як загальні активи страховиків на 6112,3 млн грн (10,7 %), з них активи, визначені законодавством для покриття страхових резервів – на 4581,9 млн грн (12,7 %).

Проведений аналіз сучасних тенденцій розвитку бюджетної системи держави дозволяє констатувати відсутність необхідних передумов забезпечення відповідного рівня бюджетної безпеки держави, що зумовлено низькою результативністю функціонування національної економіки, її технологічною відсталістю, відсутністю достатнього обсягу фінансових ресурсів життєво необхідних для інноваційного розвитку реального сектору. У таких умовах макроекономічної нестабільності питання оцінки та постійного моніторингу поточного рівня бюджетної безпеки держави набуває особливої актуальності та має першочерговий характер.

3.2. Оцінювання поточного рівня бюджетної безпеки держави та аналіз його динаміки

У сучасних мовах функціонування національної економіки особливої гостроти набуває проблема збалансування фінансових можливостей та потреб держави, що вимагає комплексу заходів, спрямованих на управління державним боргом, зміцнення вартості національної грошової одиниці, оптимізацію обсягу та структури державних соціальних гарантій, підвищення результативності функціонування суб'єктів господарювання, дослідження стану фінансової системи та бюджетної безпеки. Саме вони визначають ефективність відтворення фінансових ресурсів країни, виконання її фінансових та соціальних функцій у всіх сферах життєдіяльності населення, забезпечення суверенітету та національної безпеки загалом.

У зв'язку з цим ключовим завданням державної фінансової політики є нарощування обсягу фінансових ресурсів на основі визначення передумов зростання базових факторів формування валового внутрішнього продукту, що вимагає поглиблених розробок та обґрунтування пріоритетних напрямів використання наявних державних фінансів, дотримання інноваційного вектора розвитку національної економіки.

Динаміка основних показників зведеного бюджету України за 2007-2018 роки свідчить про поступове зростання обсягу доходів з 165,9 млрд грн до 928,1 млрд грн, темп приросту яких становить 559,3 % (табл. 3.18). Аналогічним чином відбувається зростання і видатків зведеного бюджету з 174,2 млрд грн у 2007 році до 985,8 млрд грн у 2018 році, а темп їх зростання становив 565,8 % і перевищив темп зростання доходів. Обсяг кредитування протягом досліджуваного періоду практично не змінився і становив 1,52 млрд грн у 2007 році і 1,51 млрд грн у 2018 році, проте відбувались значні коливання цього показника. Найбільшого значення обсяг кредитування досягнув у 2014 році – 4,91 млрд грн, найменшого у 2013 році – 477 млн грн.

Динаміка основних показників зведеного бюджету України за період 2007–2018 роки (млн грн)

Показник	Рік											
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Доходи (без урахування міжбюджетних трансфертів)	165 939,2	231 722,9	209 700,3	240 615,2	314 616,9	346 054,0	339 226,9	357 084,2	534 694,8	616 283,2	793 441,9	928 114,9
Темп росту, %	100,0	139,6	126,4	145,0	189,6	208,5	204,4	215,2	322,2	371,4	478,2	559,3
Видатки	174 254,3	241 490,1	242 437,2	303 588,7	333 459,5	395 681,5	403 456,1	430 217,8	576 911,4	684 883,7	839 453,0	985 851,8
Темп приросту, %	100,0	138,6	139,1	174,2	191,4	227,1	231,5	246,9	331,1	393,0	481,7	565,8
Кредитування	1527,7	2734,8	2780,3	1292,0	4715,0	3817,7	477,5	4919,3	2950,9	1661,6	1870,9	1514,3
Темп приросту, %	100,0	179,0	182,0	84,6	308,6	249,9	31,3	322,0	193,2	108,8	122,5	99,1
Фінансування (дефіцит «+» / профіцит «-»)	9842,9	12 502,0	35 517,2	64 265,5	23 557,6	53 445,2	64 706,7	78 052,8	45 167,5	70 262,1	47 882,1	59 251,1
Питома вага фінансування в доходах без урахування міжбюджетних трансфертів, %	5,93	5,40	16,94	26,71	7,49	15,44	19,07	21,86	8,45	11,40	6,03	6,38
Темп приросту, %	100,0	127,0	360,8	652,9	239,3	543,0	657,4	793,0	458,9	713,8	486,5	602,0

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Значної уваги заслуговує показник фінансування зведеного бюджету України, оскільки саме цей показник є одним із ключових індикаторів економічної стабільності країни. Протягом 2007-2018 років обсяг цього показника суттєво збільшився з 9,84 млрд грн до 59,25 млрд грн відповідно, а темп зростання становив 602 % і перевищує темп приросту як дохідної, так і видаткової частини бюджету. З-поміж основних причин наявності бюджетного дефіциту треба виділити такі: недостатній рівень ефективності функціонування реального сектору економіки, що спричиняє низький рівень податкових надходжень; низький рівень конкурентоспроможності окремих галузей національної економіки, спричинений несвоєчасністю проведення структурних змін в економіці та технічним їх переоснащенням; інші фактори, що впливають на соціально-економічне становище країни.

Найбільший обсяг дефіциту зведеного бюджету протягом 2007-2018 років був у 2014 році 78,05 млрд грн, що становило понад 21 % доходів зазначеного бюджету без урахування міжбюджетних трансфертів і є надзвичайно загрозливим фактором для бюджетної безпеки держави.

Найменшого значення показник обсягу дефіциту зведеного бюджету України протягом аналізованого періоду зазнав у 2007 році – 9,84 млрд грн, що становило 5,93 % питомої ваги доходів. Найбільшу питому вагу дефіцит зведеного бюджету мав у 2010 році – 26,71 %, найменшу у 2008 р. – 5,4 %.

Незважаючи на скорочення питомої ваги дефіциту зведеного бюджету у 2018 році до 6,38 %, його значення протягом усього аналізованого періоду залишається достатньо високим, що формує загрози не лише для бюджетної безпеки держави, але і для економічної. Загально прийнятним у світовій практиці вважається наявність питомої ваги дефіциту в межах 2-3 % ВВП, що виступає додатковим стимулом розвитку економіки, перевищення цього значення виступає індикатором наявності ознак системної кризи в економіці. Збалансування дефіциту бюджету вимагає відповідного його фінансування, динаміка якого відображена в табл. 3.19, 3.20.

Динаміка фінансування Державного бюджету України за типом кредитора 2011-2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Фінансування (дефіцит «+» / профіцит «-»)	23 557,6	53 445,2	64 706,7	78 052,8	45 167,5	70 262,1	47 882,1	59 251,1
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	226,9	274,7	331,3	191,7	298,3	203,3	251,5	343,8
Питома вага у ВВП, %	1,81	3,80	4,42	4,92	2,27	2,95	1,60	1,66
Внутрішнє фінансування	9852,8	40 611,1	50 777,0	35 796,4	-64 522,7	37 036,1	10 923,6	14 492,0
Фінансування за рахунок позик банківських установ	-132,3	-132,3	-132,3	-132,3	-132,3	-132,3	-132,3	-132,3
Інше внутрішнє фінансування	21 454,5	29 618,2	67 241,4	159 709,5	7949,3	144 169,2	78 371,7	7478,2
Надходження від приватизації державного майна	11 480,3	6763,5	1 480,0	466,9	151,5	188,9	3 376,8	268,8
Фінансування за рахунок залишків коштів на рахунках бюджетних установ	225,9	-2982,4	-4352,2	-830,1	-1137,1	182,0	322,5	-1131,1
Зміни обсягів депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю	-21 354,0	-7000,0	-14 700,0	-123 326,0	-74 601,0	-129 215,5	-70 703,0	1000,0
Коригування	-	-	-	-	-	-	5 238,9	0,0
Фінансування за рахунок зміни залишків коштів бюджетів	-1821,7	14 343,9	1240,1	-91,7	3246,9	21 843,7	-5550,9	7008,4
Зовнішнє фінансування	13 704,8	12 834,2	13 929,7	42 256,4	109 690,2	33 225,9	36 958,5	44 759,2
Позики, надані міжнародними фінансовими організаціями	1263,6	-4506,8	-18 535,6	39 812,5	80 384,8	-1357,1	-652,9	-22 206,4
Позики, надані органами управління іноземних держав	-662,0	-1443,3	-1505,0	2566,2	8257,2	8 671,2	143,8	-108,8
Позики, надані іноземними комерційними банками, іншими іноземними фінансовими установами	0,0	-15 985,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10 866,2
Позики, надані постачальниками	0,0	0,0	0,0	-122,4	1049,8	44 903,8	37 467,6	56 208,2
Інше зовнішнє фінансування	13 103,2	34 769,8	33 970,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Коригування	-	-	-	-	19 998,4	-18 991,9	0,0	0,0

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Таблиця 3.20

Динаміка фінансування Державного бюджету України за типом боргового зобов'язання 2011-2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Фінансування (дефіцит «+» / профіцит «-»)	23 557,6	53 445,2	64 706,7	78 052,8	45 167,5	70 262,1	47 882,1	59 251,1
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>274,7</i>	<i>331,3</i>	<i>191,7</i>	<i>298,3</i>	<i>203,3</i>	<i>251,5</i>	<i>343,8</i>
Фінансування за борговими операціями	35 027,0	41 716,2	81 038,8	201 833,7	117 507,3	177 262,9	120 436,8	52 105,1
<i>Запозичення</i>	<i>80 654,5</i>	<i>109 798,9</i>	<i>160 875,8</i>	<i>322 653,4</i>	<i>514 094,5</i>	<i>307 664,9</i>	<i>478 699,1</i>	<i>286 572,9</i>
<i>Погашення</i>	<i>-45 627,5</i>	<i>-680 82,7</i>	<i>-79 837,0</i>	<i>-120 819,8</i>	<i>-416 585,6</i>	<i>-111 410,0</i>	<i>-363 501,3</i>	<i>-234 467,8</i>
<i>Коригування</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>19 998,4</i>	<i>-18 991,9</i>	<i>5238,9</i>	<i>0,0</i>
Фінансування за рахунок надходжень від приватизації	11 480,3	6763,5	1480,0	466,9	151,5	188,9	3376,8	268,8
Фінансування за активними операціями	-22 949,8	4965,5	-17 812,1	-124 247,8	-72 491,3	-107 189,7	-75 931,4	6877,3
<i>Зміни обсягів депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю</i>	<i>-21 354,0</i>	<i>-7000,0</i>	<i>-14 700,0</i>	<i>-123 326,0</i>	<i>-74 601,0</i>	<i>-129 215,5</i>	<i>-70 703,0</i>	<i>1000,0</i>
<i>Зміни обсягів готівкових коштів</i>	<i>-1595,8</i>	<i>11 361,5</i>	<i>-3112,1</i>	<i>-921,7</i>	<i>2109,8</i>	<i>22 025,8</i>	<i>-5228,4</i>	<i>5877,3</i>
Фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку	0,0	604,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України джерелами фінансування бюджету є: кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень; кошти від приватизації державного майна; повернення бюджетних коштів із депозитів, надходження внаслідок продажу чи пред'явлення цінних паперів; вільний залишок бюджетних коштів із дотриманням умов, визначених цим кодексом [19].

Відповідно до даних табл. 3.19 та 3.20 можна констатувати, що найбільша питома вага дефіциту Державного бюджету у ВВП спостерігалась у 2014 році і становила – 4,92 %. Наприкінці 2018 року величина цього показника суттєво скоротилась і становила – 1,66 %. Основним джерелом фінансування Державного бюджету України залишаються запозичення, обсяг яких у 2015 році перевищив 514,0 млрд грн, а у 2018 році скоротився до 286,5 млрд грн.

Значне зростання обсягу запозичень протягом аналізованого періоду вплинуло й на відповідне зростання обсягів їх погашення з 45,6 млрд грн у 2011 році до 234,4 млрд грн у 2018 році, темп приросту яких становить 513,8 %. Покриття дефіциту бюджету за рахунок запозичень призводить до зростання обсягу боргових зобов'язань держави й також має негативний вплив на стан її бюджетної безпеки. Це викликає необхідність дослідження цієї ситуації в контексті аналізу динаміки доходів бюджету, оскільки нарощення їх обсягу є одним із найбільш пріоритетних завдань фінансової політики держави, а також фактором скорочення бюджетного дефіциту (табл. 3.21).

Згідно з даними табл. 3.21 можна констатувати поступове зростання обсягу доходів Державного бюджету України протягом 2011-2018 років з 314,6 млрд грн до 928,1 млрд грн, темп приросту яких становить 295 %. Водночас проведений аналіз цього показника, перерахованого в доларах США, має абсолютно протилежну тенденцію, а саме зниження з 38,8 млрд дол. США у 2011 році до 33,7 млрд дол. США у 2018 році. Зазначена тенденція об'єктивно характеризує зниження реальних фінансових можливостей бюджету, має вплив на можливості забезпечення бюджетної безпеки держави, виконання державою функції життєзабезпечення суспільства.

Таблиця 3.21

Динаміка доходів Державного бюджету України за 2011-2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього доходів, млн грн	314 616,9	346 054,0	339 226,9	357 084,2	534 694,8	616 283,2	793 441,9	928 114,9
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>110,0</i>	<i>107,8</i>	<i>113,5</i>	<i>170,0</i>	<i>195,9</i>	<i>252,2</i>	<i>295,0</i>
Усього доходів, дол. США	38 841,6	42 722,7	41879,9	22 600,3	22 466,2	23 168,5	28 387,9	33 749,6
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>110,0%</i>	<i>107,8%</i>	<i>58,2%</i>	<i>57,8%</i>	<i>59,6%</i>	<i>73,1%</i>	<i>86,9%</i>
Офіційні трансферти	2718,6	1342,5	1609,3	2118,0	3144,0	4171,6	5967,7	7306,3
Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	311 898,2	344 711,4	337 617,6	354 966,2	531 550,8	612 111,6	787 474,1	920 808,7
Податкові надходження	261 605,0	274 715,2	262 777,1	280 178,3	409 417,5	503 879,4	627 153,7	753 815,6
Неподаткові надходження	49 087,8	68 287,6	72 853,2	68 355,2	120 006,5	103 643,7	128 579,1	164 683,1
Доходи від операцій з капіталом	517,7	1231,4	255,4	888,1	171,4	191,5	286,9	657,5
Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	481,4	222,6	1529,3	5383,0	1800,3	4109,4	1607,4	1464,8
Цільові фонди	206,4	254,6	202,7	161,7	155,0	287,7	29 847,1	187,5

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Зростання фактичного обсягу доходів Державного бюджету протягом 2011-2018 рр. у гривневому еквіваленті супроводжувалось паралельним зростанням і обсягу податкових і неподаткових надходжень (табл. 3.22, 3.23).

Податкові надходження Державного бюджету України за 2011-2018 роки збільшились з 261,6 млрд грн до 753,8 млрд грн, темп приросту яких становить 288,2 %. Основним джерелом формування податкових надходжень протягом аналізованого періоду залишаються: податок на додану вартість, акцизний податок, податок та збір на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств. Жодним чином не зменшуючи значення інших податків та зборів, зазначені податки формують базу податкової системи держави, а отже, питання їх адміністрування повинно перебувати в зоні підвищеної уваги.

Темп приросту неподаткових надходжень, протягом аналізованого періоду, перевищив темп приросту податкових і становив у 2018 р. – 335,5 %. Фактичний обсяг неподаткових надходжень збільшився з 49,08 млрд грн у 2011 році до 164,68 млрд грн у 2018 році. У структурі неподаткових надходжень суттєвих змін не відбулось і в 2018 році вони були сформовані за рахунок: доходів від власності та підприємницької діяльності – 87 170,4 млн грн (52,93 %), а також власних надходжень бюджетних установ – 46 699,2 млн грн (28,35 %).

Попри незначну частину неподаткових надходжень у доходах бюджету України, їхня роль у забезпеченні процесів розподілу залишається достатньо вагомою. Це зумовлює необхідність пошук шляхів удосконалення механізму мобілізації цих надходжень, ефективного використання його складових у процесі наповнення бюджетів. Одночасно доцільно формувати нові підходи до розробки ефективної моделі податкового механізму, який у перспективі забезпечить зростання обсягів доходів бюджетів відповідних рівнів.

Основними напрямками посилення ролі податкових надходжень у збільшенні доходів бюджету держави є: зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та підвищення ефективності їхньої роботи; детінізація економіки, спрощення процедури адміністрування податків.

Таблиця 3.22

Динаміка податкових надходжень до Державного бюджету України за 2011-2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Податкові надходження	261 605,0	274 715,2	262 777,1	280 178,3	409 417,5	503 879,4	627 153,7	753 815,6
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	100,0	105,0	100,4	107,1	156,5	192,6	239,7	288,2
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	60 898,9	62 376,1	61 883,5	52 587,7	79 838,3	114 154,6	141 945,3	188 624,1
<i>Податок та збір на доходи фізичних осіб</i>	6159,5	7026,4	7565,0	12 645,8	45 062,0	59 810,5	75 033,4	91 741,8
<i>Податок на прибуток підприємств, з них:</i>	54 739,4	55 349,7	54 318,4	39 941,9	34 776,3	54 344,1	66 911,9	96 882,3
Рентна плата та плата за спеціальне використання природних ресурсів, із них:	1907,4	2293,2	13 860,0	19 036,1	39 803,8	44 092,2	48 661,1	45 265,7
<i>Рентна плата за користування надрами</i>	1238,8	1520,5	13 020,2	18 199,1	36 989,6	39 699,1	43 875,5	39 817,4
Внутрішні податки на товари та послуги	163 104,9	176 012,5	163 578,8	183 965,1	241 563,0	325 628,5	422 274,1	493 360,6
<i>Акцизний податок із вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)</i>	25 189,1	27 417,9	26 362,6	28 085,5	38 783,8	55 116,3	66 303,7	71 143,8
<i>Акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)</i>	7822,1	9767,8	8946,8	16 855,4	24 326,8	35 006,2	41 989,7	47 708,6
<i>Податок на додану вартість із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування, з них:</i>	34 068,8	37 222,6	31 725,6	31 737,0	39 688,0	54 052,7	63 450,4	79 130,9
<i>Податок на додану вартість із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)</i>	76 175,5	82 694,2	84 546,9	81 239,5	108 091,2	139 489,4	180 173,0	210 790,8
<i>Бюджетне відшкодування податку на додану вартість</i>	-42 779,1	-45 959,0	-53 447,6	-50 216,3	-68 405,3	-94 405,4	-120 060,6	-131 659,4
<i>Податок на додану вартість із ввезених на територію України товарів</i>	96 025,0	101 604,2	96 543,7	107 287,3	138 764,3	181 453,3	250 530,2	295 377,3
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	11 774,0	13 186,5	13 342,5	12 608,7	40 300,8	20 371,0	24 541,8	27 076,6
Рентна плата за транспортування, збори на паливно-енергетичні ресурси	21 145,6	17 654,3	5700,3	5987,5	7245,4	279,0	-12,1	-6,2
Інші податки та збори, з них:	2774,2	3192,5	4412,0	5993,1	666,2	-645,8	-10 951,6	-505,1
<i>Екологічний податок</i>	1085,4	1263,6	2364,9	3614,5	1105,4	1619,2	1720,8	2779,6
<i>Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства</i>	784,9	1075,0	1103,0	1038,3	104,2	-0,8	-0,5	0,3

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Динаміка неподаткових надходжень до Державного бюджету України за 2011–2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Неподаткові надходження	49 087,8	68 287,6	72 853,2	68 355,2	120 006,5	103 643,7	128 579,1	164 683,1
<i>Темп росту до 2011 р., %</i>	<i>100,0</i>	<i>139,1</i>	<i>148,4</i>	<i>139,3</i>	<i>244,5</i>	<i>211,1</i>	<i>261,9</i>	<i>335,5</i>
Доходи від власності та підприємницької діяльності, з них:	17 260,2	32 200,5	33 288,2	28 469,3	71 084,8	51 589,9	71 553,7	87 170,4
<i>Частина чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна або комунальна власність</i>	2590,8	6329,3	2322,3	3268,0	7157,8	11 780,6	24 637,1	39 733,0
<i>Кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»</i>	11 898,3	23 600,0	28 308,2	22 807,3	61 803,6	38 163,8	44 378,8	44 614,3
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, з них:	2553,3	5435,9	5163,8	5305,7	15 008,3	8026,6	10 437,6	18 413,6
<i>Плата за надання адміністративних послуг</i>	155,6	2206,5	1549,3	1619,9	10 561,2	1340,1	3327,2	10 224,8
<i>Судовий збір</i>	138,0	948,3	1013,9	1063,4	1713,0	3597,6	3591,8	3639,0
<i>Надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном</i>	856,2	1061,6	1055,5	984,9	1215,9	1028,7	1055,9	1445,6
<i>Державне мито</i>	447,3	221,7	587,2	658,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Інші неподаткові надходження, з них:	6017,4	5950,1	5369,2	12 496,3	7507,7	9 944,3	10 882,6	12 399,9
<i>Збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій</i>	3658,6	3796,3	3605,5	9631,6	3912,8	5358,5	6183,3	7161,1
Власні надходження бюджетних установ	23 256,9	24 701,2	29 031,9	22 084,0	26 405,6	34 082,8	35 705,1	46 699,2

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Зміни, які відбулись у доходах Державного бюджету України, формують тенденції зміни його видатків, однак їхня структура протягом певного періоду може суттєво змінюватись відповідно до наявних пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку держави, пріоритетність яких формується під впливом сукупності чинників зовнішнього та внутрішнього впливу.

Динаміка видатків Державного бюджету України за економічною та функціональною класифікацією відображена в табл. 3.24 та 3.25. Згідно з даними таблиць можна спостерігати поступове зростання видатків протягом 2011-2018 років. Найбільшу питому вагу у структурі видатків Державного бюджету України за економічною класифікацією мають саме поточні видатки, обсяг яких наприкінці 2018 року становив 916,04 млрд грн, а питома вага в загальному обсязі видатків – 92,9 %. Найбільшу питому вагу в структурі поточних видатків бюджету у 2018 році мають поточні трансферти – 30,2 %, оплата праці та нарахування на заробітну плату – 17,3 %, соціальне забезпечення – 16,9 %, використання товарів і послуг – 15,98 %, обслуговування боргових зобов'язань – 11,8 %. Особливу увагу в структурі видатків, згрупованих за економічною класифікацією, привертає обсяг капітальних видатків, обсяг яких протягом аналізованого періоду збільшився з 31,2 млрд грн у 2011 році до 69,8 млрд грн у 2018 році, темп їх приросту становив – 223,15 %. Водночас темп приросту капітальних видатків залишається меншим за загальний темп приросту видатків, що свідчить про зменшення обсягів фінансування потенційних можливостей розвитку національної економіки, а також виступає негативним індикатором впливу на рівень бюджетної безпеки держави.

У структурі видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією (табл. 3.25) спостерігається значне зростання їх обсягу, спрямованого на оборону, що зумовлено військовими діями, які тривають на території України донині. Так, обсяг видатків на оборону збільшився з 13,2 млрд грн у 2011 до 97,0 млрд грн у 2018, а темп їх зростання становив – 732,7 %.

Динаміка видатків Державного бюджету України за економічною класифікацією за 2011-2018 (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Поточні видатки	302 178,0	366 180,3	385 611,8	422 818,2	559 429,4	658 248,6	798 597,7	916 046,3
Оплата праці й нарахування на заробітну плату	54 464,9	59 774,3	64 313,7	69 283,8	79 854,6	105 351,4	134 779,9	171 258,5
Використання товарів і послуг	55 939,2	64 221,0	61 325,8	65 431,6	87 324,1	95 827,7	122 111,9	157 552,4
Обслуговування боргових зобов'язань	24 591,2	25 753,3	34 409,3	51 018,2	86 808,4	97 374,5	111 480,2	116 297,3
Поточні трансферти	103 120,4	140 722,3	132 826,8	146 816,7	183 093,6	199 606,4	274 740,7	297 695,2
Соціальне забезпечення	63 175,0	74 283,5	88 404,2	81 492,0	104 051,7	153 282,5	148 982,1	166 624,8
Інші поточні видатки	887,2	1 425,80	4 332,1	8775,9	18 297,0	6806,1	6503,1	6618,2
Капітальні видатки	31 281,5	29 501,2	17 844,2	7399,6	17 482,0	26 635,1	40 855,3	69 805,5
Придбання основного капіталу	7824,0	9528,1	7124,5	4579,6	11 619,8	15 044,4	18 532,7	32 673,2
Капітальні трансферти	23 457,5	19 973,2	10 719,7	2820,0	5862,2	11 590,7	22 322,6	37 132,3
Усього видатків	333 459,5	395 681,5	403 456,1	430 217,8	576 911,4	684 883,7	839 453,0	985 851,8
<i>Темп приросту, %</i>	<i>100,0</i>	<i>118,7</i>	<i>121,0</i>	<i>129,0</i>	<i>173,0</i>	<i>205,4</i>	<i>251,7</i>	<i>295,6</i>

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Таблиця 3.25

Динаміка видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2011-2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальнодержавні функції	39 996,6	44 010,7	50 101,1	65 825,8	103 116,7	118 049,3	142 492,7	162 958,1
Оборона	13 241,1	14 485,7	14 843,0	27 363,4	52 005,2	59 350,8	74 346,2	97 024,1
Громадський порядок, безпека та судова влада	32 415,3	36 469,8	39 190,9	44 619,0	54 643,4	71 670,4	87 850,5	116 875,9
Економічна діяльність	44 771,6	49 396,0	41 299,2	34 410,7	37 135,4	31 422,3	47 000,1	63 600,9
Охорона навколишнього природного середовища	3008,4	4135,4	4595,0	2597,0	4053,0	4771,6	4739,9	5241,2
Житлово-комунальне господарство	324,2	379,6	96,9	111,5	21,5	12,5	16,9	296,9
Охорона здоров'я	10 223,9	11 358,5	12 879,3	10 580,8	11 450,4	12 464,6	16 729,4	22 618,0
Духовний та фізичний розвиток	3830,4	5488,5	5111,9	4872,4	6619,2	4958,9	7898,1	10 107,1
Освіта	27 232,7	30 243,2	30 943,1	28 677,9	30 185,7	34 826,5	41 297,3	44 324,3
Соціальний захист та соціальне забезпечення	63 540,2	75 254,4	88 547,3	80 558,2	103 700,9	151 961,5	144 478,9	163 865,6
Разом видатків(без урахування міжбюджетних трансфертів)	238 584,4	271 221,9	287 607,7	299 616,8	402 931,4	489 488,5	566 850,1	686 912,1
Офіційні трансферти	94 875,0	124 459,6	115 848,3	130 600,9	173 980,0	195 395,3	272 602,9	298 939,7
Усього видатків	333 459,5	395 681,5	403 456,1	430 217,8	576 911,4	684 883,7	839 453,0	985 851,8
<i>Темп росту, %</i>	118,66	120,99	129,02	173,01	205,39	251,74	295,64	322,41

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Значного зростання у структурі функціональної класифікації видатків Державного бюджету України зазнали також видатки на виконання загальнодержавних функцій, темп приросту яких становить – 407,4 %. Темп приросту загального обсягу видатків за функціональною класифікацією також перевищив темп приросту видатків на забезпечення громадського порядку, безпеку та судову владу – 360,6 %, що зумовлено комплексом чинників, вагомим з-поміж яких є нестабільна політична ситуація в країні.

Багато застережень викликає низький темп приросту в порівнянні з іншими складовими видатків на економічну діяльність, темп зростання яких за 2011-2018 роки становить 142,1 %, що в поєднанні з низьким рівнем фінансування капітальних видатків, видатків на житлово-комунальне господарство унеможливує формування потенціалу розвитку національної економіки.

Сукупність вищеперерахованих факторів негативно позначаються на функціонуванні національної економіки і формують передумови до пошуку непродуктивних джерел фінансування економіки, використання яких спричиняє виникнення та накопичення боргових зобов'язань. Водночас значні обсяги державного боргу порушують питання не лише бюджетної безпеки держави, але і її економічного та національного суверенітету. Динаміка загальної суми державного та гарантованого державою боргу, визначена в національних грошових одиницях та доларах США за 2014-2018 роки, відображена в табл. 3.26 та 3.27.

Станом на 31 грудня 2018 року державний та гарантований державою борг України становив 2168,45 млрд грн, або 78,32 млрд дол. США, зокрема: державний та гарантований державою зовнішній борг – 1397,22 млрд грн (64,43 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 50,46 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 771,41 млрд грн (35,57 %), або 27,86 млрд дол. США.

Державний борг України становив 1860,5 млрд грн (85,79 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 67,19 млрд дол. США.

*Динаміка загальної суми державного та гарантованого державою боргу
за 2014-2018 рр. (млрд грн)*

Показник	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	1100,83	1572,18	1929,81	2141,82	2168,45
<i>Темп приросту до 2014 року (%)</i>	<i>100,0</i>	<i>142,8</i>	<i>175,3</i>	<i>194,6</i>	<i>197,0</i>
Державний борг	947,03	1334,27	1650,83	1833,71	1860,29
Внутрішній борг	461,00	508,00	670,65	753,40	761,09
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	458,23	505,36	668,13	751,02	758,84
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	2,78	2,65	2,51	2,38	2,25
Зовнішній борг	486,03	826,27	980,19	1080,31	1099,20
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	169,09	337,45	371,85	407,47	370,82
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	16,37	32,71	45,65	49,30	47,93
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	0,00	0,00	0,00	11,08
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	272,51	415,27	517,80	574,46	622,08
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	28,05	40,84	44,89	49,08	47,29
Гарантований державою борг	153,8	237,91	278,98	308,11	308,16
Внутрішній борг	27,86	21,46	19,08	13,41	10,35
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	21,57	16,40	15,95	8,95	6,00
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	6,30	5,06	3,13	4,46	4,35
Зовнішній борг	125,94	216,45	259,89	294,70	297,81
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	40,11	140,83	190,98	229,71	236,99
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	3,84	4,68	3,98	2,74	1,35
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	51,62	68,23	61,96	59,00	56,33
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	28,51	0,00	0,00	0,00	0,00
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,86	2,71	2,98	3,26	3,14

Джерело: узагальнено автором за даними Міністерства фінансів України.

*Динаміка загальної суми державного та гарантованого державою боргу
за 2014–2018 рр. (млрд дол.)*

Показник	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	69,81	65,51	70,97	76,31	78,32
<i>Темп росту до 2014 року (%)</i>	100,0	93,8	101,7	109,3	112,2
Державний борг	60,06	55,59	60,71	65,33	67,19
Внутрішній борг	29,24	21,17	24,66	26,84	27,49
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	29,06	21,06	24,57	26,76	27,41
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	0,18	0,11	0,09	0,08	0,08
Зовнішній борг	30,82	34,43	36,05	38,49	39,70
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	10,72	14,06	13,68	14,52	13,39
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	1,04	1,36	1,68	1,76	1,73
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	17,28	17,30	19,04	20,47	22,47
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,78	1,70	1,65	1,75	1,71
Гарантований державою борг	9,75	9,91	10,26	10,98	11,13
Внутрішній борг	1,77	0,89	0,70	0,48	0,37
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	1,37	0,68	0,59	0,32	0,22
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	0,40	0,21	0,12	0,16	0,16
3. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Зовнішній борг	7,99	9,02	9,56	10,50	10,76
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	2,54	5,87	7,02	8,18	8,56
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	0,24	0,19	0,15	0,10	0,05
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	3,27	2,84	2,28	2,10	2,03
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	1,81	0,00	0,00	0,00	0,00
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,12	0,11	0,11	0,12	0,11

Джерело: узагальнено автором за даними Міністерства фінансів України

Державний зовнішній борг становив 1099,41 млрд грн (50,70 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 39,71 млрд дол. США. Державний внутрішній борг становив 761,09 млрд грн (35,10 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 27,49 млрд дол. США.

Гарантований державою борг України становив 308,16 млрд грн (14,21 %), або 11,13 млрд дол. США, зокрема: гарантований державою зовнішній борг – 297,81 млрд грн (13,80 %), або 10,76 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 10,35 млрд грн (0,48 %), або 0,37 млрд дол. США.

Протягом 2018 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у гривневому еквіваленті на 26,94 млрд грн та в доларовому еквіваленті – борг збільшився на 2,02 млрд дол. США.

У структурі державного зовнішнього боргу України за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій, переважають кошти, надані Міжнародним банком реконструкції та розвитку – 135,06 млрд грн, Міжнародним валютним фондом – 95,55 млрд грн та Європейським Співтовариством – 104,97 млрд грн (табл. 3.28).

Таблиця 3.28

Динаміка зовнішнього боргу України за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій, у структурі державного боргу за 2014-2018 рр. (млрд грн)

Показник	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Зовнішній борг	486,03	826,27	980,19	1080,31	1099,20
<i>Темп приросту до 2014 року, %</i>	<i>100,0</i>	<i>201,7</i>	<i>222,3</i>	<i>226,2</i>	<i>191,7</i>
Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій, у т. ч.:					
Європейське Співтовариство	26,16	57,95	62,81	94,12	104,97
Європейський банк реконструкції та розвитку	9,37	13,99	16,07	18,00	16,00
Європейський інвестиційний банк	7,65	12,53	14,52	19,36	18,85
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	68,32	124,75	137,46	137,87	135,06
Міжнародний валютний фонд	57,59	128,21	140,91	137,95	95,55
Фонд чистих технологій (МБРР)	0,01	0,02	0,07	0,17	0,40

Джерело: узагальнено автором за даними Міністерства фінансів України.

Динаміка зовнішнього боргу України за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій, у структурі гарантованого державного боргу за 2014-2018 рр. відображена в табл. 3.29.

Таблиця 3.29

Динаміка зовнішнього боргу України за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій, у структурі гарантованого державного боргу за 2014-2018 рр. (млрд грн)

Показник	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Зовнішній борг	125,94	216,45	259,89	294,70	297,81
<i>Темп приросту до 2014 року, %</i>	<i>100,0</i>	<i>206,4</i>	<i>234,0</i>	<i>236,5</i>	<i>180,7</i>
Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій, у т. ч.:					
Європейське Співтовариство з атомної енергії	0,45	0,46	0,30	1,77	3,17
Європейський банк реконструкції та розвитку	1,39	3,05	10,56	11,45	5,71
Європейський інвестиційний банк	0,00	0,00	0,99	1,17	1,55
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	5,81	9,42	12,37	12,62	12,66
Міжнародний валютний фонд	32,46	127,91	166,76	202,69	213,90

Джерело: узагальнено автором за даними Міністерства фінансів України.

Аналіз даних табл. 3.29 дозволяє зробити висновок про значну роль Міжнародного валютного фонду у фінансовій політиці держави, оскільки саме позики цього фонду повністю гарантовані державою. Досить загрозливим залишається факт їх швидкого зростання з 32,46 млрд грн у 2014 році до 213,9 млрд грн у 2018 році, темп приросту яких наближається до 7 разів.

Динаміка та структура зовнішнього боргу України за позиками одержаними від органів управління іноземних держав за 2014-2018 рр. відображена в табл. 3.30.

Зростаюча динаміка загальної суми державного та гарантованого державою боргу виступають додатковим індикатором негативної дії на рівень бюджетної безпеки держави, загострює питання стимулювання інноваційного розвитку національної економіки з метою генерування додаткових доходів бюджету спрямованих на призупинення темпів його зростання або зменшення абсолютного розміру.

Таблиця 3.30

Структура зовнішнього боргу України за позиками одержаними від органів управління іноземних держав за 2014-2018 рр. (млрд грн)

Показник	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Зовнішній борг	486,03	826,27	980,19	1080,31	1099,20
<i>Темп приросту до 2014 року, %</i>	<i>100,0</i>	<i>201,7</i>	<i>222,3</i>	<i>226,2</i>	<i>191,7</i>
Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав, у т. ч.:					
Канада	2,71	6,91	8,03	8,90	8,13
Німеччина	0,13	5,43	5,98	7,49	7,19
Польща	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Росія	9,55	14,54	16,47	17,00	16,78
США	0,16	0,22	0,21	0,17	0,13
Франція	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Японія	3,81	5,61	14,95	15,73	15,71

Джерело: узагальнено автором за даними Міністерства фінансів України.

У 2019 році в Україні було розроблено Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2019-2022 роки. У цьому документі зазначається, що реалізація такої стратегії безпосередньо пов'язані із необхідністю забезпечення макрофінансової стабільності в державі. Відповідно, цілком зрозуміло, що забезпечення стабільності у даній сфері є запорукою виходу України з ситуації постійного, дисипативного процесу збільшення та погашення зовнішнього та внутрішнього боргів. Наявність стратегії дозволяє змінити такий стохастичний процес залучення нових боргів, ускладнення їх обслуговування, а дозволяє стабілізувати та, головним чином, нормалізувати функціонування всієї системи державних фінансів у середньостроковій перспективі.

Бюджетна безпека держави виступає складовою її економічної безпеки, стан якої потребує особливої уваги, як з боку держави, так і суспільства (табл. 3.31). Для кожного індикатора складових стану економічної безпеки України розроблені характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки.

Методологічний дискурс показників бюджетної безпеки держави

Автор дослідження	Сукупність показників бюджетної безпеки
М. М. Єрмошенко	<ul style="list-style-type: none"> - видатки державного бюджету загалом, % ВВП – не більше ніж 20; - дефіцит державного бюджету, % ВВП – не більше ніж 3; - рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет, % ВВП – не більше ніж 40; - темп зростання державного боргу відносно темпів зростання ВВП, од. – не більше ніж 1; - внутрішній борг, % ВВП – не більше ніж 30; - зовнішній державний борг, % обсягу експорту – не більше ніж 70; - зовнішній борг, % ВВП – не більше ніж 25; - витрати на обслуговування і погашення зовнішнього державного боргу, % обсягу експорту – не більше ніж 18.
С. І. Юрій, В. М. Федосов	<ul style="list-style-type: none"> - розмір бюджету; - рівень перерозподілу ВВП через бюджет; - характер та рівень дефіциту бюджету, методи його фінансування; - масштаби бюджетного фінансування; - процес бюджетоутворення; - своєчасність прийняття та характер касового виконання бюджету; - рівень бюджетної дисципліни.

Складено на основі [22; 23; 58; 118; 125].

Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів (рис. 3.2):

$$[y_0, U_{\text{крит}}), [U_{\text{крит}}, U_{\text{небезп}}), [U_{\text{небезп}}, U_{\text{нездв}}), [U_{\text{нездв}}, U_{\text{здв}}), [U_{\text{здв}}, U_{\text{опт}}], \quad (3.2)$$

де y_0 – значення індикатора, яке характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0;

$U_{\text{крит}}$ – значення індикатора, яке характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення;

$U_{\text{небезп}}$ – значення індикатора, яке характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40 % оптимального значення;

$U_{нездв}$ – значення індикатора, яке характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального значення;

$U_{здв}$ – значення індикатора, яке характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80 % оптимального значення;

$U_{опт}$ – значення індикатора, яке характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню [135].

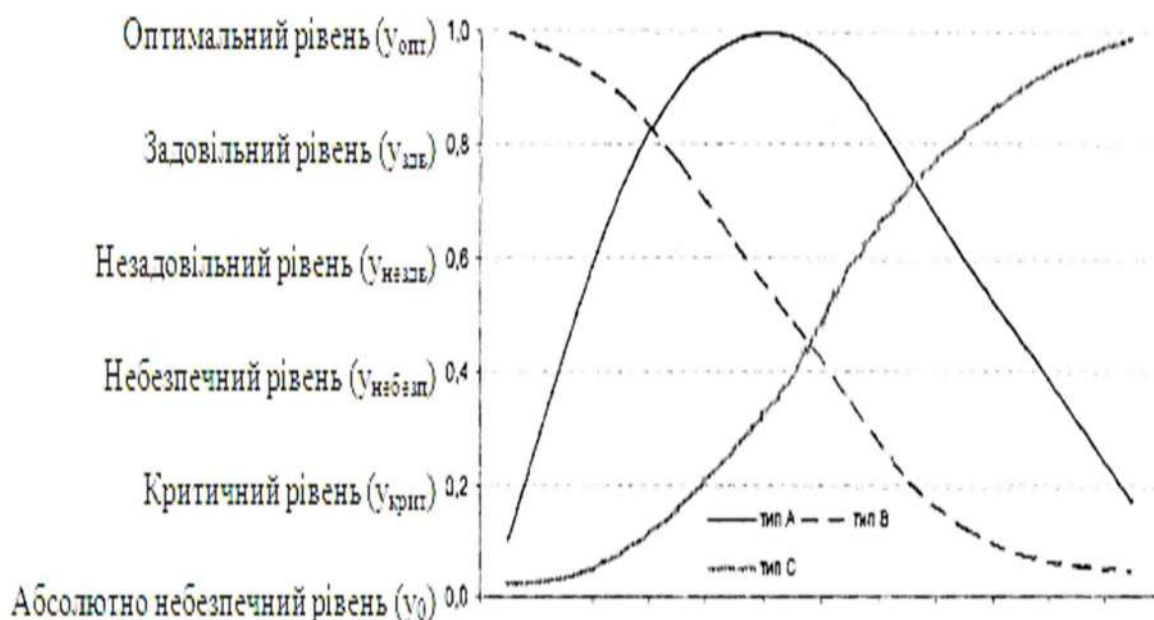

Рис. 3.2. Діапазон характеристик значень рівнів економічної безпеки за різними типами індикаторів

Джерело: складено за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Множина індикаторів залежно від економічного змісту поділена на три типи. Індикатор типу С є стимулятором, тобто наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою. Індикатор типу В є дестимулятором, коли між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотний зв'язок.

Найбільш поширеним з-поміж множини індикаторів є змішаний тип А, який до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор складової/субіндексу стану економічної безпеки.

Приведення індикаторів, які є різними за типами (стимулятори, дестимулятори, змішаний тип), до інформаційної односпрямованості та розмірності тлумачень характеристичних значень відбувається шляхом нормування.

Присвоєння характеристичних значень певній величині індикатора складової економічної безпеки здійснюється за допомогою таких методів:

- аналогового методу (оптимальними вважаються значення індикатора в країнах, які визнані еталоном у цій сфері; визначення середніх значень, а саме «задовільного рівня» та «незадовільного рівня», здійснюється шляхом групування та узагальнення значень індикатора, які досягнуті в інших країнах світу);

- законодавчо-нормативний критерій (критичний або оптимальний рівень визначається відповідно до граничного рівня, закріпленого в національному законодавстві чи профільними міжнародними організаціями);

- експертної оцінки.

Присвоєння характеристичних значень для кожного індикатора здійснюється таким чином:

$$y_0 := x_0; \quad y_{\text{крит}} := x_{\text{крит}}; \quad y_{\text{небезп}} := x_{\text{небезп}}; \quad y_{\text{нездв}} := x_{\text{нездв}}; \quad y_{\text{здв}} := x_{\text{здв}}; \quad y_{\text{опт}} := x_{\text{опт}}, \quad (3.3)$$

де x – величина (статистичні дані) індикатора;

y – характеристичне значення індикатора.

Відповідно до зазначеного:

x_0 – величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0;

$X_{\text{крит}}$ – величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення;

$X_{\text{небезп}}$ – величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40 % оптимального значення;

$X_{\text{нездв}}$ – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального значення;

$X_{\text{здв}}$ – величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80 % оптимального значення;

$X_{\text{опт}}$ – величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню [135].

У процесі оцінювання рівня бюджетної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 29.10.2013 № 1277, використовуються такі індикатори (табл. 3.32), динаміка яких дає можливість оцінити її фактичний рівень та тенденцію подальшого розвитку з урахуванням стану основних макроекономічних показників (табл. 3.33).

Згідно з даними табл. 3.33 рівень бюджетної безпеки держави можна оцінити як незадовільний, оскільки значення показника протягом усього періоду дослідження майже не перевищує 60 %. Найбільшого значення цей показник зазнав у 2018 році – 61 %, 2011 році – 60 %. Найменше значення цього показника спостерігалось у 2010 році – 43 %, що характеризується як небезпечний рівень бюджетної безпеки.

*Перелік індикаторів та методика розрахунку
складових бюджетної безпеки держави*

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	дефіцит державного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн гривень x 100
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн гривень - дефіцит зведеного бюджету, млн гривень) / ВВП × 100
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	доходи зведеного бюджету, млн гривень / ВВП, млн гривень × 100
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	(обслуговування державного боргу, млн гривень + погашення державного боргу, млн гривень) / доходи державного бюджету, млн гривень × 100

Джерело: складено за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Таблиця 3.33

Динаміка рівня бюджетної безпеки України за 2010-2018 рр., %

Період	Значення показника	Темп приросту до 2010 року, %
2010	43	100,0
2011	60	139,5
2012	51	118,6
2013	54	125,5
2014	50	116,2
2015	54	125,5
2016	46	106,9
2017	48	111,6
2018	61	141,8

Джерело: складено за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Графічне відображення динаміки показника бюджетної безпеки держави наведено на рис. 3.3.

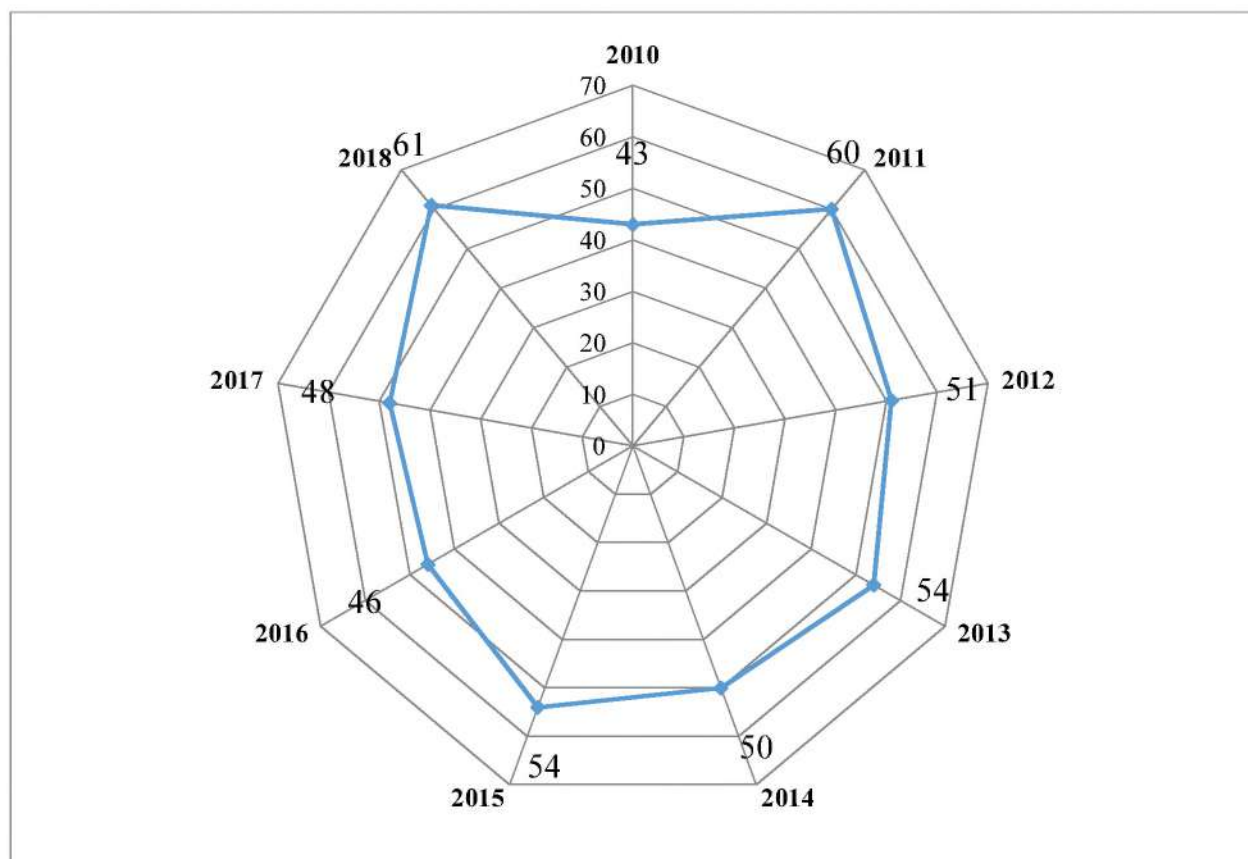

Рис. 3.3. Динаміка показника бюджетної безпеки держави за 2010-2018 роки, %

Джерело: складено за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Реальний стан показника бюджетної безпеки держави викликає серйозні занепокоєння, оскільки виступає одним із ключових показників фінансової, зокрема й економічної безпеки держави, а отже, впливає на загальні показники економічного та соціального розвитку країни. Проте саме серйозні трансформації фінансових відносин у країні, які відбулись протягом аналогічного періоду, потребують детального дослідження, як таких, що мали деструктивний характер, оскільки не дозволили здійснити позитивний вплив на фактичне значення показника.

3.3. Особливості забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах соціальних зрушень

На цьому етапі трансформаційного розвитку національної економіки, в умовах невизначеності та нестійкості функціонування, ключовим інструментарієм забезпечення бюджетної безпеки держави в державі є формування відповідного типу політики економічної та технологічної модернізації економіки шляхом розробки та застосування специфічного комплексу модернізаційного характеру з метою генерування необхідних умов загальноекономічного та соціального зростання з урахуванням трансформаційних змін та фази економічного циклу. Зазначене свідчить, що сучасні економічні перетворення в державі характеризуються потребою у формуванні необхідних передумов процесів збалансованого розвитку з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, зростання рівня бюджетної та економічної безпеки, покращення якості життя населення.

Слід визнати, що формування відновлювального типу економіки повинно базуватися на ознаках, можливостях і вимірах, набутих економічною системою держави на попередніх етапах її життєвого циклу. Значні темпи падіння позицій інноваційної активності, технологічної конкурентоспроможності та інтелектуального потенціалу України, зокрема й за рівнем екологічної сталості, свідчать про суттєве нарощення бюджетної небезпеки, погіршення розвиненості соціальної складової національної безпеки, зважаючи на сучасні зміни виробничих та суспільних відносин і техніко-технологічних процесів на рівні суспільства загалом з урахуванням його еволюційного розвитку й переходу до постіндустріальної фази функціонування реального сектору регіональної економіки.

Сукупність зазначених трансформацій фінансових відносин мало безпосереднє відображення на стан та динаміку основних показників платіжного балансу країни (табл. 3.34).

Таблиця 3.34

Динаміка платіжного балансу України за 2011-2018 роки (млн дол. США)

Стаття платіжного балансу	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
А. Рахунок поточних операцій	-10 233	-14 335	-16 518	-4596	5035	-1866	-3533	-6467
Баланс товарів та послуг	-101 45	-14 346	-15 634	-4606	-2362	-6453	-8744	-11378
Баланс товарів	-18 031	-21 846	-22 128	-7128	-3455	-6942	-9663	-12714
Баланс послуг	7886	7500	6494	2522	1093	489	919	1336
Баланс первинних доходів	-3796	-2965	-3033	-1531	3794	951	1588	1259
Оплата праці (баланс)	4808	5520	6757	5154	5595	6694	9110	11478
Доходи від інвестицій (баланс)	-8604	-8485	-9790	-6685	-1801	-5743	-7522	-10219
Баланс вторинних доходів	3708	2976	2149	1541	3603	3636	3623	3652
В. Рахунок операцій із капіталом	101	40	-60	400	456	92	-4	37
<i>Чисте кредитування (+)/ чисте запозичення (-) (=A+B)</i>	<i>-10132</i>	<i>-14295</i>	<i>-16578</i>	<i>-4196</i>	<i>5491</i>	<i>-1774</i>	<i>-3537</i>	<i>-6430</i>
С. Фінансовий рахунок	-7677	-10120	-18601	9111	4642	-3120	-6103	-9307
Прямі інвестиції (сальдо)	-7015	-7195	-4079	-299	407	-3794	-3684	-4460
Портфельні інвестиції (сальдо)	-1569	-4689	-8787	2700	-367	-293	-1800	-2080
Інші інвестиції (сальдо)	1878	3157	-6375	7243	4263	392	-137	-1061
Інші інвестиції: активи	9883	9225	-1720	1515	565	-2762	629	1996
Центральний банк	-12	-284	-149	-361	-52	-15	-11	-19
Сектор державного управління	0	0	0	0	12	12	24	24
Банки	-139	1781	-3276	-3006	384	-700	-753	-329
Інші сектори	10 034	7728	1705	4882	221	-2059	1369	2320
Інші інвестиції: пасиви	8005	6068	4655	-5728	-3698	-3154	766	3057
Центральний банк	3	7	-12	0	1320	-1303	100	0
Сектор державного управління	77	-994	-33	3274	2295	252	530	922
Банки	-2108	-3295	-1032	-2102	-4304	-2628	-1522	-454
Інші сектори	10 033	10 350	5732	-6900	-3009	525	1658	2589
Довгострокові кредити	4925	8047	1264	-596	-1198	-348	-548	1127
Короткострокові кредити	1027	-299	570	342	-84	273	607	358
Торгові кредити	4081	2602	3898	-6646	-1727	600	1599	1104
Помилки та упущення	971	1393	-640	533	-339	-575	482	1706
Д. Зведений баланс (= A + B - C=E)	-2455	-4175	2023	-13 307	849	1346	2566	2877
Е. Резерви та пов'язані статті (= E.1 - E.2 - E.3 = D)	-2455	-4175	2023	-13 307	849	1346	2566	2877
Е.1. Резервні активи	-2455	-7594	-3552	-12404	6016	2348	2673	2161
Е.2. Кредити МВФ	0	-3419	-5575	903	5167	1002	107	-716

Джерело: складено за даними Національного Банку України.

За даними Національного банку України, профіцит платіжного балансу України у 2018 році зріс порівняно з попереднім роком на 12,1 % – до 2,87 млрд дол.

Позитивне сальдо платіжного балансу фіксується четвертий рік поспіль, що зумовлено значним припливом капіталу за фінансовим рахунком: отриманню офіційного фінансування від міжнародних партнерів і залученням на зовнішніх ринках.

Згідно з даними НБУ в 2018 році дефіцит поточного рахунку збільшився до 6,46 млрд дол. із 3,53 млрд дол. роком раніше через розширення дефіциту торгівлі товарами. Сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура та високий урожай зернових і олійних культур 2018 року підтримували зростання експорту товарів, однак ускладнення перевезень в Азовському морі та проведення ремонтів на окремих підприємствах стримували його зростання. Крім того, стійкий внутрішній попит та високі ціни на енергоносії зумовили вищі темпи зростання імпорту товарів порівняно з експортом. Так, експорт товарів за 2018 рік зріс на 9,2 % – до 43,34 млрд дол., тоді як імпорт – на 14,0 %, до 56,3 млрд дол., що свідчить про скорочення конкурентоспроможності національної економіки, а отже, про формування загроз стану її бюджетної безпеки.

Зазначені процеси актуалізують ризики зовнішньої стійкості національної економіки та вказують на необхідність зваженого управління грошово-кредитною системою та сферою державних фінансів України.

З-поміж нагальних заходів антикризового регулювання треба виділити утримання бюджетного дефіциту в планових межах, залучення зовнішніх ресурсів від офіційних кредиторів і донорів, впровадження на період кризи системи валютного регулювання, стимулювання відновлення банківського кредитування реального сектору та реалізація Урядом і Національним банком України цільових програм підтримки секторів економіки. Проте в умовах обмеженості бюджетного фінансування, а також високої вартості позикових

фінансових ресурсів питання фінансового забезпечення цих заходів особливо загострюються. Динаміка основних показників кредитування Державного бюджету України за 2011–2018 рр. відображена в табл. 3.35.

Таблиця 3.35

Динаміка основних показників кредитування Державного бюджету України за 2011–2018 рр. (млн грн)

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього кредитування	4715,0	3817,7	477,5	4919,3	2950,9	1661,6	1870,9	1514,3
<i>Темп приросту, %</i>	<i>100,0</i>	<i>81,0</i>	<i>10,1</i>	<i>104,3</i>	<i>62,6</i>	<i>35,2</i>	<i>39,7</i>	<i>32,1</i>
Надання кредитів	7003,6	6094,5	6000,0	6717,4	7248,0	7116,6	7859,3	8312,2
<i>Темп приросту, %</i>	<i>100,0</i>	<i>87,0</i>	<i>85,7</i>	<i>95,9</i>	<i>103,5</i>	<i>101,6</i>	<i>112,2</i>	<i>118,7</i>
Повернення кредитів	-2288,7	-2276,8	-5522,6	-1798,1	-4297,1	-5455,1	-5988,4	-6797,9
<i>Темп приросту, %</i>	<i>100,0</i>	<i>99,5</i>	<i>241,3</i>	<i>78,6</i>	<i>187,8</i>	<i>238,3</i>	<i>261,7</i>	<i>297,0</i>

Джерело: узагальнено автором за даними Національного банку України.

Загальний обсяг наданих кредитів протягом 2011–2018 років суттєвих змін не зазнає, його значення коливається в межах від 6 млрд грн у 2013 році до 8,31 млрд грн у 2018 році, а темп приросту за аналізований період становить 118,7%. Поступове зростання обсягу наданих кредитів спричинило також зростання і обсягів його повернення з 2,28 млрд грн у 2011 році до 6,79 млрд грн у 2018 році, а темп зростання відповідно становив – 297%. Перевищення темпів приросту показника повернення кредитів над темпами зростання показника надання кредитів може бути спричинено поступовим накопиченням заборгованості позичальниками, поверненням кредитів у наступні періоди, а також невиконанням ними своїх зобов'язань у повному обсязі. Відсутність суттєвих змін показника кредитування Державного бюджету України на фоні зростаючої потреби в технічній та технологічній модернізації національної економіки унеможливорює формування потенціалу її розвитку та формує додаткові загрози бюджетній безпеці держави (табл. 3.36).

Динаміка вартості та ступінь зносу основних засобів за 2000-2018 рр.

Період	У фактичних цінах на кінець року, млн грн		Ступінь зносу, у %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
2000	828 822	466 448	43,7
2001	915 477	503 278	45,0
2002	964 814	512 235	47,2
2003	1 026 163	538 837	48,0
2004	1 141 069	587 453	49,3
2005	1 276 201	661 565	49,0
2006	1 568 890	774 503	51,5
2007	2 047 364	993 346	52,6
2008	3 149 627	1 251 178	61,2
2009	3 903 714	1 597 416	60,0
2010	6 648 861	1 731 296	74,9
2011	7 396 952	1 780 059	75,9
2012	9 148 017	2 135 987	76,7
2013	10 401 324	2 356 962	77,3
2014	13 752 117	2 274 922	83,5
2015	7641 357	3 047 839	60,1
2016	8 177 408	3 428 908	58,1
2017	7 733 905	3 475 242	55,1
2018	9 610 000	3 783 494	60,6

Примітка. За 2011-2018 роки дані наведено без урахування вартості основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також за 2014-2018 роки – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Динаміка вартості та ступінь зносу основних засобів сформована протягом 2000-2018 рр. підтверджує авторське припущення про відсутність достатнього обсягу джерел фінансового забезпечення необхідних для інноваційної модернізації економіки. Так, якщо ступінь зносу основних засобів у 2000 році становив 43,7 %, то його значення у 2018 році становить 60,6 %. Найбільшого значення ступінь зносу основних засобів було зафіксовано у 2014 році – 83,5 %. Динаміка цього показника, в умовах значної глобалізації вітчизняної економіки, унеможливорює конкурентоспроможність товарів, робіт та послуг більшості її галузей, вартість основних засобів яких відображено в табл. 3.37.

Таблиця 3.37

*Вартість основних засобів за видами економічної діяльності
у 2013-2018 рр. (млн грн)*

Показник	Рік					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього	10401324	13752117	7641357	8177408	7733905	9610000
Темп росту до 2013 року, %	100,0	132,2	73,4	78,6	74,3	92,3
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	156013	171392	210169	270467	341622	407146
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	151833	167283	205575	264859	335303	399526
Лісове господарство та лісозаготівлі	3054	3294	3793	4513	5308	6295
Рибне господарство	1126	815	801	1095	1011	1325
Промисловість	1749110	1937821	3842517	3072954	2454483	3271669
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	309757	362722	379055	410018	422959	411806
Переробна промисловість	599980	756277	1656971	1792101	1168230	1257573
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	773134	758886	1736058	796558	781271	1423237
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	66239	59936	70433	74277	82023	179053
Будівництво	82646	64352	62090	72810	78704	91715
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	123041	125507	135378	175422	195377	215625
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6403272	9752902	1418312	1562079	1280369	1729587
Тимчасове розміщування й організація харчування	32622	27276	27985	29772	28786	30964
Інформація та телекомунікації	70222	69440	76546	94243	111757	127085
Фінансова та страхова діяльність	57048	49718	51238	70977	66275	68695
Операції з нерухомим майном	652366	533328	666855	804040	928615	1064119
Професійна, наукова та технічна діяльність	35188	29626	31347	38671	35319	35681
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	380938	333493	407506	1173933	1376683	1487471
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	380	389	581	615	264	307
Освіта	3246	3117	3117	3596	3785	4102
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	14001	11124	12912	21245	17359	27717
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	24684	23038	23581	20901	22306	22466
Надання інших видів послуг	2020	1822	2110	2775	2652	3201

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Поступове накопичення зносу основних засобів призвело до їх виведення з процесу експлуатації, що на фоні недостатнього обсягу ресурсів для оновлення спричинило скорочення фактичного обсягу їхньої вартості. Так, вартість основних засобів протягом 2013-2018 років скоротилась на 791 324 млн грн, а темп приросту за відповідний період становить 92,3 %.

Найбільший обсяг основних засобів у 2018 році за видами економічної діяльності перебуває в галузі промисловості – 3 271 669 млн грн (34,04 %), галузі транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 1 729 587 млн грн (18,0 %), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 1 487 471 млн грн (15,48 %), операції з нерухомим майном – 1 064 119 млн грн (11,07 %). Питома вага основних засобів за іншими видами економічної діяльності не має значного впливу на їхню загальну структуру, а їхня питома вага не перевищує 5 %.

Критичний обсяг основних засобів у сфері водопостачання, каналізації, поводження з відходами (1,86 %), будівництво (0,95 %), охорона здоров'я (0,29 %) освіта (0,04 %) – формують загрози не лише функціонування національної економіки, але й унеможливають належне виконання державою функції життєзабезпечення суспільства, впливають на динаміку доходів населення країни (табл. 3.38).

За даними табл. 3.8 спостерігається поступове зростання обсягу доходів населення України протягом 2013-2018 у розрахунку на одну особу з 26 719 грн до 58 442 грн. Така динаміка спостерігається як загалом по країні, так і за регіонами. Провідне місце серед регіонів за рівнем доходів у 2018 році посідає м. Київ – 143 676 грн, другим за рейтингом є Дніпропетровська область – 74 755 грн, Київська область посідає третє місце з показником – 65 623 грн.

Найменші показники доходів у 2018 році в розрахунку на одну особу мають Луганська область – 21 252 грн, Донецька область – 33 840 грн, що зумовлено військовими діями на їхній території.

Водночас динаміка цього показника, перерахована в доларах США, демонструє абсолютно протилежні тенденції. Так, обсяг доходів населення протягом 2013-2018 років зменшився з 3298,6 до 2125,2 дол. США відповідно, що свідчить про зниження купівельної спроможності національної грошової одиниці та її громадян.

Таблиця 3.38

*Динаміка доходів населення за регіонами України протягом 2013-2018 років
(у розрахунку на одну особу)*

Регіон	Найвищий дохід у розрахунку на одну особу, грн					
	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹
Україна (грн)	26 719	26 782	31 803	37 080	47 270	58 442
Україна (дол. США)	3298,6	1695,1	1336,3	1394,0	1691,2	2125,2
Автономна Республіка Крим	22793
області						
Вінницька	23 001	23 422	29 637	34 931	45 436	55 734
Волинська	19 805	20 137	24 980	30 013	38 514	46 120
Дніпропетровська	30 301	32 036	39 142	44 366	57 333	74 755
Донецька	31 049	26 234	21 346	20 927	25 278	33 840
Житомирська	21 652	22 102	27 801	32 979	42 684	52 715
Закарпатська	17929	17 358	22 457	26 856	33 891	41 418
Запорізька	28 388	30 182	36 277	43 462	54 261	65 065
Івано-Франківська	20 988	20 357	26 540	31 719	40 580	48 724
Київська	27 391	28 443	33 956	40 127	50 664	65 623
Кіровоградська	21 671	21 954	27 383	32 745	42 227	50 373
Луганська	25 590	19 788	15 634	13 793	16 416	21 252
Львівська	23 138	23 595	29 542	35 325	44 981	56 592
Миколаївська	23 869	23 459	29 342	34 971	45 356	55 469
Одеська	25 572	24 242	32 385	39 132	50 111	63 153
Полтавська	25 371	26 196	31 997	37 938	48 663	61 649
Рівненська	21 165	21 781	26 708	31 295	40 325	48 184
Сумська	23 559	23 938	30 572	36 084	45 852	55 829
Тернопільська	18 994	18 401	24 040	28 195	36 204	43 577
Харківська	26 098	26 274	32 198	38 197	48 370	56 421
Херсонська	21 724	20 728	27 880	32 968	41 695	50 195
Хмельницька	22 789	22 686	29 292	34 395	43 638	50 640
Черкаська	21 633	21 761	26 970	32 327	41 854	50 600
Чернівецька	19 438	18 476	23 929	28 361	36 215	42 762
Чернігівська	23 600	23 093	28 440	33 231	42 501	51 213
м. Київ	55 842	62 715	76 514	92 254	118 208	143 676
м. Севастополь	26 584

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Скорочення реального обсягу доходів населення та зниження їхньої купівельної спроможності знайшло своє відображення на динаміці чисельності підприємств та результативності їх функціонування (табл. 3.39, 3.40).

*Кількість підприємств із розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства
за регіонами у 2011–2018 роках*

Рік	Усього, одиниць	У тому числі							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		одиниць	у % до загального показника відповідного регіону	одиниць	у % до загального показника відповідного регіону	одиниць	у % до загального показника відповідного регіону	одиниць	у % до загального показника відповідного регіону
2011	375 695	659	0,2	20 753	5,5	354 283	94,3	295 815	78,7
2012	364 935	698	0,2	20 189	5,5	344 048	94,3	286 461	78,5
2013	393 327	659	0,2	18 859	4,8	373 809	95,0	318 477	81,0
2014	341 001	497	0,1	15 906	4,7	324 598	95,2	278 922	81,8
2015	343 440	423	0,1	15 203	4,4	327 814	95,5	284 241	82,8
2016	306 369	383	0,1	14 832	4,9	291 154	95,0	247 695	80,8
2017	338 256	399	0,1	14 937	4,4	322 920	95,5	278 102	82,2
2018	355 877	446	0,1	16 057	4,5	339 374	95,4	292 772	82,3

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3.40

Фінансові результати підприємств до оподаткування за регіонами України у 2011–2018 рр.

Регіон України	Рік											
	2011		2013		2015		2016		2017		2018	
	млн грн	% збиткових	млн грн	% збиткових	млн грн	% збиткових	млн грн	% збиткових	млн грн	% збиткових	млн грн	% збиткових
Україна	122 210	34,9	29 283,2	34,1	-340 100,3	26,3	-22 875	26,6	274 831,6	27,2	429 129,3	25,7
Вінницька	2006,3	31,5	638,1	29,2	5228,8	22,4	9441,7	20,8	10004,2	22,7	10155,5	22,2
Волинська	655,1	38,4	-584,7	34,6	-3180,1	25,5	351,6	25,9	2123,8	27,3	5550,7	24,2
Дніпропетровська	26148,3	35,5	6792	34,9	-46578,9	25,8	-128388,4	26,6	51394,5	26,9	42581,9	24,9
Донецька	12556,2	30,7	-1579,3	32,4	-61529,9	26,5	-15124,1	24	-25612,6	23,3	974,2	21,9
Житомирська	549,1	38,4	-16,5	36,1	3,1	27	2551	27,8	2004,9	28,8	4195,7	25,8
Закарпатська	370,6	27,8	117	26,8	-*	-*	-*	-*	-*	-*	-*	-*
Запорізька	5344,9	32	6048,3	33,4	-2724,3	22,7	13799,2	22,7	20951,6	22,4	-*	-*
Івано-Франківська	-1341,9	27,1	-1016,8	27,2	-7186,2	19,6	-2871,4	21,2	-407,4	21,1	1009,4	18,6
Київська	5865	33,5	7512,8	31,7	-18556,4	25,7	8209,6	23,6	13080,0	24,6	14782,7	22,0
Кіровоградська	2616,7	24,7	1088,2	25,4	-4189,1	16,4	6980,1	16,5	777,1	19,4	4378,0	18,3
Луганська	-2227,5	33,4	-8355,4	33,5	-51543,1	23,9	-25249,8	20,5	-25802,8	21,1	1282,1	21,7
Львівська	2215,5	38,2	2772,6	35,2	-7693,1	25,5	2069,2	26,3	5365,7	27,9	9138,2	26,3
Миколаївська	2216,5	30,9	1068,5	27,3	-2663,5	20,3	-231,7	19,9	3713,4	21,8	7432,2	21,3
Одеська	375,2	36,5	-400,6	31,6	-15823,1	24,4	-1314,8	23,9	6844,9	24,4	14354,0	23,8
Полтавська	10369,5	30,9	6332,8	31,5	-*	-*	-*	-*	-*	-*	-*	-*
Рівненська	271,7	37,8	-1617,4	36,2	-5309,7	28,2	118,2	28,5	803,2	30,2	2366,3	28,4
Сумська	1546,3	35,4	885,9	35,5	4653,5	26,1	6015,5	25,7	5365,1	27,3	5450,1	26,5
Тернопільська	199,8	31	297,2	30,9	-2088,1	22,3	-55,3	23,3	-4865,3	23,0	289,7	23,2
Харківська	1307,7	36,8	1935,2	35,7	-2745,7	27,7	2893,1	29,6	-*	-*	-*	-*
Херсонська	419,2	33,1	228	31,8	2378,5	22,2	3748,5	22,9	4040,1	23,3	4530,8	23,7
Хмельницька	1463,8	31,8	547,4	31,8	-479,9	22,6	3005,9	23,5	1846,2	23,3	6380,4	22,6
Черкаська	2699,7	31,7	430,2	30	3719,1	20,7	6417,1	19,7	6955,0	22,3	9930,0	21,1
Чернівецька	-46,1	38,6	-129,5	36,4	417,8	28,4	426,7	30,7	-227,8	30,1	148,1	30,1
Чернігівська	-136,1	35	100,5	33,3	-*	-*	-*	-*	-*	-*	-*	-*
м. Київ	45647,1	37,4	10708,3	38,5	-130125,5	32,6	72229,3	33,9	168254,5	33,4	231342,5	31,3

* – дані вилучено з метою забезпечення виконання Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

За даними табл. 3.39 можна спостерігати поступове скорочення кількості підприємств, які функціонують на території країни з 375 695 од. у 2011 році до 355 877 од. у 2018 році, при цьому абсолютне скорочення становить – 19 818 од., а темп приросту – 94,7. Найбільшого скорочення за питомою вагою зазнали саме великі підприємства, які протягом аналізованого періоду скоротились на 213 од., а темп їх приросту становить – 67,67 %. В абсолютному вимірі найбільшого скорочення зазнали саме малі підприємства – з 354 283 од. у 2011 році до 339 374 од. у 2018 році, або на 14 909 од., темп приросту – 95,79 %. Динаміка мікропідприємств також має тенденцію до скорочення. Так, протягом 2011-2018 років їх обсяг скоротився на 3043 од., а темп приросту становить 98,9 %. Скорочення чисельності підприємств виступає надзвичайно загрозливою тенденцією функціонування національної економіки, оскільки вона призводить зменшення кількості робочих місць, скорочення обсягу валового внутрішнього продукту, зменшення надходжень до бюджетів відповідних рівнів, посиленню соціальної напруги в суспільстві та ін.

Серед ключових факторів, які спричиняють таку тенденцію, на нашу думку, треба виділити такі:

- зарегульованість податкового законодавства;
- відсутність належної державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу;
- низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств;
- висока вартість позикових фінансових ресурсів;
- низький рівень внутрішнього попиту на товари, роботи та послуги підприємств через втрату купівельної спроможності населення;
- значна міграція трудових ресурсів та скорочення кваліфікованого персоналу підприємств;
- низька інвестиційна привабливість суб'єктів господарювання для зовнішніх інвесторів тощо.

Сукупність вищеперерахованих факторів визначають результативність функціонування вітчизняних підприємств. Так, протягом 2011-2018 років фінансові результати підприємств до оподаткування збільшились зі

122 210,0 млн грн до 429 129,3 млн грн, а темп приросту яких становить 351,14 %. Аналіз цього показника, перерахованого в доларах США, на противагу попередньому, засвідчує лише незначне зростання з 15 087,65 млн дол. США у 2011 до 15 604,7 млн дол. США, а темп приросту якого становить 103,4 %. Попри позитивну динаміку щодо скорочення, питома вага збиткових підприємств залишається достатньо високою і перевищує 25 % протягом досліджуваного періоду. Найбільшого значення цей показник зазнав у 2011 році – 34,9, найменшого – 25,7 у 2018 році. Така ситуація вимагає дослідження рентабельності операційної діяльності суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (табл. 3.41).

Таблиця 3.41

*Рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств
за видами економічної діяльності за 2011–2018 роки (%)*

Вид економічної діяльності	Рік				
	2011	2013	2015	2016	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	23,2	11,3	41,7	31,6	18,3
Промисловість	4,7	3,0	0,8	4,2	6,3
Будівництво	0,2	0,0	-7,9	0,0	3,0
Оптова та роздрібна торгівля	15,0	10,2	-2,4	15,0	-
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,1	3,5	1,2	5,0	9,7
Тимчасове розміщення та організація харчування	-0,1	-2,8	-15,0	-0,2	3,6
Інформація та телекомунікації	7,6	11,8	0,6	8,3	13,1
Фінансова та страхова діяльність	6,2	5,9	-11,5	-4,9	1,2
Операції з нерухомим майном	-3,6	3,1	-31,7	-7,3	6,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,5	-1,3	0,1	17,6	18,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-2,7	-2,5	-8,8	-6,6	10,1
Освіта	7,4	8,4	-1,3	5,8	5,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,6	3,1	-0,6	4,7	5,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-24,4	-8,0	-24,8	-16,0	-1,5
Надання інших видів послуг	3,1	-0,9	7,3	5,5	2,7
Усього	5,9	3,9	1,0	7,4	8,1

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Дані табл. 3.41 свідчать про незначне зростання рівня рентабельності операційної діяльності підприємств по країні з 5,9 % у 2011 році до 8,1 % у 2018 році. Найбільш рентабельними за результатами 2018 року є такі види економічної діяльності, як професійна, наукова та технічна діяльність – 18,9 %;

сільське, лісове та рибне господарство – 18,3 %; інформація та телекомунікації – 13,1 %; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 9,7 %. Рентабельність інших видів економічної діяльності не перевищує 7 %. За результатами 2018 році збитковою залишається лише діяльність у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 1,5 %.

Сукупність вищенаведених показників та тенденцій має негативний синергетичний вплив на рівень виконання державою соціальних зобов'язань перед суспільством, спричиняє міграцію трудових ресурсів, унеможливорює ефективне функціонування національної економіки та знижує її конкурентоспроможність, що, в свою чергу, актуалізує питання розробки методологічних та практичних підходів забезпечення її бюджетної безпеки з метою посилення фінансової та економічної, а також гарантування державного суверенітету.

РОЗДІЛ 4

ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СИСТЕМУ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Суперечності та ризики забезпечення бюджетної безпеки держави

У сучасних економічних умовах бюджетна політика держави відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві. Низька прогнозованість макроекономічних показників, наростання соціальних проблем та прояви дії наслідків світової фінансово-економічної кризи стали негативними чинниками реалізації ефективної бюджетної політики України. Проте зазначене не зменшує актуальності основної проблеми, а саме: сприяння державної бюджетної політики суспільного розвитку, що має прояв у покращенні якості та рівня життя населення.

У розвинених країнах світу бюджетна політика формує для бізнесу орієнтири у вигляді макроекономічних показників розвитку та пріоритетів підтримки окремих галузей. Водночас деякі аспекти управління видатками бюджету залишаються поза увагою дослідників. Сьогодні для підвищення ефективності бюджетної політики необхідним є цільове використання фінансових ресурсів держави, що може бути досягнуто лише за умови залучення громадськості, підвищення результативності функціонування суб'єктів господарювання з метою забезпечення необхідних податкових надходжень, а також детальний моніторинг роботи розпорядників бюджетних коштів. Необхідність удосконалення планування видаткової частини державного бюджету України підкреслює актуальність забезпечення збалансованості доходів бюджету й соціальних зобов'язань держави [27; 58].

Динаміка дохідної і видаткової частини головного фінансового плану держави формується під впливом значної кількості факторів. Забезпечення дохідної частини ставить за мету не лише отримання податкових і неподаткових платежів, але й також формування необхідної податкової бази.

Проте формування податкової бази перебуває під впливом як економічних зрушень, так і політичних та соціальних аспектів.

Обсяг і цільове призначення видатків бюджетів відповідних рівнів формується під впливом історичних, політичних та економічних факторів. Забезпечення оптимального поєднання доходів і видатків державного бюджету відбувається під час безпосередньої більшості державних інституцій, оскільки вони беруть безпосередньо участь у бюджетному процесі.

Водночас у процесі збалансування державного бюджету виникає необхідність врахування операцій із кредитування, що пов'язані з його виконанням. У цих випадках, коли обсяги залучених кредитних коштів перевищують обсяги коштів, необхідних для повернення та обслуговування кредитів, різниця між видатками й доходами зростає за умови отримання значно більшої суми. Затвердження державного бюджету з дефіцитом відповідно до чинного законодавства можливе лише за наявності обґрунтованих джерел їх покриття [67; 100].

Проте варто акцентувати увагу, що бюджетна безпека передбачає існування трьох станів бюджетного процесу: стан зростання, стан поточної стійкості та кризовий стан:

– кризовий стан передбачає спроможність держави мінімізувати втрати (наявні та приховані), здатність протидіяти проявам кризи, необхідність застосування дієвого механізму забезпечення бюджетної безпеки для стабілізації фінансової системи;

– стан поточної стійкості – передбачає забезпечення бюджетних інтересів в умовах нестійкості фінансової системи, обмеженості можливостей прогнозування та запобігання потенціальним загрозам, забезпечення необхідної ефективності функціонування бюджетної системи, генерування передумов подальшого розвитку;

– стан зростання – передбачає повноцінне функціонування бюджетної системи та досягнення нею максимально ефективних результатів, що дозволяє формувати необхідний потенціал протидії можливим майбутнім загрозам [10].

Розбалансованість фінансової системи держави в умовах трансформації фінансових відносин спричинила існування реальних та прихованих загроз, що унеможлиблює дотримання та реалізацію інтересів держави в економічній та соціальній площині. Перераховані обставини спричиняють низький рівень безпеки держави, що, у свою чергу, призводить до низького рівня фінансової безпеки, нездатності протидіяти кризовим явищам та створює загрози державному суверенітету.

Досліджуючи бюджетну безпеку, очевидно, доцільно говорити про інтереси різних соціальних груп, інститутів, держави та суспільства загалом. Як зазначає С. Юрій, «у державному бюджеті відбувається поєднання значної кількості різновекторних інтересів і потреб. Унаслідок своєї здатності впливати на добробут суспільства, бюджет перебуває під впливом та увагою різних груп громадян, джерел боротьби ідеологій, наукових парадигм, політичних вподобань» [18]. Неодмінним фактором, який об'єднує ці інтереси, є, без сумніву, те, що стосуються вони фінансових ресурсів. Отже, інтереси набувають яскраво вираженого фінансового чи економічного характеру.

Передумову досить високого рівня перерозподілу ВВП через бюджет та наявні тенденції щодо його подальшого збільшення ми вбачаємо в низці факторів:

- завищений рівень потреб у фінансуванні державного сектору через низьку ефективність витрачання коштів та корупційну складову;
- наявність патерналістських переконань у значній частині населення, у результаті чого видаткові частини бюджетів важко піддаються змінам;
- нерозвиненість альтернативних механізмів у соціальній сфері, відповідно, більшість функцій цієї сфери виконує держава (соціальна відповідальність, мінімальні стандарти заробітної плати, медичне та пенсійне страхування).

Зважаючи на високий рівень перерозподілу ВВП через бюджет, скорочення бюджетних видатків може відбуватися лише паралельно зі збільшенням ресурсів розвитку для приватного сектору, інакше такі дії, на нашу думку, можуть спричинити гальмівний вплив на рівень фінансової безпеки держави та економічний розвиток загалом.

У сучасних умовах розвитку фінансової системи фактично формується ситуація, коли держава обмежена в запровадженні лібералізаційних заходів у бюджетній сфері через недовірливе ставлення до будь-якого скорочення соціальних гарантій з боку населення, брак можливостей зменшення більшості державних видатків. Однак подальше продовження нарощування рівня перерозподілу ВВП через бюджет та частково патерналістські відносини – це шлях, на якому переобтяжена фіскальним навантаженням економіка не формує якісного бюджетного ресурсу.

Економічна глобалізація та відкритість національних систем, що розглядаються як динамічні процеси, створюють і загрози, і виклики для добробуту народів світу та водночас дають можливість окремим системоутворюючим країнам в умовах відкритості світових фінансових та економічних ринків реалізовувати нову модель свого економічного зростання за допомогою міжнародної дискримінаційної перерозподільної політики.

У результаті зростаючої економічної однополярності економічна глобалізація зіштовхує інтереси національних товариств та міжнародної спільноти. При цьому не тільки актуалізуються питання економічної безпеки держав, а й поступово зміщуються механізми вирішення конфліктних питань із рівня традиційної парадигми економічної безпеки, фінансової, економічної політик і політичних інтересів країн на рівень глобальної, регіональної та трансрегіональної безпеки.

Поточна глобальна фінансово-економічна криза є не наслідком помилкового регулювання міжнародних і національних фінансових ринків, а уособлює руйнування всієї сучасної фінансово-економічної системи, яке генерується процесом її еволюції, заснованим на концепції паразитування людського буття і нерозумінням з боку політичної еліти рівня її складності та взаємозалежності.

По суті, світова фінансова криза і фінансові ринки, які її формують, через надзвичайну мобільність грошей стали першою «зоною ураження» моделі самознищення людського буття загалом і фінансово-економічної системи зокрема. Проблема перебуває набагато глибше – у самій суті людського буття та

сформованих ним способів виробництва та споживання матеріальних цінностей. При цьому є внутрішні суперечності, зумовлені різною природою джерел їх формування, які полягають у неможливості синхронізації та забезпечення необхідних темпів зростання світового виробництва й суспільного споживання.

У результаті виникає і з часом неминуче експоненціально зростає багато глобальних дисбалансів, що полягають у постійних «розривах»:

- між здатністю суспільства виробляти і здатністю споживати вироблене. Швидкість споживання дедалі більше відстає від швидкості світового виробництва, необхідного й достатнього для підтримання досягнутих рівнів розвитку;

- між обсягом товарного і фінансового ринків та їхньою роллю в забезпеченні економічного зростання;

- між вартістю ресурсів і фінансових активів, передусім грошей, і їхньою ціною.

Тим самим обумовлюється дедалі більша нерівномірність розподілу багатства у світі. При цьому всі ці розриви є частинами єдиного глобального цивілізаційного процесу. У процесі розвитку суспільства дисбаланси, що неухильно нарастають, призводять до того, що будь-яка суспільно-економічна система опиняється у критичному стані, який визначається як світова криза. Вона може тривати нескінченно, а спроби її регулювання в межах сформованої ідеології неминуче підсилюють критичний стан системи.

Антикризова політика, яка проводиться останнім часом при збереженні сформованої системи господарювання, ще більше загострює наявний економічний конфлікт і на національному, і на міжнародному рівнях. Вона лише підсилює складну систему диспропорцій, за якої збільшення диспропорцій набуває незворотного характеру:

- неможливість забезпечувати необхідні темпи споживання скорочує виробництво, а скорочення виробництва призводить до неможливості підтримки необхідних темпів споживання;

- спад економіки і скорочення темпів виробництва збільшують розрив із фінансовим сектором економіки;

- у фінансовому секторі у зв'язку зі скороченням кількості та якості потенційних і реальних позичальників зростають ризики, здатні, у свою чергу, за допомогою ефекту доміно швидко перейти в системні, зумовлюючи тим самим зменшення імунітету й ще більш швидкий перехід самої системи в критичний стан.

Локальне управління на рівні держави відкритістю національної економіки, встановлення меж відкритості, яке визначається рівнем розвитку країни, в умовах сучасних товарно-грошових відносин майже не реалізуються і позбавлені економічного сенсу.

В умовах складної відкритої мережі світових фінансово-економічних відносин локальна реалізація точкових стимулюючих або загороджувальних заходів не зможе забезпечити ні належного рівня бюджетної безпеки країни, ні досягнення цілей необхідних кардинальних перетворень.

Обмеження відкритості можуть загрожувати країні не тільки послабленням її конкурентоспроможності на світовій арені, ізоляцією від передових науково-технічних розробок тощо. Унаслідок проведення ізоляційної політики держава може ще більшою мірою зменшити роль своїх фінансових і економічних ринків у світовій системі, збільшивши тим самим вразливість від колективної динаміки фінансово-економічної системи, що формується її ключовими гравцями.

До того ж зростання відкритості світової економіки неминуче посилює диспропорційність усієї світової фінансово-економічної системи (виробляючи більше тих, хто програв, ніж переможців), загострюючи суперечності й боротьбу між окремими країнами, економічними класами та впливовими групами та збільшуючи цим системну вразливість і негативну колективну динаміку.

Спроби нівелювання або скорочення системних загроз на тлі глобальної боротьби за частку ринку й технологічну перевагу найближчим часом можуть бути втілені у виділенні конкуруючих регіональних блоків, що борються за економічне й політичне панування, в яких домінує та чи інша найбільш економічно розвинута держава. Міждержавне співробітництво та інтеграція у

сфері безпеки на регіональному рівні, які в цьому разі засновані на посиленні ендогенної відкритості й союзництва між геоекономічними країнами-партнерами, при одночасному ослабленні міжнародної відкритості є потенційно найбільш простою, перспективною в реалізації та ефективною стратегією економічної безпеки.

Єдиним дієвим інструментом подолання та недопущення падіння в стадію некерованості, за якої система перейде у принципово новий стан, іншу стадію розвитку, є глобальні перетворення системи суспільного виробництва і споживання, ролі капіталу в цьому процесі й найголовніше – формування ціннісно орієнтованої культури суспільно значущих фінансово-економічних відносин і людського буття. Тобто за допомогою побудови нової моделі та принципів управління економікою і суспільством, заснованих на нових суспільно-економічних підвалинах і справедливій перерозподільній міжнародній політиці, з метою досягнення стійкого стану світової системи в інтересах усіх держав.

Наявні кризові явища та динаміка їхнього розвитку є не результатом помилкового регулювання міжнародних і національних фінансово-економічних систем та нерозумінням з боку політичної еліти їх поточного рівня складності. Вони породжуються самою сутністю сучасної фінансово-економічної системи, яка заснована на капіталістичному способі виробництва матеріальних цінностей і розподілі багатства у світі, будучи одночасно однією з першопричин розвитку й поширення кризи у світі.

Подолання ситуації, що склалася, можливе тільки внаслідок зміни способу управління фінансами, економікою і суспільством.

Підбиваючи підсумки, доцільно ще раз зазначити, що моделі поведінки країн і принципи побудови людством свого буття ґрунтуються на нестримному нарощуванні споживання (споживання з єдиною метою подальшого й дедалі вищого рівня споживання). Але споживання вже не відіграє тієї ролі, яку йому приписують. Воно спрямоване на збереження та примноження глобального паразитування, яке в сучасних умовах експоненціального розвитку технологій

стає лавиноподібним – експоненціальним [131]. Пропаганда ідеології споживання, влади грошей, диктату псевдodemократичних цінностей і державних устроїв знищує все, що заважає нарощуванню темпів споживання.

Стратегія виходу з кризи, що склалася, і перехід світової фінансово-економічної системи в принципово новий стан, в іншу стадію розвитку можливі тільки в разі поетапного глобального перетворення системи суспільного виробництва і фінансових відносин як невід'ємної частини всього людського буття.

Необхідні у зв'язку з цим радикальні структурні реформи всієї системи фінансово-економічних відносин і суспільного устрою повинні ґрунтуватися на принципі ефективного управління відкритими фінансово-економічними системами – контролі за недопущенням таких дисбалансів виробництва – споживання грошових потоків: а саме надприбутків, надспоживання, високої бідності, недоспоживання, необдуманого витрачання світових ресурсів. Це є одним із найбільш доцільних шляхів подолання критичної ситуації у світі й нівелювання загроз економічній безпеці України, викликаних відкритістю, підвищеною вразливістю економіки, економічною динамікою та системою сформованих фінансово-економічних відносин.

З огляду на вищезазначене, на думку багатьох учених та практиків, основні сутнісні суперечності забезпечення бюджетної безпеки держави перебувають під впливом таких чинників.

1. Державний бюджет виступає головним фінансовим планом держави, джерелом фінансового забезпечення реалізації економічної стратегії, оскільки акумулює фінансові ресурси, які спрямовуються на задоволення потреб суспільства, а також забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Саме за допомогою бюджетних фінансових ресурсів відбувається фінансування соціальної сфери, забезпечується охорона навколишнього середовища, реалізується наявна стратегія економічного розвитку, гарантується підтримка обороноздатності держави. Разом з тим з урахуванням

постійно зростаючих потреб суспільства в контексті макроекономічного та соціального розвитку надзвичайно важливим постає питання збільшення фінансового потенціалу держави. При цьому важливим завданням бюджетної політики залишається збалансування наявних фінансових ресурсів із динамічно зростаючим потребами. Саме тому забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин повинно перебувати під увагою науковців та практиків, а також бути ключовим пріоритетом стратегії фінансово-економічного розвитку держави [18; 103; 138; 222].

2. За формою прояву державний бюджет є фінансовим планом, який відображає пріоритети функціонування держави, органів місцевої влади й управління. Саме тому моніторинг складу і структури доходів і видатків бюджету є важливою характеристикою, необхідною для забезпечення ефективного управління фінансовими ресурсами держави.

Бюджетна політика на цей час визначає загальні можливості фінансової політики, що прослідковується в:

- сукупності наявних форм і методів акумулювання фінансових ресурсів, а також їх регіональному поділі:
- динаміці та структурі доходів і видатків бюджетів відповідних рівнів;
- інструментах і важелях механізму бюджетного регулювання;
- закріпленні фінансових ресурсів за конкретними територіями;
- визначенні можливих джерел покриття бюджетного дефіциту в разі його наявності.

З урахуванням вищезазначених факторів бюджетної політики держави має на меті оптимальне використання мобілізованих фінансових ресурсів у структурі національної економіки, забезпечення принципів фінансової децентралізації та задоволення наявних потреб розвитку суспільства. Реалізація бюджетної політики на цих принципах дозволить сформувати передумови макроекономічної стабільності, сприятиме накопиченню фінансового потенціалу, підвищенню конкурентоспроможності держави на міжнародному рівні, а також забезпеченню бюджетної безпеки держави.

3. Бюджет – невід’ємний атрибут сучасних економічних відносин, але також саме він забезпечує макроекономічну стабільність. До бюджетних методів забезпечення макроекономічної стабільності належать: виконання фіскальної служби держави, які впливають на обсяг виробництва товарів, робіт, послуг, сукупний попит на них, а також їх пропозицію; бюджетне фінансування національних програм, що забезпечують розширене відтворення та удосконалення структури національної економіки, розвиток соціальної сфери й гарантування соціальних стандартів суспільства; фінансове забезпечення важливих галузей і суб’єктів господарювання для вирівнювання економічних дисбалансів або прискореного інноваційного розвитку (шляхом запровадження податкових пільг, умов доступного кредитування та ін.); формування за рахунок фінансових ресурсів держави фондів гарантування, резервних фондів для уникнення можливих загроз у розвитку національної економіки. Раціональне та збалансоване застосування інструментарію бюджетного механізму гарантуватиме формування передумов розширеного економічного відтворення, а також макроекономічній стабільності. Саме тому наявний рівень бюджетної безпеки здійснює випереджаючий вплив на макроекономічну складову фінансової та економічної безпеки держави [18; 58; 134; 169].

В умовах трансформації фінансових відносин роль бюджету набуває особливої ваги, але при цьому відбувається зміна впливу його методів на всі сфери функціонування національної економіки. Бюджетні інструменти повинні й надалі широко використовуватись для уникнення міжгалузевих і територіальних дисбалансів наявності необхідних фінансових коштів, достатніх для наявного рівня економічного та соціального розвитку України.

4. Бюджет як найбільший фінансовий централізований фонд коштів держави визначає пріоритетну роль держави в забезпеченні поступального економічного й соціального розвитку. Вагомим інструментом такої стабілізації виступають сформовані резерви, що акумулюються на випадок циклічних коливань глобалізованої світової фінансової системи.

Отже, бюджетна безпека гарантує суверенітет держави, є важливою умовою макроекономічної стабільності, ключовою складовою її фінансової безпеки.

Досить цікавим є розгляд бюджетної безпеки з позицій статичного підходу, під час якого її дослідження здійснюється з урахуванням якісних і кількісних характеристик, які визначають динаміку бюджетної ліквідності й бюджетної дієздатності, що в поєднанні з іншими індикаторами її забезпечення здійснюють результативний вплив на стан економічної безпеки держави.

Сукупність відповідно врегульованих фінансових інтересів виступає об'єктом забезпечення бюджетної безпеки держави. Запропонований підхід до дослідження бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин є надзвичайно важливим, з урахуванням наявності фінансових відносин, які зумовлюють спосіб побудови бюджетної системи, формують пріоритети функціонування фінансової системи держави.

Важливим при цьому є дотримання та збалансування фінансових інтересів держави з інтересами інших суб'єктів фінансових відносин, що дозволяє забезпечити необхідний рівень фінансової довіри, який є ключовою умовою забезпечення бюджетної безпеки держави. Насамперед така збалансованість економічних інтересів держави повинна бути пов'язана з дотриманням фінансових інтересів підприємств і громади, між державою і територіальними об'єднаннями. Це дозволить забезпечити фінансову безпеку, побудовану не лише на бюджетному потенціалі, але й на накопиченому потенціалі всього суспільства.

З урахуванням вищезазначеного бюджет залишається одним із ключових інститутів економічного суверенітету держави, чинники та параметри якого визначають подальшу фінансову стійкість держави, характер бюджетної політики, пріоритетні вектори національної стратегії розвитку, реалізація яких спрямована на забезпечення фінансової та економічної безпеки.

З огляду на вищезазначене, категорія «бюджетна безпека держави», на думку багатьох науковців, може бути розкрита з позиції стану платоспроможності держави, наявного балансу доходів і видатків бюджетів, ефективності використання державних фінансових ресурсів.

Взагалі категорія бюджетна безпека держави враховує розмір бюджету, рівень перерозподілу ВВП, структуру державних фінансових ресурсів, наявний дефіцит бюджету, можливі джерела його фінансування, а також стан бюджетної дисципліни. Водночас рівень бюджетної безпеки держави значною мірою формується під впливом динаміки дефективності економічної та фінансової системи держави, характеру фінансових відносин, пріоритетів фінансової політики держави [18; 23; 46; 125].

Основною для виникнення системних суперечностей забезпечення бюджетної безпеки держави є наявність таких передумов:

– низька ефективність функціонування наявного ринку праці: неадекватність механізмів регулювання попиту і пропозиції працівників на вітчизняному ринку праці спричинила структурні деформації в системі професійної підготовки, надлишок фахівців одних та дефіцит інших спеціальностей, виникнення локальних дефіцитів та надлишків працівників в окремих регіонах, а як наслідок – зниження ефективності використання трудового потенціалу країни;

– відсутність належної динаміки продуктивності праці: зростання заробітної плати (а отже, і соціальних відрахувань), яке суттєво перевищило динаміку продуктивності праці, зумовило прогресуюче вилучення потенційних інвестиційних ресурсів підприємств на потреби поточного споживання, що сформувало умови для відтворення цього розриву. Водночас заробітна плата значною мірою втратила стимулюючу функцію результативності трудової діяльності працівника;

– низький рівень динаміки зростання доходів населення в порівнянні з наявною значною потребою на забезпечення мінімальних соціальних стандартів, що не дозволяє встановити належний зв'язок між економічною динамікою та зростанням споживчого попиту. Надто висока диференціація доходів за регіональною та професійною ознаками призводить до сегментації споживчого попиту, виникнення локальних «перегрівів» ринку, що, зрештою, посилює інфляційний ефект загального зростання доходів;

– нерозвиненість механізмів трансформації доходів населення в заощадження: зростаючі доходи населення, навіть ведучи до активного зростання банківських депозитів, де-факто відіграють роль акселератора споживчого кредитування. Зростання інвестиційного кредитування відбувається надто повільно, що пригнічує стимулюючий ефект зростання доходів для економіки країни. На цьому тлі безпосереднє зростання споживчого попиту призводить до збільшення потреби в імпорті для його задоволення, що також зменшує стимулюючий ефект такого зростання [3; 25; 117; 138].

Між тим, ситуація, що склалася в економіці України, останніми роками під впливом як світових економічних тенденцій, так і внутрішніх тенденцій розвитку вітчизняної економіки створила передумови для змін. По-перше, посилення конкурентних викликів для української економіки загострило важливість максимально ефективного використання доступних ресурсів, передусім людських. Таким чином, суттєво посилилась зацікавленість у реалізації потенціалу вітчизняного людського капіталу. Тривалий період недофінансування соціальної сфери зумовив суттєве знецінення цієї складової багатства нації, проте водночас показав практичну важливість інвестування в людський капітал, зумовивши збільшення як приватних, так і державних вкладень.

По-друге, ускладнення поточного стану та динаміки основних показників функціонування бюджетної системи, яка перебуває під впливом глобалізації фінансових відносин, зумовило необхідність підвищення ефективності здійснення бюджетного фінансування соціальних гарантів. Отже, актуалізується необхідність механізмів посилення цільового характеру видатків, зменшення непродуктивних витрат.

По-третє, потреба в працевлаштуванні місцевого населення серед суб'єктів господарювання, які перебувають в умовах посиленої конкурентної боротьби, актуалізує питання удосконалення підходів до збалансування ринку праці, перегляд процедури підвищення кваліфікації та навчання, захисту інтересів працівників.

По-четверте, збереження значної інфляційної загрози обумовлює першочерговість механізмів мінімізації інфляційного впливу соціальних видатків та посилення їхнього позитивного впливу щодо генерації національного економічного зростання.

Таким чином, в умовах обмеженості ресурсів і невиконання дохідних статей затвердженого бюджету фактичне виконання державного бюджету України останніми роками є нижчим за передбачене. Брак коштів постійно змушує вирішувати проблему пріоритетності напрямів їх витрачання. У цих випадках стає неминучим секвестр витрат, тобто їх пропорційне зменшення (крім спеціально захищених).

Треба зазначити, що попри значну кількість способів подолання бюджетного дефіциту, всі вони пов'язані з удосконаленням податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, зовнішньоекономічної політики, демонополізацією економіки, зміцненням податкової дисципліни. Отже, збалансованість доходів бюджету й соціальних зобов'язань держави треба розглядати в контексті макроекономічних проблем, що актуалізує необхідність системного підходу до реалізації стратегії забезпечення бюджетної безпеки держави. Набуття Україною незалежності спричинило необхідність дослідження нових напрямів вирішення бюджетних проблем, врегулювання багатьох аспектів збалансування бюджетного й податкового законодавства, що виникли в умовах трансформації фінансових відносин, переорієнтації розвитку національної економіки, формування етнічних особливих концептуальних та методологічних засад функціонування бюджетної системи, розвитку бюджетної політики. Бюджетна політика є вагомим фактором державного регулювання соціально-економічних процесів і соціалізації суспільного розвитку. Змістом бюджетної політики держави є розробка пріоритетних напрямів ефективного управління обмеженими бюджетними ресурсами, з огляду на необхідність вирішення актуальних завдань, які стоять перед суспільством на цьому етапі розвитку.

Соціально-економічний розвиток України за останні двадцять років характеризується суттєвими змінами, що відбулися внаслідок становлення і подальшої трансформації бюджетної системи й механізму бюджетного

регулювання, основним інструментом якого є бюджет, тому реалізація ефективної бюджетної політики держави, її соціалізація і посилення регулюючої функції бюджетної системи є необхідною умовою для досягнення сталого економічного розвитку країни.

Становлення України як самостійної держави поклало початок послідовному реформуванню бюджетної політики, спрямованому на фінансову стабілізацію через забезпечення збалансованості бюджету, удосконалення податкової політики, регулювання міжбюджетних відносин, системи контролю за ефективним витрачанням бюджетних коштів.

Протягом 1992-1994 років основні інструменти бюджетної політики переважно спрямовувалися на забезпечення фінансової стабілізації, підвищення ефективності функціонування державних фінансів, запуску дієвого механізму забезпечення бюджетної безпеки держави. Однак загальне зниження обсягів виробництва, погіршення фінансово-господарського стану підприємств, зростання обсягів товарообмінних операцій негативно вплинуло на стан фінансової системи держави, основою якої є бюджетна система. Видатки державного бюджету значною мірою визначалися потребами, які сформувалися в попередні роки, що зумовило перевищення видатків над доходами бюджету.

В умовах поступового наростання фінансових загроз, погіршення світової соціально-економічної ситуації під впливом процесів глобалізації, спричинило деактивацію впливу зовнішніх факторів економічного зростання держави, саме бюджетна політика повинна стати інструментом стимулювання внутрішнього потенціалу.

На всіх стадіях підготовки, затвердження та виконання Державного бюджету України на наступні роки вагомим завданням є забезпечення ефективної реалізації стратегії дотримання бюджетної політики в умовах трансформації фінансових відносин.

При цьому держава повинна нівелювати можливі ризики сповільнення економічної динаміки, застосовувати систему превентивних заходів, яка дозволить стабілізувати ситуацію та локалізувати можливі потенційні проблеми в системі державних фінансів [16; 117].

Трансформація бюджетної політики передбачає зростання реальних доходів суспільства, підвищення якості товарів і послуг, що пропонуються населенню, генерування належних умов для розвитку освіти, функціонування системи охорони здоров'я, розвитку культури, гарантування захисту конституційних прав, збереження навколишнього природного середовища тощо. Для вирішення сукупності зазначених завдань потрібно забезпечити умови для здійснення ефективної підприємницької діяльності, розширеного відтворення реального сектору економіки, зростання рівня зайнятості, зниження інфляції, активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності. Зазначене передбачає збільшення динаміки інвестиційної активності держави, резидентів та закордонних інвесторів. У цьому розрізі доцільним є розвиток у державі механізму бюджетного планування, здатного активізувати її інвестиційну діяльність із детальним розподілом наявних фінансових ресурсів з метою їх цільового використання. Розробка та впровадження середньострокового планування потребує обґрунтування поточних та стратегічних завдань держави. [98; 194].

У розрізі реалізації стратегії забезпечення бюджетної безпеки, одним з основних завдань є недопущення падіння рівня життя всіх верств населення. Саме держава має забезпечити та гарантувати достатній життєвий рівень населення не нижче від прожиткового мінімуму. В умовах дефіциту бюджетних фінансових ресурсів, забезпечення соціальних потреб перебуває в площині нормування розподілу наявних державних фінансових ресурсів. Такий розподіл повинен ґрунтуватися на об'єктивній системі фінансових та соціальних показників забезпечення державних соціальних стандартів і норм, визначених з урахуванням наявних мінімальних потреб, а також можливостей фінансової системи держави. [25; 100].

Слід зауважити, що протягом 2008-2019 років функція перерозподілу ВВП через державний бюджет набула абсолютно нового значення, відповідно до якого бюджетна політика має бути реалізована через спрямованість на стимулювання активності суб'єктів господарювання, пошук нових форм

взаємодії держави та приватного капіталу. Антикризові механізми реалізації стратегії забезпечення бюджетної безпеки України повинні передбачати створення гарантійного фонду для підтримки стійкості фінансової системи, скорочення державних витрат, забезпечення збалансованості бюджетів відповідних рівнів.

У період дії наслідків світової фінансово-економічної кризи в державі посилюються тенденції непослідовності здійснення бюджетної політики, що призводить до значних відхилень наявних бюджетних показників від планових, навіть з урахуванням їх корегування, а також пріоритетне спрямування фінансових ресурсів держави на задоволення поточних потреб.

За цих умов фінансовий план держави не в змозі виконати функцію фінансового забезпечення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку, що мають вирішальний характер, а також спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності. На наш погляд, в умовах трансформації фінансових відносин напрями бюджетної політики держави мають дещо змінений вигляд: створення інноваційно орієнтованої економіки; стабілізація макроекономічного середовища як базису розвитку реального сектору економіки, забезпечення умов довготривалого економічного зростання; підвищення соціальних стандартів життєзабезпечення населення [106; 189].

Вважаємо, що вирішення запропонованих пріоритетних завдань бюджетної політики створить передумови для модернізації виробництва та інфраструктури й забезпечить підвищення рівня соціальних стандартів в Україні.

Поточний рівень бюджетної безпеки з урахуванням інтеграції економіки держави до світового господарства доводить недостатню ефективність наявних підходів до забезпечення її відповідного рівня, що формує необхідність розробки механізму її забезпечення, оскільки держава є гарантом суверенітету країни та відповідає за гарантування добробуту громадян. Це передбачає подальше реформування податкової системи, зменшення податкового тягара для вітчизняних товаровиробників з метою детінізації національної економіки.

Стратегічним імперативом для зміцнення бюджетної безпеки України є реформування бюджетної системи з урахуванням підприємницької ініціативи, економічного прагматизму та суспільної відповідальності.

4.2. Трансформація стану бюджетної безпеки держави в умовах циклічних коливань фінансової системи

Ключову роль у реалізації стратегії забезпечення бюджетної безпеки України відіграють міжбюджетні відносини. Вирішення суперечності, що існує між необхідністю здійснювати забезпечення високої якості життя населення та потребою постійного стимулювання економічного розвитку, перебуває в площині трансформації міжбюджетних відносин, які регулюються державою шляхом зміни підходів до їх формування, перегляду принципів і способів залучення доходів, політики розподілу видатків на всіх стадіях бюджетного процесу, оптимізації бюджетних взаємозв'язків, пошуку механізмів та інструментів накопичення та цільового використання фінансових ресурсів територіальних громад.

Сучасні аспекти та особливості економічного й соціального розвитку держави обумовлені наявними процесами децентралізації бюджетів територіальних громад і потребують подальшого реформування міжбюджетних відносин, що є особливо актуальним для формування місцевих бюджетів.

Серед ключових загроз, що спричиняють деструктивний вплив на рівень бюджетної безпеки держави, який призводить до економічних збитків, слід віднести такі: недосконалість податкової системи, ухилення суб'єктів господарювання від оподаткування відповідно до чинної нормативно-правової бази; недостатній рівень контролю за цільовим витрачанням державних фінансових ресурсів, а також низька ефективність їх розподілу, що проявляється в їх переважному спрямуванні на споживання, а не на інноваційний розвиток; низький рівень держави в міжнародних рейтингах кредитування; недостатня ефективність бюджетної політики [66; 103].

Саме тому подальше реформування податкової системи з метою пошуку рівноваги між тягарем і вигодами оподаткування, між обов'язком і свідомою сплатою податків та зборів, забезпечить баланс потреб і фінансових можливостей держави й суспільства, публічних і приватних інтересів [120].

На думку багатьох науковців, економічна сутність міжбюджетних відносин перебуває у площині визначення пріоритетів фінансування соціальних потреб шляхом використання відповідних механізмів реалізації бюджетної політики держави, спрямованої на пошук інструментів зростання рівня фінансової довіри всіх суб'єктів фінансового процесу.

Міжбюджетні відносини в Україні охоплюють відносини між державою та органами місцевого самоврядування, які націлені на забезпечення бюджетів відповідних рівнів фінансовими ресурсами, достатніми для виконання на них функцій та завдань. Ключовою метою державного регулювання міжбюджетних відносин є дотримання реалізації бюджетних повноважень усіма учасниками бюджетного процесу, які закріплені за ними на законодавчому рівні [19].

Міжбюджетні відносини в сучасних умовах виконують функцію розподілу наявних дохідних джерел та забезпечення видаткових повноважень між суб'єктами бюджетної системи. Ключовими складовими системи міжбюджетних відносин є: розподіл бюджетних видатків згідно з розмежуванням повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування; наповнення бюджетів необхідними фінансовими ресурсами для виконання ними покладених на них функцій і завдань; розвиток депресивних територій за рахунок ліквідації територіальних фінансових дисбалансів; розвиток форм фінансових відносин, які виникають у процесі виконання бюджетів [19; 78; 101].

Суб'єктами міжбюджетних відносин в умовах трансформації фінансових відносин є органи різних рівнів, функціонування яких обумовлено наявністю вертикальних та горизонтальних міжбюджетних відносин [37]. Вертикальні міжбюджетні відносини виникають між органами державної та місцевої влади, а також між органами місцевого самоврядування; горизонтальні – між органами місцевого самоврядування одного рівня з метою ефективного надання суспільних послуг [101]. Сучасні міжбюджетні відносини є достатньо складною системою відносин, яка характеризується правовими, соціальними, економічними й політичними особливостями функціонування та розвитку (табл. 4.1) [37; 101].

Характеристика сутності міжбюджетних відносин

Аспект	Сутність міжбюджетних відносин
Економічний	Відносини між органами державної влади та органами місцевого самоврядування з приводу формування та використання фінансових ресурсів; включають: розподіл доходів та видатків між рівнями бюджетної системи; визначення трансфертів, що передаються з державного бюджету місцевим бюджетам і навпаки; організацію контролю за витрачанням коштів державного та місцевих бюджетів
Правовий	Виникають у країнах, у яких нормативними актами розмежовуються повноваження держави та місцевого самоврядування щодо надання суспільних послуг; встановлюються сфери їхніх спільних повноважень; визначаються видатки державного та місцевих бюджетів, якими фінансуються суспільні послуги; розподіляються доходи між державним та місцевими бюджетами; встановлюється перелив делегованих повноважень органів державної влади органам місцевого самоврядування; визначається політика держави у сфері фінансового вирівнювання
Політичний	Пов'язані з організацією державної влади в країні, реалізацією державних та місцевих інтересів, з ухваленням законів, які б максимально збалансовували державні та місцеві інтереси

Джерело: складено на основі [19; 22; 46; 118; 125].

Будемо зважати на те, що ефективний розподіл джерел доходів між рівнями бюджетної системи має ґрунтуватися на таких принципах: уряд повинен здійснювати перерозподіл податкових надходжень з метою рівномірного їх розподілу між усіма територіями; органи місцевої влади повинні стимулювати зростання податкової бази з метою розширення власних фінансових можливостей [37; 101].

В основі побудови міжбюджетних відносин покладено принцип розмежування доходів і видатків відповідно до розподілу існуючих повноважень органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Проте існуюче розмежування не забезпечує повне збалансування абсолютно всіх бюджетів унаслідок існування значних відмінностей у динаміці, складі та структурі доходів і видатків бюджетів відповідних територіальних громад, тому очікуване збалансування досягається через механізми бюджетного регулювання.

Ефективне регулювання міжбюджетних відносин повинно здійснюватися шляхом надання з державного бюджету фінансової допомоги у вигляді дотацій, субвенцій, субсидій; створення можливості відрахувань від регулюючих податків; повне або часткове закріплення за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів; бюджетних позичок на покриття існуючих тимчасових касових розривів місцевих бюджетів [19; 23]. Міжбюджетні відносини здійснюються також шляхом передачі коштів між бюджетами різних рівнів. Нині виділяють декілька форм відносин між ланками бюджетної системи (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Форми відносин між ланками бюджетної системи

Форми	Характеристика
Бюджетне субсидіювання	Передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги
Вилучення коштів	Передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня
Бюджетні позики	Отримання місцевими бюджетами коштів на покриття тимчасових касових розривів державного бюджету
Взаємні розрахунки бюджетів	Передача коштів з одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків

Джерело: складено на основі [18; 19; 58].

Бюджетне субсидіювання містить у своєму складі: дотації, субсидії, субвенції. Бюджетна субсидія може мати як цільовий (має конкретну мету), так загальний характер. Бюджетна субвенція являє собою вид субсидії, яка має цільовий характер і використовується для фінансування певних заходів і бюджетних програм. Бюджетна дотація виступає фінансовою допомогою держави з цільовим спрямуванням на покриття існуючого дефіциту певного бюджету.

Існування фінансових дисбалансів актуалізує необхідність застосування міжбюджетного фінансового вирівнювання, яке в теорії державних фінансів розглядається як процес перерозподілу державних фінансових ресурсів центральними органами влади на користь відповідних територіальних громад, які не зможуть виконати покладені на них функції і завдання в межах наявних фінансових ресурсів [6; 18; 183].

Потреба в застосуванні зазначеного вирівнювання зумовлена необхідністю подальшої децентралізації надання суспільних послуг, а також посиленням фінансової самостійності територіальних громад. Ефективне фінансове вирівнювання дозволяє здійснити перерозподіл фінансових ресурсів для забезпечення виконання своїх повноважень, проте не сприяє посиленню фінансової самостійності. Передумовами та підставами здійснення політики вирівнювання є: вертикальний фіскальний дисбаланс, наявність якого свідчить про обмеженість фінансових ресурсів певного рівня влади, спрямованих на забезпечення потреб суспільства в межах видаткових повноважень; горизонтальний фіскальний дисбаланс виникає під час невідповідності наявних обсягів фінансових ресурсів територіальних громад покладеним на них завданням; забезпечення потреб суспільства в послугах соціально-культурного та побутового обслуговування, у сфері житлово-комунального господарства, сфери охорони здоров'я, розвитку освіти й інших соціальних стандартів і нормативів, які виступають основою для визначення обсягу необхідних видатків відповідного бюджету; цілі пов'язані із забезпеченням макроекономічного розвитку.

Саме тому функціонування фінансової системи держави об'єктивно зумовлює необхідність здійснення ефективної політики фінансового вирівнювання, проведення якої передбачено міжнародними стандартами, та передбачає запровадження відповідних процедур бюджетного вирівнювання, спрямованих на подолання існуючих наслідків непропорційного розподілу джерел фінансування і фінансового тягаря [7; 155; 134].

Під час дослідження концептуальних засад застосування системи фінансового вирівнювання М. В. Чечетов, Н. Ф. Чечетова, А. Ю. Бережна виділяють окремо форми, методи та інструменти (рис. 4.1) [55; 134].

На практиці застосування різних інструментів вирівнювання здійснюється одночасно, формуючи необхідну систему фінансового вирівнювання, дія якої перебуває в площині існуючих міжбюджетних відносин.

Рис. 4.1. Система фінансового вирівнювання

Джерело: складено на основі [19; 22; 46; 118; 125].

Фіксація податків за бюджетами відповідних рівнів передбачає надходження також і загальнодержавних податків, які сплачуються на території держави відповідно до єдиних норм і підходів. Такий механізм використовується з метою усунення вертикальних фіскальних дисбалансів. Перевагами застосування інструменту закріплених податків є фінансова стабільність, можливість здійснення прогнозування податкових надходжень при мінімальних адміністративних витратах. До недоліків належать існування ймовірності виникнення нових фіскальних дисбалансів у зв'язку з нерівномірністю розподілу бази оподаткування по території держави, а також їх недостатня гнучкість.

Застосування регулюючих податків дасть можливість посилити фінансову стійкість бюджетів відповідних рівнів. Так само як і закріплені, вони надходять до відповідних бюджетів, але є нестабільними, встановлюються кожного року відповідно до наявних потреб і пріоритетів. Цей інструмент використовується з метою вертикального та горизонтального вирівнювання. Серед його переваг варто виділити гнучкість і значну зацікавленість органів місцевої влади щодо стягнення податків. Недоліком є складність визначення відсотків відрахувань для певних бюджетів. Саме тому цей метод не повністю відповідає поставленим цілям вирівнювання фінансових можливостей. Більш ефективними в цьому контексті є бюджетні трансферти, або фінансові ресурси, які на безоплатній і безповоротній основі надаються одним бюджетом іншому [45; 58; 69].

Пільгове державне оподаткування спричиняє зменшення доходів місцевих бюджетів, необхідних для виконання власних повноважень, що передбачає внесення певних змін до чинного Закону України «Про Державний бюджет» на відповідний бюджетний період, а також надання субвенції на покриття відповідних втрат [19; 122; 123]. Субвенції з державного бюджету на реалізацію інвестиційних проектів надаються на умовах конкурентності між відповідними бюджетами та передбачають безпосередню фінансову участь бюджету отримувача в реалізації програми чи проекту. Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад передбачаються у складі їхніх бюджетів лише в разі, якщо інший орган влади відповідного рівня спроможний виконати цю функцію більш ефективно. Механізм перерахування дотацій вирівнювання та субвенцій із державного бюджету місцевим, коштів, що передаються до державного бюджету з місцевих, а також трансфертів між місцевими бюджетами визначаються урядом і спрямовані на забезпечення підвищення ефективності використання бюджетних коштів [18; 19].

У Бюджетному кодексі України на сьогодні передбачено відповідний механізм розподілу міжбюджетних трансфертів, який ґрунтується на фінансових нормах бюджетної забезпеченості, а також відповідних

коригуючих коефіцієнтах [19]. Наявні фінансові нормативи бюджетної забезпеченості використовуються для ефективного розподілу міжбюджетних трансфертів і визначаються співвідношенням загального обсягу фінансових ресурсів, які спрямовані на реалізацію бюджетних програм, та чисельності мешканців чи споживачів послуг соціального характеру [19; 87]. Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів перебувають під впливом коригувальних коефіцієнтів, що враховують різницю у вартості надання соціальних послуг з урахуванням: чисельності населення, а також споживачів соціальних послуг; демографічних змін, соціально-економічної динаміки, екологічних умов, специфічних регіональних особливостей окремих територіальних громад [19; 103].

Саме тому при плануванні Державного бюджету України повинні закладатися такі міжбюджетні трансферти відповідним бюджетам на місцях: дотація вирівнювання обласним бюджетам, районним бюджетам, бюджетам міст обласного підпорядкування; субвенція на виконання програм соціального захисту; субвенція на забезпечення компенсації втрат доходів місцевих бюджетів на виконання власних повноважень унаслідок надання пільг, визначених державою; субвенція на виконання інвестиційних проєктів; інші субвенції (табл. 4.3) [19; 122; 123].

Саме тому з метою активізації позитивних тенденцій, що сформувалися в економіці України, є достатність фінансових ресурсів, ефективність використання яких перебуває під впливом ефективності здійснення міжбюджетних відносин, особливо в умовах гострого дефіциту коштів. Взаємодія бюджетів різних рівнів повинна відбуватися з урахуванням наявної трансформації фінансових відносин, а також сприяти динамічному розвитку соціально-економічної ситуації на місцях. Підвищення ефективності міжбюджетних відносин супроводжується передачею основних функцій бюджетно-фінансового управління місцевим бюджетам, що дозволить не тільки контролювати виконання місцевих бюджетів, але і сприяти їх подальшому прогнозуванню та плануванню, підвищувати ефективність організації бюджетного процесу в регіонах, що забезпечить ефективне

використання бюджетних коштів в умовах значного дефіциту фінансових ресурсів шляхом генерування пріоритетних векторів витрачання коштів на місцях, а також підвищуватиме зацікавленість територій у мобілізації додаткових фінансових ресурсів для забезпечення реальної фінансової основи їхнього соціально-економічного розвитку та формування передумов для поліпшення рівня життя населення.

Таблиця 4.3

Проблеми міжбюджетних відносин в Україні

Група проблем	Проблеми міжбюджетних відносин	Напрямок подальших реформ міжбюджетних відносин
1. Власні джерела місцевих бюджетів	Суперечливість фіскального ефекту від зарахування єдиного податку до категорії місцевих податків і зборів та введення нових податків	Збільшення обсягу надходжень від власних джерел місцевих бюджетів – місцевих податків та зборів.
	Позбавлення місцевих бюджетів таких вагомих джерел надходжень, як комунальний податок, податок з реклами і ринковий збір	
	Проблеми визначення бази оподаткування	
	Значний обсяг тіньової діяльності та зайнятості	
2. Фіскальна автономія місцевих бюджетів	Не врахування всіх специфічних умов господарювання окремої місцевості при розподілі обсягу міжбюджетних трансфертів	Зменшення фінансової залежності місцевих бюджетів від державного бюджету.
	Несвоєчасне затвердження умов надання субвенцій	
3. Інвестиційна складова доходів місцевих бюджетів	Недостатність коштів на капітальні видатки	Зростання обсягів залучення ресурсів, зокрема й інвестиційних.
	Обмежені можливості здійснення капітальних видатків унаслідок тривалості інвестиційних програм (проектів), строк виконання яких не обмежується одним бюджетним роком	
4. Видатки місцевих бюджетів	Низька активність дій органів місцевого самоврядування на ринку муніципальних цінних паперів	Підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів.
	Неможливість оцінити ефективність видатків	
	Нецільове витрачання суттєвої частини коштів із місцевих бюджетів	
	Низька активність участі громадян у процесі ухвалення і виконання бюджету	
5. Фінансування регіонального розвитку	Відсутність дієвого механізму фінансування делегованих повноважень	Оптимізація діяльності Державного фонду регіонального розвитку.
	Часткове вирішення проблеми консолідації фінансового ресурсу для потреб регіонального розвитку через реалізацію моделі ДФРР як бюджетної програми	
	Неможливість диверсифікації умов надання державної фінансової підтримки через реалізацію моделі ДФРР	

Джерело: складено на основі [19; 22; 46; 118; 125].

По суті, у чинній нормативно-правовій базі наголошується на необхідності активізації бюджетної децентралізації, суб'єктами якої, з одного боку, є держава, а з іншого – регіон в особі територіальної громади, представників бізнесу та громадянського суспільства. У межах бюджетної децентралізації виникає суттєва потреба подальшої консолідації і координації цільового використання бюджетних фінансових потоків (як на державному, так і на місцевому рівні), більш ефективного використання коштів міжнародної фінансової допомоги (зокрема Європейських інституцій) та їх спрямування на поточні потреби сталого регіонального розвитку [66; 205].

Реформа системи місцевого оподаткування має відбуватися в таких напрямках:

- перегляд переліку місцевих податків та зборів, а також подальшої мобілізації існуючих джерел оподаткування, що передбачає здійснення цих заходів;

- застосування системи гнучких ставок до податків, що формують місцеві бюджети з урахуванням фази економічного циклу, соціально-економічної динаміки розвитку регіону;

- підвищення розміру податків і зборів під час економічного зростання та їх зменшення під час економічного спаду;

- контроль органами місцевої влади за ефективним розташуванням наявних об'єктів торгівлі та належним рівнем надання послуг з метою максимального використання наявного потенціалу оподаткування [2; 134].

Наявні недоліки в процесі розподілу доходів відповідних бюджетів загострюють необхідність оптимізації складу та структури місцевих податків і зборів, а також застосування відповідних механізмів надання бюджетної допомоги [16; 58; 219]. Подальша децентралізація територіального устрою здійснила зміну акцентів забезпечення фінансової незалежності, яка повинна здійснюватися за такими напрямками: перегляд складу та структури місцевих податків і зборів у напрямку оптимізації наявної бази оподаткування та забезпечення існуючих потреб наявними податковими надходженнями.

збільшення переліку джерел доходів, що не враховуються при розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів, за рахунок включення плати за землю, адміністративних санкцій та штрафів, плати за торгові патенти на певні види підприємницької діяльності; перегляд методики існуючих видаткових потреб під час складання формули вирівнювання на основі врахування чисельності населення, поточного рівня доходів; посилення фінансових можливостей бюджетних установ за рахунок розширення переліку платних послуг, які надаються населенню; зміна підходів до фінансового вирівнювання доходів бюджетів відповідних рівнів з урахуванням наявних особливостей їх функціонування; посилення контролю за використанням бюджетних фінансових ресурсів на місцях, забезпечення їх публічності та прозорості.

Інструменти підвищення ролі інвестиційної складової в доходах місцевих бюджетів мають бути такі:

- збільшення обсягу субвенцій державного бюджету в структурі доходів місцевих бюджетів;

- визначення підходів ефективного розподілу державних фінансових ресурсів з метою здійснення та реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів;

- пошук і ефективне використання існуючих джерел формування інвестиційних фінансових ресурсів у частині активізації місцевих джерел їх формування;

- формування законодавчої ініціативи та впровадження можливості формування місцевих бюджетів за рахунок виокремлення частини загальнодержавних податків, використання яких буде мати виключно цільове призначення на забезпечення інноваційного розвитку реального сектору економіки;

- розширення джерел доходів місцевих бюджетів у частині включення до їхнього складу надходжень від оренди і приватизації, частини надходжень від експортних операцій, коштів, отриманих у результаті використання державних цінних паперів, та їх спрямування на інноваційний розвиток;

- забезпечення органів місцевої влади правом щодо власного визначення можливостей залучення кредитних фінансових ресурсів.

Вважаємо, що зазначені проблеми функціонування механізму здійснення видатків місцевих бюджетів можуть бути вирішені через реалізацію програмно-цільового методу бюджетування. Однак подальше поширення програмно-цільового методу на всі місцеві бюджети потребує деталізації існуючих пріоритетів і завдань у бюджетних програмах, визначення можливих підходів до їх планування і конкретного переліку індикаторів ефективності; здійснення поточного та стратегічного оцінювання показників, які характеризують можливості реалізації наявних програм у поточному та довгостроковому періоді.

Впровадження існуючої практики програмно-цільового методу серед регіонів, а також запровадження поступового переходу до середньострокового бюджетного планування повинно ефективно відбутися за умови зміни наявних підходів до планування обсягу видатків у місцевих бюджетах, зокрема здійснення детального аналізу та формування переліку цільових програм, фінансування яких здійснюється з бюджетів місцевого рівня, призупинення реалізації недостатньо ефективних, а також таких, які мають дублювання мети; застосування дієвого механізму спрямування бюджетних коштів на пріоритетні напрями територіального розвитку, передбачених у стратегії регіонального розвитку; використання існуючого переліку бюджетних програм, а також наявних показників ефективності, що використовуються під час визначення обсягу трансфертів, які розподіляються між бюджетами; збір, а також систематизація інформації щодо поточної вартості послуг, надання яких відбувається на місцях, а отже, потребує здійснення відповідних видатків; зменшення обсягів видатків на функціонування житлово-комунальних підприємств шляхом активного запровадження використання передових інноваційних технологій енергозбереження; забезпечення фінансового вирівнювання на місцевому рівні з урахуванням територіальних особливостей кожної окремої громади; покращення наявних підходів до оцінювання ефективності використання державних фінансових ресурсів, здійснення моніторингу за їхнім станом, сприяння зовнішньому аудиту та прозорості використання наявних фінансових ресурсів органами місцевої влади [22; 69; 130; 183; 194].

Удосконалення дії сформованого інституту делегованих повноважень можливе лише за рахунок поглиблення підходів до класифікації та розподілу бюджетних повноважень органів місцевої влади (з урахуванням територіального підпорядкування); закріплення в чинній нормативній базі чіткого механізму забезпечення реалізації делегованих державних повноважень; приведення у відповідність наявної методики розрахунку фінансової потреби в ефективному виконанні делегованих державних повноваження з урахуванням існуючих трансформацій фінансових відносин, фінансування яких передбачено за кошти державного бюджету; забезпечення органів місцевої влади достатнім обсягом фінансових ресурсів для повного та всебічного виконання делегованих державних повноважень [6; 38; 60; 100].

Саме тому оптимізація діяльності ДФРР повинна здійснюватися в таких напрямках: забезпечення прозорості процесу формування; ефективної співпраці із закордонними інвесторами (фондами); створення ефективного механізму адміністрування коштів міжнародної допомоги; сертифікації інвестиційних проєктів, що сприятиме розширенню фінансового забезпечення в результаті залучення додаткових фінансових ресурсів іноземних та вітчизняних інвесторів, а також фондів для забезпечення довгострокового фінансування проєктів. У цьому контексті доцільним також є створення мережі регіональних підрозділів ДФРР.

Вважаємо, що зміцненню бюджетної безпеки держави шляхом запропонованих реформ сприятиме забезпечення передумов ефективного функціонування системи міжбюджетних відносин, що відповідають пріоритетним завданням бюджетної політики (табл. 4.4).

Таким чином, у процесі реалізації стратегії забезпечення бюджетної безпеки важлива роль належить вирішенню проблем міжбюджетних відносин через визначення ефективних методів, інструментів і моделей їх організації, тобто в розрізі розвитку інституціональних основ соціально орієнтованої державної бюджетної політики, для забезпечення сприятливих умов соціально-економічного розвитку держави.

Таблиця 4.4

*Передумови ефективного функціонування системи міжбюджетних відносин
відповідно до пріоритетів бюджетної політики України*

Передумова	Забезпечення наявності передумови	Пріоритетне завдання бюджетної політики України
Економічна ефективність	Структурні реформи в напрямі забезпечення конкурентного середовища, сприятливого інвестиційного середовища, забезпечення зростання доходів населення, стимулювання економічного розвитку регіону	Підвищення ефективності державних видатків; підвищення ефективності та продуктивності державних інвестицій
Ефективність бюджетної політики	Ефективне використання фінансових ресурсів для надання суспільних послуг, забезпечення прозорості бюджетної політики, збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави, вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку	Підвищення ефективності державних видатків; формування сприятливого фіскального простору для активізації інвестицій; протидія деструктивним тенденціям в економіці
Соціальна ефективність	Підвищення соціальних стандартів, доступність суспільних послуг і соціальних гарантій для громадян країни	Підвищення ефективності державних видатків; активізація бюджетної децентралізації; протидія деструктивним тенденціям в економіці

Джерело: складено на основі [19; 22; 46; 118; 125].

Існуюча модель міжбюджетних відносин в Україні нині характеризується надмірною централізацією використання фінансових ресурсів, існуванням асиметрії між зобов'язаннями та доходами місцевих органів влади, складністю та неефективністю механізмів бюджетних трансфертів і відсутністю системи дієвих стимулів нарощування доходів у регіонах.

На наш погляд, основою сучасної моделі міжбюджетних відносин в Україні повинна стати комплексна бюджетна децентралізація, тобто процес передачі наявних повноважень від центральних органів влади до місцевих, що повинно відбуватися одночасно із забезпеченням належного фінансування, спрямованого на виконання цих повноважень через оптимізацію структури місцевих податків або трансформацію чи закріплення частини існуючих загальнодержавних податків за місцевими бюджетами, що отримали відповідні повноваження. Це дозволить мінімізувати проблеми функціонування міжбюджетних відносин, а також сформувати умови для динамічного соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна децентралізація на місцевому рівні дозволить покращити якість суспільних послуг, забезпечить

соціально-економічний розвиток депресивних регіонів, сповільнить міграційні процеси, зумовлені економічними факторами.

На наше переконання, врегулювання проблем міжбюджетних відносин вимагає більш чіткого розмежування рівнів державних та регіональних соціальних пріоритетів, а також одночасній узгодженості та наявності можливості більш ефективної координації. Основним підґрунтям відбору пріоритетів повинна бути сформовані результати аналізу реальних фінансових можливостей здійснення цільових бюджетних програм із використанням наявних джерел фінансових ресурсів. У зв'язку з цим необхідною умовою є поглиблення системи критеріїв визначення і відбору найбільш важливих соціальних пріоритетів на регіональному рівні, їх подальша систематизація та ієрархічна структуризація завдань відповідно до сформованих стратегічних цілей розвитку як держави, так і окремих регіонів.

Реалізація міжбюджетних відносин перебуває під впливом можливих бюджетних ризиків як ризику недотримання державним бюджетом певної частини надходжень у порівнянні з затвердженим планом, що призводить до необхідності пошуку додаткових джерел фінансування, неповного виконання існуючих боргових зобов'язань, пов'язаних із забезпечення фінансових виплат за раніше взятими позиками.

Проте такий підхід до дослідження бюджетного ризику характеризує його в частині виникнення та управління ризиками, пов'язаними зі збільшенням державних запозичень та обслуговуванням державного боргу. Цей підхід зосереджує увагу на необхідності чіткого дотримання сформованого плану надходження доходів до державного бюджету, однак не враховує можливість виникнення істотних ризиків, пов'язаних із виконанням зобов'язань видаткової частини бюджетів відповідних рівнів, а також виконання бюджетного процесу загалом.

Серед сучасних науковців та практиків відсутнє одностайне трактування категорії «бюджетний ризик». Значної уваги в цьому контексті заслуговує думка І. Микитюк та С. Булгакова, які пропонують розглядати бюджетний ризик у вузькому та широкому значенні, зокрема [58; 70; 125; 187]:

- у вузькому значенні «бюджетні ризики – це потенційно можливі відхилення бюджетного показника від його запланованого значення під дією ризикоутворювальних факторів. Факторами таких ризиків можуть бути причини, обставини, умови, що створюють імовірність несприятливих ситуацій і негативних результатів»;

- у широкому значенні «бюджетні ризики полягають у вірогідності невиконання заходів бюджетного планування та бюджетної політики у зв'язку з неефективним використанням бюджетних ресурсів та порушенням їх пропорцій, що має прямий чи опосередкований вплив на обсяги дефіциту державного бюджету та його фінансування»;

- зменшення якості бюджетного посадового планування суттєво впливають на процес надання бюджетних послуг і виступають специфічним різновидом бюджетних ризиків [58; 70; 125; 187].

Вважаємо, що бюджетний ризик доцільно визначати як синергетичну сукупність імовірних небажаних наслідків, виникнення яких може призвести до фактичних втрат бюджетних коштів.

Наявність диференційованих підходів до трактування бюджетних ризиків науковцями та практиками поглиблює необхідність здійснення їх класифікації за ключовими критеріями. Нині ключовими в науковій сфері прийнято вважати такі їхні класифікаційні ознаки [16; 23]: за сферою виникнення; за причинами, що їх обумовлюють; за масштабами можливих ризиків; за рівнем бюджетної системи; за характером та способом виникнення; за структурою бюджету; за імовірністю впливу на виконання бюджету; за рівнем та характером можливих бюджетних втрат; за тривалістю дії; за можливістю оцінювання; за можливістю передбачення та можливістю протидії; за характером появи загрози. Проте запропонований підхід є неповним, що формує необхідність доповнити наявну класифікацію бюджетних ризиків такими критеріями: рівнем втрат; характером втрат; причинами, характером виникнення; сферою виникнення; масштабами, структурою бюджету, можливостями прогнозування (рис. 4.2).

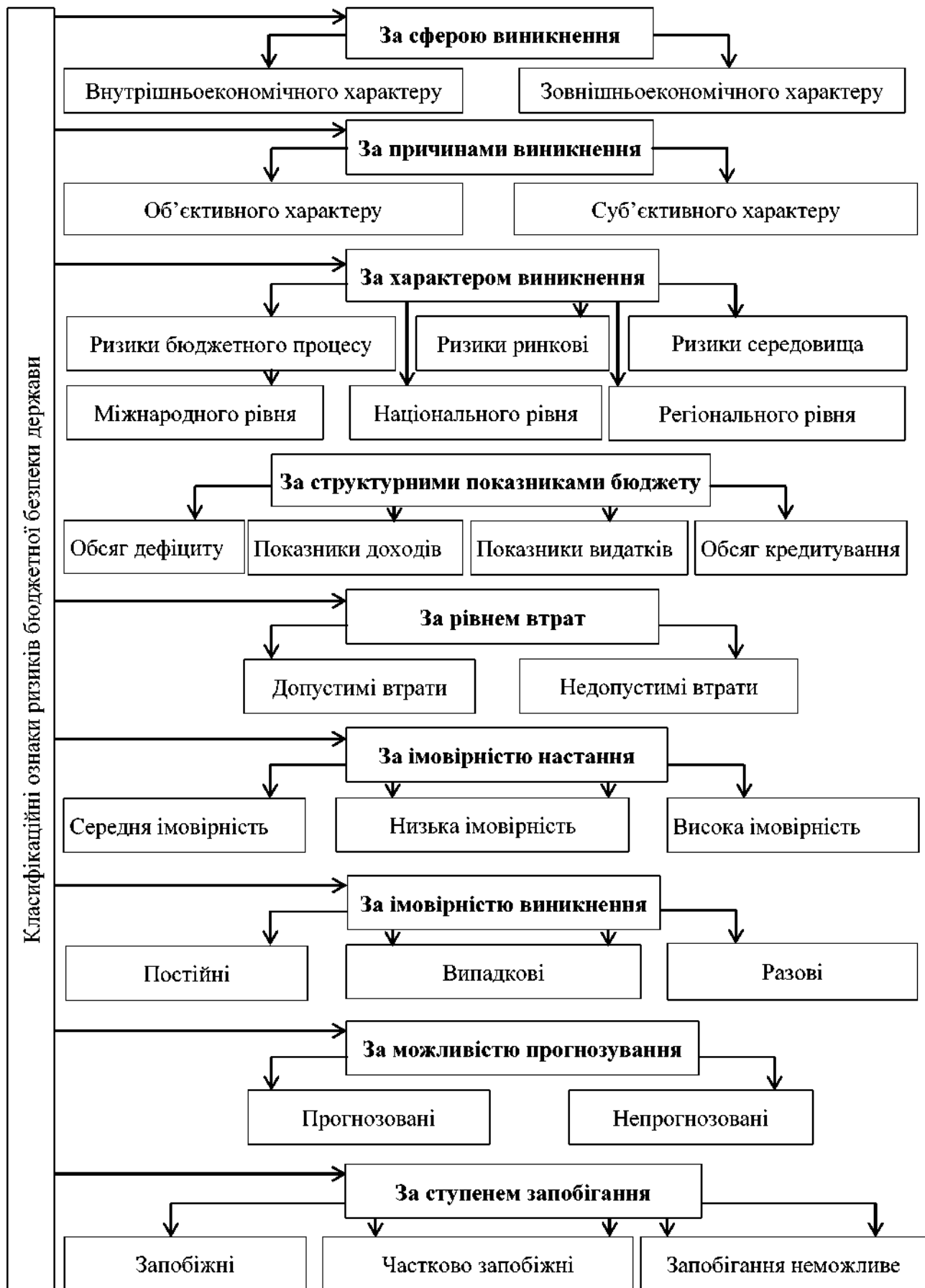

Рис. 4.2. Класифікаційні ознаки ризиків бюджетної безпеки держави

Джерело: систематизовано автором.

На думку наукової спільноти, класифікація бюджетних ризиків у найбільш узагальненому вигляді може бути представлена таким чином: за сферою виникнення бюджетні ризики поділяють на ризики дестабілізації бюджетної системи внутрішньоекономічного характеру (фактори внутрішнього впливу на бюджетну сферу) та зовнішньоекономічного характеру (фактори зовнішнього впливу на бюджетну сферу).

Фактори внутрішнього впливу обумовлені дією факторів політичного, військового та соціально-економічного характеру, що впливають на макроекономічний розвиток країни взагалі й можуть визначати хід виконання бюджету загалом.

Ризики зовнішньоекономічного характеру формуються під впливом системи факторів, які перебувають поза межами впливу органів державної та місцевої влади. Саме тому для бюджетів місцевого рівня класифікація факторів впливу на зовнішні та внутрішні має свою специфіку. До внутрішніх факторів ризику можна віднести ті, які не залежать від суб'єкта бюджетної діяльності.

Бюджетні ризики фінансового характеру держави виокремлюють у зв'язку з виникненням ризиків бюджету за причинами, які можуть виникати через неефективні управлінські рішення і призводять до розбалансування бюджетів відповідних рівнів, тобто суб'єктивні ризики, а також об'єктивні та суб'єктивно-об'єктивні.

Об'єктивні ризики викликані дією об'єктивних факторів впливу на невиконання бюджету, наслідки яких не можуть бути профінансовані за рахунок резервних фондів. Суб'єктивно-об'єктивні ризики пов'язані з практичним функціонуванням відповідних органів державної влади, які здійснюють управління бюджетом у частині фінансового забезпечення об'єктивно наявних, але непередбачених видатків [16; 22; 23; 58].

За характером виникнення бюджетні ризики класифікуються на: ризики навколишнього середовища (макроекономічні, політичні, адміністративні, екологічні, нормативні); ринкові ризики (валютні, відсоткові, цінові); ризики бюджетного процесу (пов'язані із забезпеченням бюджетного процесу на всіх його стадіях).

Відповідно до масштабів впливу бюджетні ризики прийнято класифікувати за такими рівнями: міжнародні, національні, регіональні. Відповідно до структури бюджетної системи ризики поділяють на: ризики державного масштабу й ризики місцевого масштабу (регіонального).

Згідно зі структурою бюджету класифікація бюджетних ризиків здійснюється таким чином: ризики забезпечення дохідної частини бюджету, ризики забезпечення видаткової частини бюджету, ризики забезпечення кредитування бюджету, ризики забезпечення фінансування бюджету та дефіциту [11; 16; 29].

При цьому варто зазначити, що ризики, пов'язані з фінансуванням бюджету, – це імовірність недотримання дохідної частини бюджету відповідно до планових показників та встановлених джерел, або ризик зростання можливих боргових виплат, а також фактичної вартості державних запозичень.

Під бюджетними ризиками видаткової частини бюджету прийнято розуміти імовірність зростання планових показників обсягів його видатків. Надзвичайно важливим є виокремлення бюджетних ризиків, які пов'язані з наявністю дефіциту бюджету, або ймовірність неправильного з економічного погляду визначення його обсягу, або не передбачення імовірності його величини під час виконання державного бюджету. Проте незважаючи на вищезгадані ризики, одним із найважливіших залишається ризик недотримання запланованих обсягів доходів, а отже, і неможливість виконання бюджетних зобов'язань.

Саме тому в сучасних умовах під час бюджетного планування науковці та практики виділяють декілька рівнів допустимих втрат бюджету: рівень допустимих втрат; рівень втрат, які є виправданими з урахуванням поточних трансформацій фінансових відносин; із катастрофічним рівнем втрат. Це спонукає до подальшої класифікації бюджетних ризиків за характером втрат у результатів їх настання, а саме: важливість яких є незначною, важливість яких є значною, важливість яких є визначальною [11; 16; 29].

З метою визначення можливого рівня втрат бюджету надзвичайно важливим є характер дії наявних ризиків. За характером впливу бюджетні ризики класифікуються на постійні, випадкові та разові. Ризики постійного

характеру врахувати простіше, оскільки вони можуть передбачені. Однак з урахуванням можливості передбачення та прогнозування ризику поділяють на: обсяг, величина яких та форма прояву прогнозована під впливом соціально-економічних тенденцій як усередині країни, так і за її межами, непередбачені – імовірність виникнення яких перебуває під впливом факторів та тенденцій, передбачення яких вважається неможливим. Проте від бюджетних ризиків держава може бути незахищеною, частково захищеною або захищеною повністю, що відбувається залежно від сформованого бюджетного потенціалу та динаміки його розвитку.

З метою нівелювання впливу імовірних ризиків на бюджетний процес необхідно здійснювати їх кількісне оцінювання, побудоване на інформації навколишнього середовища, але при цьому треба розмежовувати ризики, за якими можна здійснити таке оцінювання, а за якими ні.

Отже, систематичне врахування всіх можливих ризиків забезпечення бюджетного процесу, а також подальше поглиблення їх класифікації дозволить не лише мінімізувати фінансові втрати бюджетних ресурсів, але також дасть змогу адаптуватися бюджетному механізму до швидкого та якісного реагування на їх відкриті та приховані прояви – що дозволяє посилити рівень бюджетної безпеки держави [11; 16; 29].

Отже, бюджетна безпека є ключовим стратегічним завданням функціонування як бюджетної системи держави, так і фінансової, синергія яких забезпечує відповідний соціально-економічний розвиток та гарантує національну безпеку. Саме тому забезпечення належного рівня бюджетної безпеки держави вимагає розробки та впровадження комплексу заходів, адаптованих до поточних трансформацій фінансових відносин у національній економіці, ключовими з-поміж яких є:

- підвищення ефективності та забезпечення цільового спрямування бюджетних фінансових ресурсів;
- оптимізація обсягу та структури державного боргу з метою зменшення фінансової залежності країни та підвищення стійкості фінансової системи шляхом активного розвитку реального сектору економіки;

- формування інвестиційного клімату та активізація інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання;
- розробка комплексу заходів протидії тіньовим тенденціям функціонування національної економіки;
- створення передумов для зростання обсягів валового внутрішнього продукту та скорочення дефіциту державного бюджету;
- посилення соціальної відповідальності держави та гарантування поступового зростання соціальних стандартів життя населення;
- вдосконалення податкового законодавства та обґрунтування раціональної структури податків та зборів;
- подальша активізація співпраці та співробітництва в напрямку міжнародної фінансової і технічної допомоги.

4.3. Закордонний досвід забезпечення бюджетної безпеки держави

Зважаючи на досить короткий термін державотворення та необхідність побудови нової моделі економіки, перед Україною постає нагальне питання формування власної системи безпеки – як системи протидії внутрішнім і зовнішнім деструктивним чинникам. Усвідомлюючи невідворотний процес включення України до світових економічних процесів, науковці розуміють необхідність дослідження світового досвіду вирішення проблем забезпечення національної безпеки. Закордонні та вітчизняні вчені розглядають можливість застосування різних моделей забезпечення національної безпеки держави, а саме:

- американська – орієнтована на синтез елементів зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку визначають як найбільш ефективну серед держав;
- китайська, яка є найбільш акцентованою системою забезпечення безпеки держави, які продовжують будівництво соціалістичного суспільства;
- японська – здійснює акцентування увагу на внутрішній соціальній безпеці;
- системи, які властиві державам, що нещодавно здобули незалежність, та здійснюють переорієнтацію власного розвитку [58; 65].

На сучасному етапі глобального розвитку міжнародних економічних відносин Україна обрала стратегію забезпечення бюджетної безпеки держави з акцентом на ідентифікацію її як європейської країни, саме тому доцільним є активізація її співробітництва з провідними країнами Європейського Союзу, а також стратегії забезпечення економічної безпеки національної економіки відповідно до сучасних світових стандартів [182]. Саме тому ключовим завданням органів державної влади є необхідність розробки стратегічних пріоритетів реформування національної економіки в контексті глобалізаційних змін та становлення України як потужного члена Європейської Спільноти.

В умовах трансформації фінансових відносин та військової агресії, яка триває протягом декількох років, держави перебуває в суттєвому обмеженні можливостей реалізації власних економічних та фінансових інтересів у межах втілення вищезазначених європейських цінностей. Серед основних загроз зовнішній та внутрішній фінансово-економічній безпеці України в умовах трансформації фінансових відносин особливу увагу слід звернути на військові загрози, а також глобальні фінансово-економічні кризи.

У контексті цього дослідження проблеми забезпечення бюджетної безпеки на світовому рівні доцільним є розгляд існуючої методології, запропонованої Комісією ООН за програмами розвитку з аналізу економічної безпеки держави. Згідно з цією методологією поточний рівень національної безпеки формується під впливом таких факторів: динаміки соціально-економічного розвитку, рівнем демократії в суспільстві, а також доступністю освіти.

Динаміка соціально-економічного розвитку визначається обсягом доходів на одного жителя держави, доступністю освіти, а також можливістю реалізації громадянином своїх прав і свобод [66; 135; 198].

Невідповідність вищеперерахованих світових стандартів за відповідний період є індикатором загрозливого соціально-економічного становища держави. Згідно з методичними підходами, затвердженими на Всесвітньому економічному форумі, держави необхідно класифікувати на декілька категорій відповідно до обсягу ВВП на одного громадянина:

- країни з ресурсорієнтованою економікою (ВВП на душу населення менше ніж 2 тис. дол. США);
- країни з ефективно орієнтованою економікою (ВВП на душу населення в діапазоні 3–9 тис. дол. США);
- країни з інноваційною економікою, яка забезпечує дотримання високих соціальних стандартів життя населення (ВВП на душу населення понад 17 тис. дол. США.).

Отже, Україна сьогодні належить до групи країн, які перебувають на стадії переходу від ресурсорієнтованої до ефективно орієнтованої економіки.

Більшість науковців та практиків серед основних причин виникнення бюджетного дефіциту розглядають такі:

- зменшення обсягів виробництва в реальному секторі економіки;
- падіння результативності діяльності ключових галузей національної економіки;
- наявність значних інфляційних коливань в економіці;
- перевищення обсягів витрат на державне управління в порівнянні з їхньою фактичною потребою;
- перебування держави протягом остатніх років у стані війни;
- низький темп приросту валового внутрішнього продукту, який унеможливорює належне фінансування соціальних видатків;
- невідповідність темпів інноваційної модернізації економіки її фактичним потребам;
- недосконалість податкового законодавства, що призводить до значного обсягу тіньової економіки.

Щодо впливу обсягу бюджетного дефіциту на розвиток національної економіки існують різні погляди. Сучасні прихильники концепції дефіцитного фінансування видатків бюджету стверджують те, що бюджетний дефіцит є фактором, який не становить загрози для національної економіки, оскільки всі видатки, зокрема й ті, що перевищують доходи, здійснюються в межах території держави й забезпечують зростання добробуту країни. У разі зосередження

дефіциту в бюджеті розвитку він створить умови для інвестиційного та інноваційного зростання. У межах цієї теорії наголошується на тому, що збільшення доходів підприємств і громадян частково є результатом дефіцитного бюджетного фінансування, яке стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці й розширення національного виробництва. Це, у свою чергу, приводить до зростання податкових надходжень, спрямованих на погашення бюджетного дефіциту [55; 58; 65; 73; 87; 134].

Водночас прихильники неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, наявність значного дефіциту бюджету створить умови для зростання податкового навантаження в майбутньому.

Джерелами фінансування дефіциту можуть розглядатися як емісія грошей, так і позики. Проте застосування цих інструментів нерозривно до розбалансування фінансової системи, знецінення національної валюти, нарощення державних боргів.

В умовах трансформації ринкових відносин, на думку багатьох учених та практиків, дефіцит може бути корисним у тому випадку, коли в разі спаду виробництва держава спрямовує фінансові ресурси на інноваційний розвиток та технічну модернізацію економіки. Це призводить до посилення конкурентоспроможності держави, зростання купівельної спроможності громадян, зниження рівня безробіття. Інакше значний обсяг дефіциту буде стимулюватиме інфляцію. Отже, збалансований бюджет відповідає за макроекономічну стабільність у державі, а також визначає рівень її бюджетної безпеки [55; 58; 65; 73; 87; 134].

Суттєва частка в інституціональній структурі державної бюджетної політики належить міжбюджетним відносинам. Слід зазначити, що модель міжбюджетних відносин – це інституціональний підхід до визначення певних організаційних основ відносин між різними рівнями влади, який побудований на основі фінансової довіри та визначений політикою уряду, органів місцевої влади в частині вирішення проблеми збалансування бюджету. Л. В. Фещенко,

П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук [37; 98; 156] визначають дві основні моделі (централізовану та децентралізовану), механізм дії яких зумовлюється сукупністю методів та інструментів та ґрунтується на відповідних принципах їх реалізації (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Моделі міжбюджетних відносин

Складено на основі [19; 22; 46; 118; 125].

Централізована модель характерна для країн із авторитарною роллю держави в економічній та соціальній сферах. Політичною передумовою функціонування децентралізованої моделі є забезпечення демократичних прав для громадян країни та територіальних громад. Переваги та недоліки вищеназваних моделей наведено в табл. 4.5 [37; 55].

Централізованій моделі в розрізі дохідного забезпечення властиві трансфертний метод і метод регулюючих доходів, у видатковому плані перевага надається делегуючому методу, за якого функції виконавчої влади спрямовуються згори вниз.

Таблиця 4.5

Характеристика моделей міжбюджетних відносин

Переваги	Недоліки
Централізована модель міжбюджетних відносин	
Централізація державного управління.	Перевантаження центральних органів влади, що провокує неефективність їхньої діяльності.
Висока організаційна здатність бюджетної системи.	Ігнорування місцевих інтересів.
Високий рівень контролю та координації видаткових повноважень місцевих органів влади.	Незацікавленість місцевих органів влади в розвитку власної фінансової бази.
Низький рівень ймовірності прийняття хибних рішень підлеглими органами щодо розподілу коштів у межах наданих повноважень.	Відповідальність центральних органів влади за збалансованість місцевих бюджетів.
Запобігання нерівномірності розвитку регіонів та життєвого рівня їхніх мешканців.	
Децентралізована модель міжбюджетних відносин	
Поліпшення та прискорення прийняття рішень за рахунок зменшення навантаження на центральні органи влади.	Ускладнення координації дій уряду для досягнення загальнодержавних цілей та забезпечення збалансування фінансових можливостей регіонів.
Ефективність вирішення проблем територіального рівня місцевими органами через їх близькість до місць виникнення.	Складність прийняття управлінських рішень унаслідок великої кількості та децентралізованості необхідної інформації.
Враховання важливіших політичних пріоритетів на місцях.	Прояв регіонального сепаратизму у здійсненні місцевими органами влади соціально-економічної політики.
Розширення бюджетних прав територіальних громад.	
Впорядкування розмежування дохідних джерел шляхом запровадження бюджетних угод.	

Складено автором на основі [37; 46; 198; 221].

Наявна децентралізована модель визначає пріоритетними власні та закріплені джерела доходів, при цьому видаткова політика побудована на використанні функціонального методу, суть якого полягає в чіткому розмежуванні компетенції та видаткових повноважень між різними рівнями влади.

Принциповим положенням, яке відрізняє централізовану та децентралізовану моделі міжбюджетних відносин, є їх залежність від державного устрою. Розрізняють унітарну та федеральну організаційні форми міжбюджетних відносин (рис. 4.4). Унітарна форма характерна для централізованої моделі навіть за умови федерального державного устрою. Децентралізована модель може функціонувати з використанням як унітарної, так і федеральної форм.

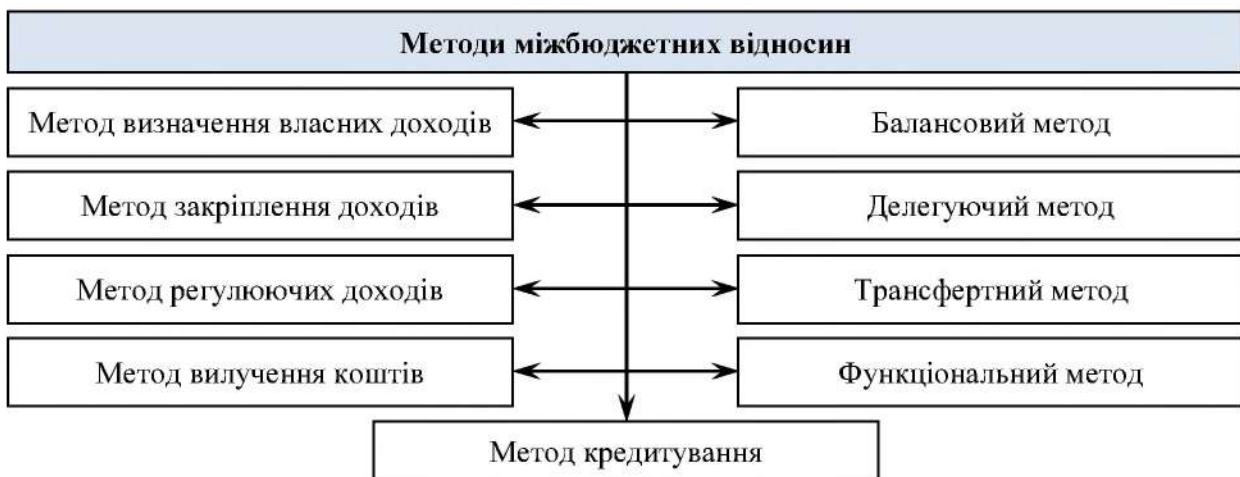

Рис. 4.4. Методи міжбюджетних відносин

Джерело: складено на основі [19; 22; 46; 198; 221].

Ми погоджуємося з науковою позицією В. М. Гриньової та М. М. Новікової [33] стосовно того, що діюча в Україні система міжбюджетних відносин заснована на централізованій моделі бюджетного федералізму, основні ознаки якої успадковані від адміністративно-командної системи управління, що має прояв у збереженні пріоритетності нормативного методу розподілу бюджетних коштів і високої частки трансферних платежів у доходах місцевих бюджетів, а отже, свідчить про досить великий ступінь їх залежності від центрального бюджету. Крім того, діюча модель бюджетного федералізму сприяє посиленню тенденції централізації фіскальних функцій держави та обмеженню місцевих органів влади в реалізації основних функцій управління бюджетним процесом на місцях. Така ситуація негативно впливає на розвиток міжбюджетних відносин в Україні (рис. 4.5) [46; 156].

Рис. 4.5. Форми міжбюджетних відносин

Джерело: складено на основі [19; 22; 46; 198; 221].

На наш погляд, у розрізі реалізації стратегії бюджетної політики України, ефективною є децентралізована модель міжбюджетних відносин, але за умови, що інституціональна структура державної бюджетної політики забезпечує дієвість механізму міжбюджетних відносин через наявність альтернативних ефективних методів і засобів впливу на соціально-економічний розвиток регіонів України.

В умовах істотної обмеженості бюджетних можливостей щодо вирішення численних проблем виникає потреба в залученні додаткових джерел позабюджетного фінансування в соціальну сферу і насамперед інвестицій великого бізнесу шляхом проведення державної регіональної політики в галузі корпоративної соціальної відповідальності.

Одним зі стимулів залучення у сферу соціального обслуговування суспільного і приватного секторів стало прийняття Європейським Союзом законодавчих норм, які зобов'язали уряди держав – членів ЄС відкрито та на конкурсних засадах визначати постачальників при купівлі товарів і послуг. Тому розвиток України як демократичної держави європейського типу є неможливим без реформування соціальної сфери із залученням недержавного сектору до реалізації сучасної соціальної політики.

Для українських підприємств недержавного сектору не створено сприятливих умов виходу на ринок соціальних послуг і отримання замовлення від держави на їх надання. Привілеї щодо фінансування соціальних послуг в

Україні поки мають державні установи, їм надається відчутна перевага над недержавними постачальниками. Для альтернативних постачальників існують як фінансові (податки, принципи розподілу бюджету), так і нефінансові (недосконале законодавство щодо діяльності неурядових організацій, благодійної діяльності, ліцензування тощо) проблеми [118; 156].

В умовах реформування економіки, Україна зіткнулася з необхідністю вирішення соціальних проблем шляхом розвитку соціально відповідального менеджменту й виявлення фінансових можливостей корпорацій щодо розширення соціальної інфраструктури, підвищення добробуту робітників і поліпшення умов їхньої праці.

Корпоративна соціальна відповідальність за типами економічної підтримки програм може бути розглянута з таких поглядів:

а) прямої участі бізнесу в розвитку соціальних об'єктів шляхом капітальних вкладень;

б) фінансового спонсорування заходів соціального характеру;

в) масштабної або часткової (пайової) участі в соціальних проєктах короткострокового, середньострокового або довгострокового значення;

г) міжтериторіальної і міжвідомчої інтеграції дій корпорацій та об'єднання ресурсів для вирішення конкретних цільових установок;

д) мотиваційної, що має на меті отримати політичний вплив і захистити свій бізнес в умовах посилення конкуренції [18; 87].

Доцільною також є розробка і прийняття роботодавцями Соціальної хартії підприємців України, основаної на Європейській соціальній хартії, де буде створено інституціональні механізми соціальної відповідальності бізнесу на галузевому рівні (наприклад, соціальні кодекси великих компаній або їх об'єднань). Вважаємо, що такі заходи в стратегічній перспективі здатні забезпечити стійкий баланс між інтересами бізнесу, влади й суспільства, безконфліктне входження в динамічний глобальний процес суспільного розвитку [87; 156].

Бюджетна безпека також стосується й інших напрямів економічного життя країни, оскільки через державний бюджет відбувається перерозподіл коштів, які використовуються зокрема в процесі інноваційної модернізації економіки. Саме ці напрями здебільшого опиняються в стані секвестру у випадку недоотримання доходів бюджету. Саме бюджетна політика, спрямована на проведення інноваційної модернізації національної економіки, спроможна створити умови для швидкого підвищення її ефективності та відновлення сприятливого інвестиційного клімату [3; 103]. Ключовою умовою реалізації цієї політики є затвердження видаткових зобов'язань на основі детального аналізу та ретельного оцінювання ефективності використання наявних фінансових ресурсів для гарантованого виконання взятих зобов'язань у межах існуючих бюджетних обмежень, сприяння збалансованості бюджету, дотримання умов середньострокового бюджетного планування, дотримання пріоритетності стратегічних завдань з урахуванням реальних фінансових можливостей (рис. 4.6).

Саме тому лише завдяки системному підходу до формування пріоритетних напрямів бюджетної політики є можливість здійснити ефективний перерозподіл ресурсів на користь стратегічних напрямів державної політики. Зокрема використання середньострокового бюджетного планування дає можливість сформулювати найбільш важливі завдання, здійснити оцінювання наявних ресурсів для їх реалізації, а також обґрунтувати можливі джерела залучення цих ресурсів.

Це дасть можливість збалансувати державний бюджет, забезпечити цільове та ефективне використання бюджетних фінансових ресурсів, та сприятиме посиленню бюджетної безпеки держави. Проте вирішення цієї проблеми перебуває в стратегічній площині функціонування національної економіки та потребує подальшого дослідження та обґрунтування.

Рис. 4.6. Концептуальні засади забезпечення бюджетної безпеки держави

в умовах трансформації фінансових відносин

Джерело: розроблено автором.

Отже, детальний аналіз категорії бюджетна безпека держави, її сутнісних та ключових характеристик дозволив визначити її вагому роль у забезпеченні не лише економічної стабільності, але і її ключового місця на міжнародній арені, та підкреслив значний вплив у гарантуванні соціальних стандартів життєдіяльності суспільства. Проте невідповідність поточного рівня бюджетної безпеки держави оптимальному значенню, сформованого в результаті трансформації фінансових відносин, вимагає розробки напрямів її зміцнення, а також розробки відповідного механізму її забезпечення. Саме тому нині особливої уваги заслуговують такі можливі напрями забезпечення бюджетної безпеки держави:

- необхідність розробки концепції забезпечення бюджетної безпеки держави, яка б дозволила гарантувати платоспроможність та стійкість фінансової системи;

- доцільність формування переліку заходів, спрямованих на активізацію реального сектору економіки та збільшення дохідної частини бюджету;

- реформування податкового законодавства та процесу адміністрування податків і зборів з метою знаходження їхньої оптимальної структури та створення умов для процесу детінізації економіки;

- державне сприяння інвестиційно-інноваційній активності суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та країни походження;

- посилення контролю за ефективністю та цільовим використанням бюджетних коштів;

- створення гарантійного фонду забезпечення бюджетної безпеки держави для компенсації можливих викликів та загроз національній безпеці держави.

Нестабільна економічна ситуація в країні, обмеженість бюджетних фінансових ресурсів, необхідних для підтримки розвитку реального сектору економіки, спричинили загострення внутрішніх проблем кожного регіону та порушення міжгалузевих зв'язків. Саме тому моніторинг стану бюджетної безпеки держави має винятково важливе значення для національної економіки України, що особливо актуалізується в умовах економічної кризи, соціально-

політичної нестабільності та напруженості в суспільстві, наявності корупційних ознак економіки, підвищеної динамічності показників, що характеризують ці процеси. Сукупність перерахованих факторів суттєво актуалізує питання детального дослідження бюджетної безпеки держави в сучасних умовах її соціально-економічного розвитку на основі врахування наявних загроз у межах кожної з її складових, що виступає необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності та життєздатності національної економіки.

Враховуючи результати проведеного аналізу сучасних тенденцій у забезпеченні бюджетної безпеки в Україні, зважаючи на теоретико-прикладні положення формування та дії загроз різної природи, які визначають особливості функціонування бюджетної системи країни, проаналізуємо базові перешкоди, що стримують процес підвищення та стабілізації належного рівня бюджетної безпеки в Україні.

Насамперед зауважимо, що забезпечення бюджетної безпеки, як вже зазначалося, є процесом комплексним, який досить сильно корелює з процесами економічного розвитку країни, стабільного функціонування всієї національної фінансової системи. Проте, з іншого боку, саме формування умов для забезпечення можливостей поступового підвищення рівня бюджетної безпеки є невід'ємною частиною стабілізації розвитку національного господарства, фінансової системи.

Отже, до базових перешкод, що на сьогодні не дозволяють сформувати належний рівень бюджетної безпеки в країні, на наше переконання, варто віднести такі.

1. Швидкозмінні інституційні умови для економічного розвитку в країні. Постійні зміни в законодавчій базі, які стосуються інвестиційної діяльності, створення підприємств, державного регулювання окремих галузей та сфер національного господарства формують простір нестабільності економічної діяльності, що призводить до бажання інвесторів (як внутрішніх, так і зовнішніх) отримати власні прибутки в максимально короткі терміни.

Трансформаційний характер системи інституційного регулювання економічним розвитком зумовлює небажання та, що важливіше, недовіру в потенційних інвесторів до країни, знижує інвестиційну її привабливість.

2. Низький рівень інвестиційної привабливості для ведення бізнесу. Досвід економічного розвитку Україні засвідчує, що взагалі наша країна є привабливою для зовнішніх інвесторів, інвестиційних фінансових установ. Однак постійні внутрішні деструктивні процеси стримують їхнє бажання вкладати кошти в розвиток країни. Саме питання зміни такого стану залишається і на сьогодні актуальним, попри досить вагомі здобутки в реформуванні регуляторної політики, дозвільної системи. Проте такі кроки повинні стати системними з позиції розвитку всього національного господарства, а не бути ситуативними та здійснюватися під примусом міжнародних організацій.

3. Забезпечення макрофінансової політики також є однією з базових умов формування в країні бюджетної безпеки та стабільності у функціонуванні бюджетної системи України. Питання формування умов для стабілізації макрофінансового стану є складними та багатоаспектними. У простому розумінні макрофінансова стабільність повинна проявлятися у стійкості національної валюти, наявності достатніх обсягів золото-валютних стандартів та вчасному обслуговуванні державного боргу. Цілком логічно визнати, що забезпечення макрофінансової стабільності є обов'язковою умовою поступового покращення рівня соціального забезпечення громадян. Девальваційні процеси, інфляція зводять до мінімуму всі досягнення урядів щодо підвищення соціальних стандартів у країні, не дозволяють ефективно використовувати бюджетні кошти з досягненням реальних цілей соціального та інвестиційного розвитку країни.

З огляду на вищенаведене варто зауважити, що наявність періодичних деструктивних процесів у забезпеченні макрофінансової стабільності в державі, формуванні належних рівнів її бюджетної безпеки також вимагає пошуку нових механізмів здійснення бюджетного менеджменту, підвищення ефективності

використання фінансових ресурсів. Це, у свою чергу, актуалізує питання впровадження у практику роботи бюджетних установ нових принципів та моделей функціонування з метою виявлення та запобігання потенційно можливим зовнішнім та внутрішнім негативним впливам на розвиток таких установ та загалом бюджетної системи країни. Доцільним, на наш погляд, при цьому є впровадження системи ризик-менеджменту в роботу бюджетних установ.

Ризик-менеджмент можна розглядати як цілісну систему, методів, принципів та інструментів управління ризиками, а саме їх виявлення, попередження, мінімізація деструктивних впливів, контроль за дотриманням розроблених регламентів зниження негативної дії таких ризиків на функціонування та ефективність роботи окремого суб'єкта господарювання.

Відповідно впровадження системи ризик-менеджменту в роботу бюджетних установ у середовищі дії різних турбулентних макроекономічних процесів вимагає:

1) часткової зміни моделі функціонування бюджетних установ, впровадження нового інструментарію оцінки стабільності їхньої роботи та ефективності використання ними фінансових ресурсів;

2) зміни підходів до контролю за витрачанням фінансових ресурсів державними підприємствами;

3) постійний моніторинг виникнення ризиків та їхнього впливу на сферу, у якій працює бюджетна установа;

4) впровадження сучасних інформаційних технологій для підвищення ефективності використання коштів бюджетними установами, забезпечення їхньої продуктивної роботи та ін.

Також зазначимо, що використання концепції ризик-менеджменту на сьогодні стає актуальним не лише в діяльності бюджетних установ, а загалом є важливим з позиції побудови системи протидії бюджетним загрозам.

4. Незбалансованість стратегії економічного розвитку держави, більшість позицій в якій полягають у вирішення фактично всіх проблем, які притаманні українському суспільству. Цілком зрозуміло, що забезпечити зростання

соціального забезпечення в країні без належного, відповідного рівня економічного розвитку неможливо. Однак сьогодні спостерігаємо ситуацію, за якої, ігноруючи необхідність формування умов для стабільного економічного розвитку в країні, уряд бажає підвищувати соціальні видатки. Питання пошуку оптимального співвідношення між соціальними видатками та інвестиційним розвитком є складним і його складність також обумовлюється політичними чинниками, які особливо критично впливають на окреслені тенденції.

5. Наявність значного рівня тіньової економіки ускладнює процес економічного розвитку в країні та формування належних умов для розвитку бюджетної системи в країні. З позиції забезпечення належного рівня бюджетної безпеки в країні тіньова економіка насамперед сприяє недоотриманню податкових надходжень, підвищенню рівня корупції та неефективному використанню бюджетних коштів. Вирішення цієї проблеми також вимагає складних комплексних заходів, оскільки в українському суспільстві на сьогодні вже вкорінилася інституція сприйняття тіньової економіки. Проте досвід зарубіжних країн свідчить, що така ситуація не є унікальною і її можливо змінити за наявності політичної волі у правлячій еліті та за умови поступового впровадження законодавчих змін із забезпечення дотримання вимог законодавства.

6. Складність формування інвестиційних ресурсів у державі з одночасним дотриманням належного рівня національної економічної безпеки. Така ситуація зумовлюється неможливістю акумулювати належні фінансові ресурси громадян із подальшим їх перетворенням у інвестиційні кошти. Непрацюючий трансформаційний механізм значно ускладнює процеси забезпечення стабільності економічного розвитку, зниження залежності від світових фінансових процесів, діяльності міжнародних фінансових інститутів.

Уже відомо, що в Україні є значний запас інвестиційних коштів, які перебувають у розпорядженні громадян. Юридичні особи при специфіці своєї діяльності не схильні тримати великі обсяги фінансових ресурсів на рахунках, а намагаються їх використовувати максимально раціонально для отримання

додаткових доходів. Фізичні ж особи, не витрачаючи власні надходження, схильні акумулювати кошти й постійно заощаджувати їх частину. Фактично бажання громадян заощаджувати є об'єктивно існуючим законом розвитку фінансового ринку, що визначається потребами життя, забезпечення нормальних умов власної життєдіяльності.

Проте в Україні описаний механізм не працює. Нині значний обсяг фінансових ресурсів перебуває в розпорядженні фізичних осіб, і вони не бажають його передавати в тимчасове користування фінансовим установам. Така ситуація призводить до зниження внутрішніх інвестицій, які можуть бути направлені в реальний сектор економіки держави, ланцюг «споживання-заощадження-інвестиції» не працює, хоча всі умови для його роботи існують, крім інституційного забезпечення. Саме нестабільність, складність господарських процесів, що відбуваються в Україні, значний рівень тінізації економіки, не дозволяють сформувати середовище довірчих відносин між фінансовими установами та фізичними особами. Частково це також обумовлюється труднощами розвитку самого фінансового ринку, що впливає на очікування як власників тимчасово вільних фінансових ресурсів, так і тих суб'єктів, що мають у них потребу.

Однак варто розуміти, що забезпечення бюджетної безпеки полягає в нормалізації поступового економічного зростання, розвитку реального сектору національного господарства, поступовому зростанні ВВП країни. Така ситуація зумовлена наступним.

Бюджетна безпека є явищем, яка характеризує якість функціонування бюджетної системи країни. Фактично наявність рівня стабільності в бюджетній сфері позитивно впливає на забезпечення бюджетної безпеки. Проте нормальне функціонування цієї сфери загалом зводиться до забезпечення збалансованості бюджетів різних рівнів, що здійснюється у двох напрямках: відповідність доходів видаткам бюджету, відповідність видатків економічному розвитку. У будь-якому випадку порушення окреслених позицій негативно впливатиме на процеси підвищення рівня бюджетної

безпеки в країні. Фактично забезпечення цього виду безпеки тісно пов'язано з ефективним управлінням бюджетного дефіциту. Утім сутність бюджетної безпеки як економічного явища та особливості управління цим видом безпеки ж є за своєю природою складнішими.

Управління бюджетним дефіцитом полягає фактично в пошуку оптимального співвідношення між обсягами доходів та видатків бюджету. Формування бюджетної безпеки в країні також вимагає використання довгострокового стратегічного планування збалансованого функціонування всієї бюджетної системи. Відповідно формування умов для підвищення рівня такого виду безпеки полягає не лише в пошуку оптимум між доходами й видатками бюджету, але й вимагає також врахування національних інтересів країни з позиції забезпечення її економічної безпеки, формування такого обсягу фінансових ресурсів у межах бюджетної системи, використання яких дозволить досягти стабільності не лише в короткостроковому періоді, але і в довгостроковій перспективі. Цілком логічно, що забезпечити належний рівень бюджетної безпеки в одному році, а в наступному – вже ні неможливо. Такі ситуативні процеси не мають відношення до формування бюджетної безпеки держави.

Отже, бюджетна безпека для її забезпечення вимагає більш раціонального та складного підходу. Орієнтуючись на економічний розвиток країни як базову об'єктивну умову формування стабільності бюджетної системи держави, варто враховувати, що навіть за наявності бюджетного дефіциту в певному періоді з подальшим його зниженням надалі є більш правильною позицією, ніж рух до мінімізації обсягу такого бюджету. Таке твердження є абсолютно правильним для економічного розвитку країни, оскільки загальновідомо, що наявність бюджетного дефіциту в країнах, що розвиваються, позитивно впливає на їхній розвиток і дозволяє отримати нові надходження від здійснення інвестицій, які в підсумку спроможні забезпечити покриття такого дефіциту.

З позиції бюджетної безпеки мінімізація розриву між видатками та доходами є абсолютно, на перший погляд, єдино правильним шляхом підвищення стабільності функціонування бюджетної безпеки. Однак у

довгостроковій стратегії допущення прийняттого рівня дефіциту при правильному плануванні державних видатків може позитивно впливати не лише на економічний розвиток, але й на забезпечення зростання рівня такої безпеки. Наприклад, вкладення додаткових коштів у роботу державних підприємств сприятиме активізації їхньої роботи та поступовому збільшенню їх чистого прибутку, який перераховується до бюджету, і тим самим збільшує його доходи. Однак якщо дотримуватися політики мінімізації бюджетного дефіциту, цілком можливо втратити потенціал підвищення рівня бюджетної безпеки держави в довгостроковій перспективі.

Проте в будь-якому випадку насамперед підвищення рівня бюджетної безпеки полягає в гармонійному поєднанні з позиції економічного розвитку обсягів доходів та видатків бюджетів усіх рівнів. Відповідно, пошук нових надходжень до бюджетів та здійснення видатків, які мають потенціал до підвищення таких надходжень, дозволяють забезпечити стабільність функціонування бюджетної системи та сприяють нарощенню рівня її безпеки.

Бюджетна безпека – це стійкість та спроможність бюджетної системи протистояти внутрішнім та зовнішнім деструктивним флуктуаціям. Однак це також спроможність правильно організувати функціонування всієї бюджетної системи таким чином, що в межах такої системи абсолютно нормально відбувалася взаємодія між її ланками та підсистемами за стабільних макроекономічних умов, що сприяє унеможливленню зниження реального рівня соціального забезпечення громадян, поступового його зростання, при прискореному збільшенні інвестиційних ресурсів розвитку в країні. Більш ніж впевнені, що у структурі видатків для забезпечення довгострокового зростання показника бюджетної безпеки важливу роль відіграють саме видатки розвитку. Таким чином, об'єктивно отримуємо онтологічний дисонанс, коли формування бюджетної безпеки вимагає зменшення дефіциту бюджету, однак, у реальності, потребує пошуку збалансованості між доходами та видатками з обов'язково наявністю бюджетного дефіциту. Зауважимо також, що окреслений підхід є дійсно правильним, насамперед для країн, які розвиваються.

Створення Європейського Союзу сформувало нові виклики для функціонування фінансової системи більшості держав Європи, що створило умови для укладання Фіскального союзу, мета функціонування якого полягає в забезпеченості стабільної бюджетної політики, оскільки бюджетні кризи окремих держав суттєво впливають на стан національних економік та економіки ЄС зокрема.

Питання посилення координації проблем формування бюджетної безпеки, а також фінансової політики держав Європейського Союзу перебуває в площині забезпечення національних інтересів як окремих держав, так і загалом усього європейського простору. Саме тому значна частина провідних Європейських держав, які є безпосередніми членами Європейського союзу підписали «Договір про стабільність, координацію та управління в економічному та валютному світі», який також отримав назву Фіскальний (Бюджетний) пакт, сутність якого полягає в закріпленні в чинних нормативних актах єдиних та чітких бюджетних правил, що вимагають обов'язкового дотримання показників ефективності функціонування державних фінансів з урахуванням наявних пріоритетів бюджетної політики.

Відповідно до сутності Фіскального Пакту Європейського Союзу основні положення полягають у вирішенні трьох ключових викликів для бюджетної політики кожної окремої держави:

- встановлюється граничний обсяг дефіциту бюджету на рік у розмірі не більше ніж 3 % від обсягу валового внутрішнього продукту;
- обґрунтована доцільність впровадження середньострокового бюджетного планування, метою якого є розробка та виконання збалансованого бюджету на найближчу перспективу, або бюджету з незначним дефіцитом за умови низької величини щодо ВВП боргових зобов'язань;
- встановлення критичної норми зовнішнього боргу не більше за 60 % від валового внутрішнього продукту, попри динаміку показників соціально-економічного розвитку держави.

Аналіз бюджетної політики більшості держав Європейського Союзу дозволяє зробити висновок про те, що вони при розробці та виконанні бюджету дотримуються групи встановлених показників. Однак це не стосується бюджетної політики України, яка незважаючи на те, що при прийнятті бюджету дотримується нормативу показника дефіциту бюджету, встановленого на рівні 3 %, має реальний дефіцит на кінець бюджетного року значно вищий за встановлену норму. Це зумовлює необхідність зміни підходів до формування бюджетної політики, яка полягає в пошуку оптимального співвідношення між фінансуванням інвестиційного розвитку реального сектору економіки та фінансуванням поточних видатків.

Саме це є свідченням неефективної бюджетної політики з погляду вимог Фіскального Пакту, прийнятим Європейським Союзом, а отже, є свідченням формування додаткових загроз для процесу забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин.

Основні правила формування бюджетної політики відповідно до Фіскального Пакту з метою забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки держави наведено в таблиці 4.6.

Аналіз наведених правил дозволяє зробити висновок про існування значних недоліків у формуванні бюджетної політики України, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку генерує значну кількість загроз для досягнення оптимального рівня бюджетної безпеки держави, а також формує значні перешкоди для формування бюджетного потенціалу інноваційного розвитку національної економіки, що значно знижує фінансові можливості держави для забезпечення високих соціальних стандартів життєдіяльності суспільства в умовах трансформації фінансових відносин. Тому постає питання удосконалення механізму забезпечення бюджетної безпеки держави з урахуванням європейського досвіду запровадження фіскальних правил та рекомендацій, а також реальних можливостей окремих бюджетів в умовах децентралізації та трансформацій фінансових відносин.

*Правила формування бюджетної політики
відповідно до стандартів Європейського Союзу*

Норми стандарту ЄС	Особливості формування бюджетної політики
Боргові зобов'язання повинні бути спрямовані виключно на розвиток національної економіки	На всіх стадіях економічного циклу держава повинна позичати лише для інвестування в національну економіку з метою зміцнення її конкурентоспроможності
Перевищення граничного боргу у 60 % від ВВП є недопустимим	Дотримання максимального обсягу державного боргу в обсягах 40-60 % ВВП
Впровадження середньострокового бюджетного планування	Застосування середньострокового бюджетного планування дозволить оптимізувати доходи та видатки бюджету з позиції зменшення дефіциту бюджету в майбутні періоди
Встановлення граничного розміру дефіциту бюджету на рівні 3 % від ВВП	Запровадження чіткого правила у фінансуванні видатків бюджету з дефіцитом не більше ніж 3 % від ВВП

Це дозволить створити підґрунтя для забезпечення макрофінансової стабільності в довгостроковому періоді з урахуванням економічної ситуації в національній економіці, стадії економічного циклу та відповідних фінансових трансформацій. Практична реалізація вимог Фіскального Пакту Європейського Союзу є однією з ключових умов приєднання держави до європейської спільноти. Отже, до основних проблем забезпечення належного рівня бюджетної безпеки в Україні на сьогодні варто віднести:

- 1) неефективний підхід до управління державним боргом;
- 2) висока питома вага соціальних видатків;
- 3) політизація процесу перерозподілу фінансових ресурсів, бажання досягти короткострокових цілей;
- 4) відсутність ефективного довгострокового планування та прогнозування розвитку бюджетної системи в країні;
- 5) применшення питань важливості забезпечення бюджетної безпеки держави, пошуку можливостей для забезпечення її функціонування в плановому, стабільному стані, а не ситуативному, змінюваному кожного року;
- 6) відсутність умов для залучення внутрішніх ресурсів до розвитку економіки;

7) інституційна неспроможність створити стійкий фундамент для реалізації бюджетного процесу, унеможливлення використання бюджетних ресурсів у політичних цілях;

8) необхідність проведення нових ґрунтовних реформ в освіті, охороні здоров'я на фоні незначного економічного зростання, що знижує обсяги інвестиційних видатків, витрат на підтримку реального сектора економіки;

9) перегляд, систематизація соціальних стандартів, пільг, розробка нової системи соціального забезпечення громадян країни;

10) незадовільний рівень транспарентності здійснення витрат бюджетних коштів;

11) необхідність поглиблення співпраці між окремими органами державної влади щодо формування єдиної стратегії економічного розвитку країни, функціонування бюджетної системи та формування умов для зростання рівня її безпеки;

12) недостатній рівень персональної відповідальності за здійснення нерациональних витрат, неефективне використання бюджетних коштів.

Окреслений перелік проблем у процесі забезпечення бюджетної безпеки в Україні можна розширити. Зауважимо, що фінансово-економічні кризи різних періодів у нашій країні продемонстрували, що розвиток у поточному, непередбачуваному та дисипативному режимі без наявності фінансових ресурсів для нормалізації функціонування національної економіки призводить лише до глибоких фінансових та економічних потрясінь, знижує реальний рівень соціального забезпечення громадян, руйнує сформовану модель забезпечення бюджетної безпеки і повністю розбалансовує функціонування системи державних фінансів у країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакуменко О. В., Бондаренко Д. В., Дубина М. В., Лук'яшко П. О. Розвиток фінансового ринку в контексті фінансової безпеки України : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2016. 196 с.
2. Абрамчук Б. Альтернативні підходи в теорії безпеки та їх застосування у фінансовій науці. *Світ фінансів*. 2007. № 3. С. 77–88.
3. Алескерова Ю. В., Мараховська Т. М. Фіскальна політика розвитку соціально-економічної сфери України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 417–422.
4. Андрейків Т. Я., Канцір І. А., Сенищ П. М. Концепція фінансової стабільності: теоретико-методичний підхід. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 51. С. 155–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2016_51_30.
5. Арапов А. А. Теория организации и системный анализ. Москва : Московский государственный университет экономики, статистики и информатики, 2003. 74 с.
6. Артеменко І. А. Фінансова стабільність держави як складник макроекономічної стабільності національної економіки. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (25), ч. 2. С. 228–232.
7. Барановський О. І. Сутність та чинники бюджетної безпеки. *Економіка і регіон*. 2016. № 2 (57). С. 20–28.
8. Богма О. С. Інституціоналізація як інструмент забезпечення бюджетної безпеки України. *Науковий вісник мукачівського державного університету. Серія економіка*. 2017. Вип. 1(7). С. 193–167.
9. Богма О. С. Особливості статистичного та динамічного характеру категорії «бюджетна безпека». *Агросвіт*. 2017. № 5. С. 27–30.
10. Богма О. С. Сутність бюджетної безпеки в системі забезпечення національних інтересів. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 4. С. 282–285.
11. Богма О. С. Сутність та класифікація загроз бюджетній безпеці країни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 25(1). С. 66–68.

12. Богомоллова Н. І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=759>.

13. Бондарук О. С. Аналіз бюджетних загроз та їх впливу на фінансову безпеку України. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 10. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3275.

14. Бородій О. А. Управління бюджетною безпекою України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / ЧНТУ. Чернігів, 2015. 20 с.

15. Булгакова С., Микитюк І. Бюджетний ризик: сутність, класифікація, фактори ризику. *Вісник КНТЕУ*. 2010. № 1. С. 59-68.

16. Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки : [аналітична доповідь] / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2012. 25 с.

17. Бюджетна система : підручник / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури ; Тернопіль : Економічна думка, 2012. 871 [1] с.

18. Бюджетна система : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 624 с.

19. Бюджетний кодекс України : Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

20. Бюджетний менеджмент : підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. ; за заг. ред. В. Федосова. Київ : КНЕУ, 2004. 864 с.

21. Вареник В. М. Оцінка бюджетної безпеки України. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2015. № 1 (18). С. 33–43.

22. Варналій З. С., Данюк О. І. Бюджетна безпека як складова фінансової безпеки України. *Економіка і регіон*. 2017. № 6 (67). С. 5–11.

23. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Київ : НІОС, 2000. 416 с.

24. Васильєва Т., Захаркін О., Захаркіна Л. Напрями трансформації бюджетної політики в контексті забезпечення фінансової безпеки України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 2. С. 7–12.

25. Василюк А. П., Василюк П. М. Механізм забезпечення економічної стабільності підприємств машинобудування : монографія. Тернопіль : Вид-во ТНТУ імені Івана Пулюя: Тернопіль. 2014. 164 с.

26. Виговська В. В. Теоретико-методологічні засади та прагматика забезпечення безпеки страхового ринку України : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 358 с.

27. Висоцька І. Б. Проблеми забезпечення стабільності та стійкості фінансової системи України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 30–38.

28. Власюк О. С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації : монографія. Київ : НІСД, 2014. 432 с.

29. Власюк О. С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2011. 474 с.

30. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. Київ, 2008. 48 с.

31. Галяс О. В., Баранецька О. В. Підвищення рівня бюджетної безпеки України в контексті національних інтересів. Магістерська програма. Тернопіль, 2017. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16648/1/Галяс%20О.В..pdf>.

32. Гавриленко Н. І., Ільчук В. П., Садчикова І. В. Основні тенденції та перспективи розвитку світового, європейського та українського ринку ІРО. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 2(6). С. 263–272.

33. Геєць В. Бюджетна політика в Україні: проблеми і перспективи. 2004. URL: https://zn.ua/ukr/finances/byudzhetna_politika_v_ukrayini_problemi_i_perspektivi.html.

34. Гладкова О. В., Свинарченко Т. І. Бюджетна безпека регіону як фактор його сталого соціально-економічного розвитку. *Бізнес Інформ*. 2018. № 9. С. 174–181.

35. Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття «економічна безпека». *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 309–314.

36. Горалько О. В. Бюджетна складова системи забезпечення фінансової безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.1. С. 230–237.

37. Грибіненко О. М. Міжнародна економічна безпека: детермінанти та складові розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 12. С. 121–126.

38. Григорєв Г. С. Державне регулювання фінансово-економічних процесів в умовах глобалізації : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Львівський торговельно-економічний університет. Львів, 2018. 482 с.

39. Гурьянова Л. С., Непомнящий В. В. Концептуальные подходы к моделированию финансовой безопасности государства. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 232–236.

40. Гут О. Р. Взаємозв'язок бюджету та соціально-економічних процесів. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13345/1/212>.

41. Даниленко А. Що таке фінансова стабільність, та як центральні банки можуть її забезпечувати. URL: https://expla.bank.gov.ua/expla/news_0026.html.

42. Давискиба І. В., Оліфіренко Л. Д. Державна політика щодо прогнозування обсягів податкових надходжень: регіонально-прикладні аспекти. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 2(2). С. 280–290.

43. Деменюк О., Глухова В. Бюджетна безпека України як складова фінансової: стан та перспективи. *Наука й економіка. Фінансова система*. 2010. № 1 (17). С. 20.

44. Державний та гарантований державою борг України. Фінансовий портал Fin.Org.UA. URL: <http://www.fin.org.ua>.

45. Детермінанти соціально-економічного розвитку України в умовах трансформаційних зрушень : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. П. Ільчука. Чернігів : ЧНТУ, 2018. 432 с.

46. Дець В. Ф. Бюджетна безпека та критерії її оцінки. *Стратегічна панорама*. 2007. № 3. С. 157–160.

47. Дрогобыцкий И. Н. Системный анализ в экономике. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 423 с.

48. Дубина М. В. Концептуальні засади дослідження ролі довіри у забезпеченні фінансової безпеки держави. Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки : колективна монографія / під заг. ред. д.е.н., професора С. М. Шкарлета. Ніжин : ФОП Лук'яненко В. В. ТБК «Орхідея», 2015. С. 25–65.

49. Дубина М. В. Механізм розвитку ринку фінансових послуг на основі формування інституту довіри: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2018. 668 с.

50. Дубина М. В. Наукові підходи до визначення сутності неформальних чинників. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 2(10). С. 22–28.

51. Дубина М. В. Сутність транскордонної безпеки та її види. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»* : науковий збірник. 2013. № 4(70). С. 238-244.

52. Дубина М. В., Кравчук А. В. Теоретичні аспекти визначення та систематизації факторів впливу на фінансово-економічну безпеку розвитку страхового ринку України. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. пр. Спец. вип. Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації. Київ : КНЕУ, 2012. С. 183–193.

53. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. 129 с. URL: http://www.dut.edu.ua/ua/uploads/I_1142_42884991.pdf.

54. Д'яконова І. І. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2008. 38 с.

55. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.

56. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.

57. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

58. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

59. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська [та ін.]. Київ : НІСД, 2011. 88 с.

60. Заблоцька К. А. Бюджетна безпека як складова фінансової безпеки держави. *Фінансова безпека України на сучасному етапі* : збірник тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Ірпінь, 2017. С. 114–118.

61. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 355 с.

62. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2012. Вип. 5. С. 90–98.

63. Захарін С. В., Чаленко Н. В. Податкове адміністрування як елемент підтримки фінансової безпеки держави. *Економіка і управління*. 2012. № 2. С. 79–84.

64. Захожай К. В. Бюджетна безпека як поняття сучасної фінансової науки. *Фінанси, облік і аудит*. 2018. Вип. 1 (31). С. 68–90.

65. Зачосова Н. В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ : монографія. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2016. 375 с.

66. Зверук Л. А., Білик О. Г. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2017. № 2 (2). С. 35–39.

67. Злотенко О. Б. Економічна безпека інвестиційної діяльності промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / ХНУ. Хмельницький, 2019. 243 с.

68. Зосіменко Т., Дерій Ж. Методика оцінювання прогресу економічних реформ: регіональний вимір європейської інтеграції. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 2 (6). С. 9–17.

69. Івченко Є. А. Трансформації системи економічної безпеки підприємства : монографія. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. 420 с.

70. Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5827>.

71. Іжевський П. Г., Кошонько О. В. Фінанси : навчальний посібник. Львів : Магнолія-2006, 2013. 373 с.

72. Ільчук В. П. Інноваційно-інвестиційні системи залізничного транспорту: становлення та розвиток. Київ : Логос, 2004. 381 с.

73. Кантор Н. Історико-правовий аспект дослідження поняття «Економічна безпека». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 67–72.

74. Кибак И. А. Учет экономического фактора в законотворческой деятельности. *Социально-экономические и финансовые механизмы обеспечения инновационного развития экономики* : тез. докл. IV Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, Республика Беларусь, 2-3 октября 2014 г.) / редкол. : М. Л. Зеленкевич (отв. ред.) [и др.]. Минск : ГИУСТ БГУ, 2014. 192 с.

75. Клець Л. Є. Бюджетний менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 640 с.

76. Коваленко Ю. М. Неформальні норми фінансового сектора економіки: економічна ментальність та інституційна довіра. *Економічна теорія*. 2011. № 2. С. 58–68.

77. Ковпак О. В. Інструменти протидії загрозам розвитку бюджетної сфери. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 3. С. 31–36.

78. Козловський С. В., Мазур Г. Ф. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи – основа економічного розвитку держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 5–12.

79. Козловський С. В., Рудковський О. В., Козловський А. В. Концепція управління стійкістю сучасної економічної системи як основа забезпечення її розвитку. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 4–8.

80. Козловський С. В., Семененко В. В., Шевчук Р. Ю. Теоретико-методологічні підходи визначення стійкості економічних систем. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія Економічні науки*. 2012. № 4 (70). Т. 2. С. 106–110.

81. Козюк В. В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. *Вісник НБУ*. 2007. № 4 (134). С. 34–39.

82. Колесник О. Я. Економічна природа бюджетної безпеки держави. Наукові записки. Серія «Економіка». *Фінансова система України*. 2011. Вип. 16. С. 369–377.

83. Колісник О. Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2009. 237 с.

84. Корень Н. В. Бюджетна безпека України в координатах гібридних загроз фінансовій системі. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 4 (60). С. 138–144.

85. Корень Н. В. Бюджетна безпека як складова економічної безпеки: сутнісно-структурний аспект. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 11(174). С. 59–62.

86. Корінюк Я. О. сутність фінансової стабільності та особливості її прояву. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 11. Ч. 2. С. 126–130.

87. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу : монографія / під заг. ред. М. П. Буковинської. Київ : ЦП «Компринт», 2015. 297 с.

88. Костюк Ж. С. Поняття ризику, небезпеки та загрози як базових категорій розкриття сутності економічної безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 43. С. 142–149.

89. Котляревський Я. В., Мельников О. В., Штангрет А. М. Теоретико-методологічні засади забезпечення сталого розвитку інформаційної сфери України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 3(11). С. 46–52.

90. Кошин Р. Роль бюджетної безпеки в розвитку національної економіки. Науковий блог / НУ «Острозька Академія». 2015. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015>.

91. Кравець А. В., Тимчишин І. Є. Економічна природа та об'єктивні передумови трансформації бізнесу. *Вісник «Економічний простір»*. 2009. № 31. С. 88–99.

92. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.

93. Кравчун О. С. Теоретико-методологічні засади розвитку інвестиційних платформ в Україні: дис. ... д-ра екон. наук / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2019. 503 с.

94. Кробинець Г. В., Коляда Т. А. Управління бюджетним дефіцитом: вітчизняна практика та найкращий зарубіжний досвід. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 122–128.

95. Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2012. № 6. С. 168–175.

96. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 5. С. 34.

97. Ладюк О. Д. Теоретичний базис бюджетної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6130>.

98. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5280>.

99. Лазебник В. М. Экономическая кибернетика. URL: <http://www.tnu.in.ua/study/books.php?do=file&id=6732>.

100. Левчук О. В., Коваленко В. А. Макроекономічні питання економічної безпеки України. *Економіка та суспільство*. 2016. № 5. С. 53–58.

101. Лилик О. Я. Міжбюджетні стосунки в економічній системі держави. *Фінанси України*. 2002. № 6. С. 30–35.

102. Лисяк Л. В., Журавель М. О. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. № 9. С. 53–59.

103. Луцик-Дубова Т. Управління бюджетною безпекою України. *Галицький економічний вісник. Серія: економіка та управління національним господарством*. 2013. № 3(42). С. 17–23.

104. Любіч О. О., Домрачев В. М. Фінансова стабільність та інструменти запобігання фінансовим кризам: міжнародний досвід і рекомендації для України. *Фінанси України*. 2011. № 5. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_5_10.

105. Макарчук І. М., Виноградня В. М., Малишко В. В. Оцінка та шляхи забезпечення бюджетної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 560–565.

106. Малишко В. В. Напрями та інструменти удосконалення фінансової політики в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2019. № 2 (46). С. 126–129.

107. Маргасова В. Г., Акименко О. Ю. Вихід вітчизняних підприємств на європейський ринок в умовах посилення інтеграційних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 3 (15). С. 7–14.

108. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. 2016. № 2 (53). С. 159–166.

109. Маринич Т. О. Валютна політика в системі забезпечення фінансової стабільності економіки : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / ДВНЗ «УАБС НБУ». Суми. 2014. 311 с.

110. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2004. 395 с.

111. Москаленко О. М. Випереджаючий економічний розвиток: теоретико-інституціональні засади і проблеми реалізації в Україні. *Економіка України*. 2014. № 8 (633). С. 4–18.

112. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. Львів : Світ, 2001. 416 с.

113. Національна економіка : навч. посіб. / за заг. ред. Л. С. Шевченко. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. 182 с.

114. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования. Москва : Либроком, 2010. 280 с.

115. Онищенко С. В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. *Економіка і регіон*. 2014. № 2. С. 108–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_2_20.

116. Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як чинник впливу на бюджетну безпеку держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 12, ч. 2. С. 50–55.

117. Онищенко С. В., Голян Я. С. Сучасні тенденції бюджетної безпеки України. *Економіка і регіон*. 2015. № 3 (52). С. 96–102.

118. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. 4-те вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2007. 240 с.

119. Оперенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення фінансової безпеки України. *Науково-аналітичний бюлетень «Євроатлантикінформ»*. 2006. № 1 (7). С. 34–36.

120. Орехов М. О. Структурні трансформації фінансових систем в умовах глобалізації. *Економіка і організація управління*. 2018. № 3(31). С. 127–137.

121. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.org>.

122. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://bank.gov.ua>.

123. Офіційний сайт Національного Банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.

124. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування*. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7.

125. Перехідна економіка : підручник / за ред. В. Геєця. Київ : Вища школа. 2013. 499 с.

126. Петричко М. М. Оцінка рівня бюджетної безпеки України: проблеми та шляхи вирішення. *Економічний простір*. 2015. № 97. С. 140–148.

127. Підсумки діяльності страхових компаній за 2018 рік : [аналітична доповідь]. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/2018/sk_%202018.pdf.

128. Підхомний О., Білецька О., Шевцова Я. Чинники фінансової безпеки України в умовах глобалізації. *Вісник Львів. ун-ту. Серія екон.* 2008. Вип. 39. С. 424–426.

129. Пістунов І. М. Економічна кібернетика : навч. посіб. Дніпропетровськ : НГУ, 2009. 154 с.

130. Планування та виконання місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу : навчальний посібник / [за заг. ред. В. В. Зубенка] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». [6-те видання, випр. та доп.]. Київ, 2017. 144 с.

131. Плешакова Н. А., Гриб Т. М. Економічна сутність та роль бюджетної безпеки держави: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 362–366.

132. Полгородник О. В. Державне регулювання інтеграційних процесів в контексті забезпечення економічної безпеки України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Донбаська державна машинобудівна академія. Краматорськ, 2017. 249 с.

133. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 19–28.

134. Постоленко Ю. П. Бюджетна безпека як ключова складова фінансової та економічної безпеки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. Вип. 3(43). С. 121–127.

135. Пілевич Д. С. Теоретичне обґрунтування сутності інформаційної інфраструктури та її роль у розвитку економічних систем. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 3(11). С. 12–19.

136. Пітик О. Я., Островська Н. С., Жаворонок А. В. Фінансово-економічна стійкість держави: стратегія та напрямки досягнення. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 1(5). С. 224–229.

137. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

138. Проказюк О. В. Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози. *Фінансовий простір*. 2016. № 3 (23). С. 39–45.

139. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки: Аналіз національної економіки : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 254 с.

140. Пшик Б. І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву. *Вісник СевНТУ. Сер.: Економіка і фінанси*. 2013. Вип. 138. С. 91–96.

141. Рибак С. О. Боргова політика держави. *Актуальні проблеми економіки: теорія і практика*. 2005. Вип. 1. С. 311–322.

142. Рибак С., Карапетян О. Боргова стійкість України: критерії оцінювання та особливості методології. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. № 3. С. 49–57.

143. Рибак С. О. Бюджетна політика у системі інструментів регулювання економіки. *Інституційні основи інноваційного розвитку економіки*: навч. посіб. / за заг. ред. В. Є. Новицького. Київ: КНТ, 2008. С. 131–141.

144. Рибак С. О. Бюджетна стратегія в контексті структурних реформ. *Фінанси України*. 2010. № 12. С. 32–43.

145. Рибак С. Бюджетна стратегія: українські реалії та зарубіжний досвід. *Економіка України*. 2011. № 8. С. 40–45.

146. Рибак С. О. Бюджетная политика как фактор эффективности трудовых ресурсов. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2009. Вип. 3. С. 79–81.

147. Рибак С. О. Бюджетні аспекти соціальних інноваційних трансформацій. *Науковий вісник національного університету Державної податкової служби України*. 2009. № 3 (46). С. 62–67.

148. Рибак С. О. Вплив зовнішнього боргу на його накопичення на формування державного бюджету. *Збірник наукових праць*. Вип. 35. 2002. С. 289–292.

149. Рибак С., Жукова Н. Державний борг та його вплив макроекономічний розвиток України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2012. № 138. С. 34–37.

150. Рибак С. О. Детермінанти забезпечення бюджетної безпеки України в сучасних умовах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36, ч. 1. С. 182–186.

151. Рибак С. О. Ефективна міжбюджетна політика як запорука збалансованого бюджету. *Збірник наукових праць*. 2002. Вип. 36. С. 59–62.

152. Рибак С. О. Збалансованість бюджету – умова вдалої фінансово-бюджетної політики держави. *Збірник наукових праць*. 2002. Вип. 31. С. 144–150.

153. Рибак С. О. Збалансованість доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави. *Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. Економічні науки*. 2014. № 1 (31). С. 131–136.

154. Рибак С. О. Інституційна політика у контексті завдань інноваційного забезпечення фінансової стабільності та міжнародної конкурентоспроможності. *Інституційні основи інноваційного розвитку економіки* : навч. посіб. / за заг. ред. В. Є. Новицького. Київ : КНТ, 2008. С. 95–104.

155. Рибак С. О., Коваль О. П. Інституційні інвестори фінансової системи: сучасний стан та перспективи розвитку. *Фінанси України*. 2010. № 10. С. 60–64.

156. Рибак С. О. Інституціональна структура соціально орієнтованої державної бюджетної політики. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 3. С. 31–40.

157. Рибак С. О. Історична ретроспектива розвитку бюджетної політики України в контексті соціалізації. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 1. С. 36–49.

158. Рибак С. О. Концептуальні положення дослідження сутності бюджетної безпеки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1(17). С. 248-258. URL: <https://ppeu.stu.cn.ua/tmppdf/708.pdf>.

159. Рибак С. О. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2019. 336 с.

160. Рибак С. О. Міжбюджетні трансферти у стратегії соціалізації бюджетної політики держави. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 4. С. 19–26.

161. Рибак С. О. Особливості забезпечення бюджетної безпеки держави в сучасних умовах. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 932-937.

162. Рибак С. О., Гончаревич Л. Г. Податкова система: системоформуючий детермінант розвитку країни. *Науковий вісник національного університету Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2010. № 4. С. 76–85.

163. Рибак С. О. Проблеми соціалізації міжбюджетних відносин в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. № 1(154). С. 77–81.

164. Рибак С. О. Проблеми та перспективи забезпечення бюджетної безпеки держави. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 34, ч. 2. С. 355-359.

165. Рибак С. О., Лазебник Л. Л. Роль бюджетної політики у становленні та розвитку соціальної держави. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 1. С. 176–189.

166. Рибак С. О. Світовий досвід міжбюджетних відносин. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2004. Вип. 3-4. С. 442–445.

167. Рибак С. О., Лисецька Н. М. Система показників та індикаторів соціалізації бюджетної політики держави. *Банківська справа*. 2014. № 3-4 (123). С. 3–15.

168. Рибак С. О. Соціальна та інвестиційна складові бюджетної політики: проблеми взаємодії. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 73–80.

169. Рибак С. О. Суперечності бюджетної політики України як соціальної держави. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 26. С. 259–266.

170. Рибак С. О. Сутність системи бюджетної безпеки України та особливості її функціонування. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 38, ч. 2. С. 88-92.

171. Рибак С. О. Сучасні підходи до оцінки бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин. *Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 34, ч. 2. С. 355-359.

172. Рибак С. О., Лазебник Л. Л. Таксономія дефініцій фінансової сфери. *Економічна теорія*. 2007. Вип. 2. С. 34-46.

173. Рибак С. О. Фінансове забезпечення модернізації соціального захисту населення. *Фінанси України*. 2013. № 1. С. 7–21.

174. Рибак С. О. Фінансові аспекти економічного зростання в Україні. *Економіка України : політико-економічний журнал*. 2007. Вип. 3. С. 52-58.

175. Рыбак С. О. Фінансово-бюджетна політика держави та проблеми збалансованого бюджету. *Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України*. 2002. Вип. 1(16). С. 7–12.

176. Рыбак С. О. Фінансово-правові механізми інституціоналізації соціальної відповідальності бізнесу в Україні. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 26. С. 99–102.

177. Рыбак С. О. Бюджетное финансирование социальной сферы как фактор экономического роста. *Україна та Казахстан: в сучасних міжнародних відносинах і глобальних інноваційних процесах* : збірник наукових праць. Київ, 2007. С. 52–63.

178. Рыбак С. А. Бюджетно-налоговое регулирование социальных процессов: опыт зарубежных стран. *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 5. Эканоміка. Сацыялогія. Біялогія*. 2017. Т. 7, № 3. С. 27–35.

179. Рыбак С., Крайчак Е. Взаимосвязь политики государственных заимствований с бюджетными концепциями. *Экономика Украины* : научный журнал. 2010. № 12. С. 38–44.

180. Рыбак С. А., Лазебник Л. Л. Институциональные реформы финансовой сферы и экономическая модернизация: эконометрическая иллюстрация. *Экономическая теория* : научный журнал. 2011. № 1. С. 37-51.

181. Рыбак С. А. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының маңызды қоры іске асыру корпоративтік жауапкершілік. *Вестник Карагандинского экономического университета: экономика, философия, педагогика, юриспруденция*. 2017. № 2 (45). С. 61–70.

182. Розвиток митного законодавства України в умовах міжнародних інтеграційних процесів : матеріали студентського науково-практичного круглого столу, (Ірпінь, 16 березня 2018 р.) / Державна фіскальна служба України, Університет ДФС України. Ірпінь : Видавництво УДФСУ, 2018. 202 с.

183. Рудик Н. В. Макрофінансові індикатори в системі управління державними фінансами : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2016. 305 с.

184. Савина Т. Н., Огнянов М. А. Бюджетная безопасность как ключевая составляющая финансово-экономической безопасности. *Научные труды КубГТУ*. 2018. № 6. С. 322–329.

185. Саврадим В. М. Фінансова стабільність: теоретичні обґрунтування й практичні підходи. *Наукові праці НДФІ*. 2013. № 4 (65). С. 30-37.

186. Самко Н. Г. Фінансова стабільність як чинник розвитку національної економіки. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2014. Вип. 710-711. С. 113–117.

187. Сергієнко Л. К., Онуфрієнко І. І. Бюджетна безпека як складник бюджетної політики держави. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 2 (60). С. 169–175.

188. Синчак В. П., Ярмоленко Ю. Ю. регулювання процесів відшкодування ПДВ у системі забезпечення національної бюджетної безпеки країни. *Університетські наукові записки*. 2017. № 4. С. 242–258.

189. Ситник Н. С., Субицька Д. Я. Бюджетна безпека України: загрози та напрями її зміцнення. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 167–171.

190. Скорук О. В. Національна економічна безпека держави та її складові елементи. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2009. № 7. С. 84–88.

191. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53402/283691.html>.

192. Снісаренко О. Б., Отцович А. О. Вплив бюджетної безпеки на соціально-економічний розвиток регіону. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/38847/1/56-59.pdf>.

193. Сорока К. О. Основи теорії систем та системного аналізу : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.

194. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : монографія / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с.

195. Стабільность: хорошо или сомнительно? <http://p-rost.com.ua>. URL: <http://p-rost.com.ua/blog/post/stabilnost-horosho-ili-somnitelno>.

196. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 312 с.

197. Сухенко В. Концептуалізація поняття політико-адміністративної системи в процесі сучасного державотворення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 4.27. С. 71-79.

198. Тимошенко О. В. Досвід європейських країн щодо формування та забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Економіка та держава*. 2015. № 4. С. 52–57.

199. Тихонова О. В. Методологічні засади визначення дефініції «фінансова безпека». *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 139–143.

200. Ткач С. М. Система економічної безпеки: регіональний аспект. URL: www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm.

201. Унковська Т. Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. № 1. С. 14–33.

202. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 332 с.

203. Ухналь Н. М. Бюджетна безпека країни в умовах загострення фіскальних ризиків. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 1 (82). С. 59–72.

204. Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М., Іткін О. Ф. Політична економія : підручник. Київ : Алерта, 2008. 487 с.

205. Фещенко Н. М. Бюджетна безпека України. *Наукові читання – 2015* : наук.-теорет. зб. Житомир : ЖНАЕУ, 2015. С. 9–12.

206. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрикос, 2002. 751 с.

207. Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Полтава : ПолтНТУ, 2016. 250 с.

208. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

209. Фоміцька Н. В. Специфіка застосування системного підходу в державному управлінні. *Державне будівництво*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_2_7.

210. Фролов С. М., Козьменко О. В., Бойко А. О. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навч. посіб. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 332 с.

211. Чайка Ю. Механізми структурного розвитку національної економіки. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 3. С. 30–41.

212. Чернышов В. Н., Чернышов А. В. Теория систем и системный анализ : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. 96 с. URL: <http://window.edu.ru/resource/188/64188/files/chernyshov.pdf>.

213. Чучка І. М., Молдавчук Р. І. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 92–98.

214. Шалімов В. В., Яворська М. І. Сутність державного бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток. *Наукові записки*. 2013. Вип. 13. С. 224–228.

215. Швець Ю. О., Цикало К. С. Методичний підхід до оцінки рівня фінансової безпеки промислових підприємств. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 162–168.

216. Шевчук В. В. Фінансова стабільність держави та її ознаки. *Фінанси, облік і аудит*. 2013. Вип. 1 (21). С. 181–188.

217. Шикіна Н. А., Коцюрубенко Г. М. Деякі аспекти аналізу бюджетної безпеки України. *Наукові дослідження розвитку світової економіки: пропозиції, теорії* : зб. наук. пр. з актуальних проблем економічних наук : у 2 ч. Дніпропетровськ : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Ч. 1. С. 128–133.

218. Шкарлет С. М., Гонта О. І., Маргасова В. Г., Дубина М. В. Механізм формування системи парабанківських посередників на фінансовому ринку в контексті забезпечення економічної безпеки України : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2014. 272 с.

219. Щодо основних напрямів бюджетної політики України на 2013 рік : Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/802>.

220. Юрій С., Дем'янишин В. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи. *Світ фінансів*. 2010. № 4. С. 7–27.

221. Economic security: the theory, methodology, practice : Collective monograph. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2016. 88 p.

222. Ukraine –EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 1. Modern Priorities of Economics. Societal Challenges. Chernihiv : CNUT, 2017. 190 p.

Наукове видання

Рибак Сергій Олександрович

**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

Редактор

О. С. Смелова

Підписано до друку 28.11.2019. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. – 17,79. Тираж 300 пр. Зам. № 490/2/19.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного технологічного університету
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4802 від 01.12.2014 р.